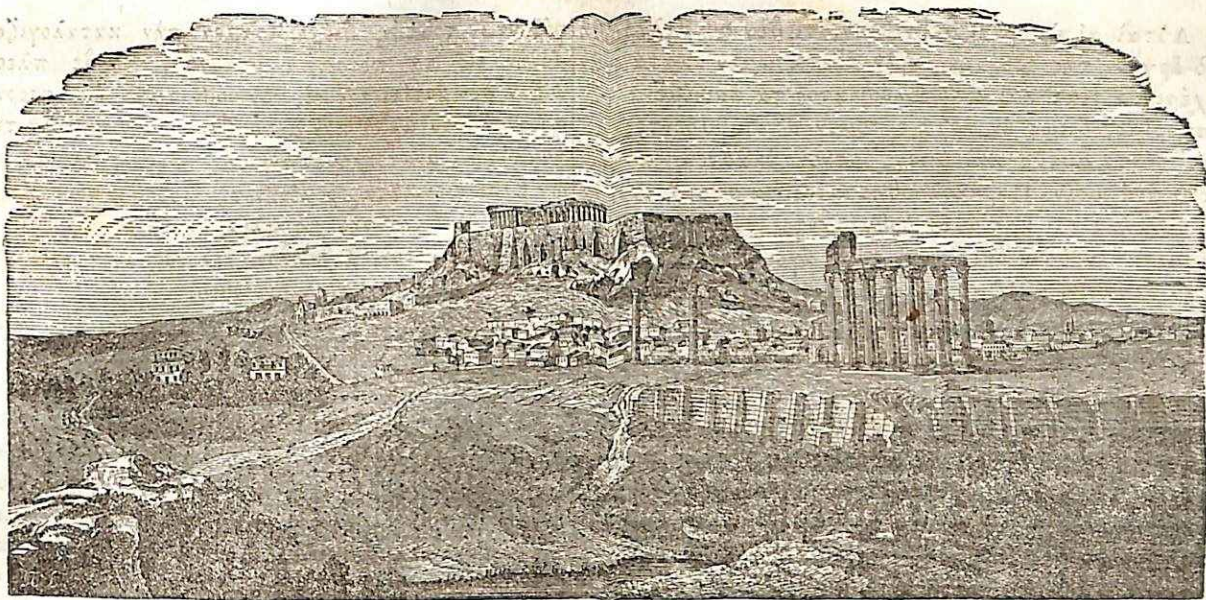

ΠΑΝΔΩΡΑ.

1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ, 1858.

ΤΟΜΟΣ Θ'.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 207.

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ

υ π ο

Η. ΚΑΛΛΙΓΑ.

(Συνέχεια. Ἰδε φυλλ. 206.)

•••••

Δ'.

ΤΗΝ λύσιν τοῦ δεινοῦ προβλήματος, περὶ οὗ πρόκειται νὰ ἐνασχοληθῶμεν, προπαρασκευάζομεν ἀναντιρρήτως ἐξετάζοντες ποῖον χάσμα διέμεινε, μὴ συμπληρωθὲν ἐξ ὧσων περὶ τῆς ἀληθοῦς ιστορίας εἴπομεν.

Ἀπεβλέψαμεν πρῶτον εἰς τὰ καίρια συμβάντα καὶ κατ'αὐτὰ διηρέσαμεν τῆς ἱστορίας τὰς περιόδους· ἀλλὰ τοῦτο πράττοντες εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετελέσαμεν, πλὴν εἰς τὸ νὰ δώσωμεν τὸν οἰκεῖον τόπον εἰς τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ περιλαμβανόμενα, καὶ νὰ διαστείλωμεν τὸ ὑλικὸν μέγεθος αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς ἐκβάσεως, τὴν ὁποίαν προσεκτικῶς παρηκολουθήσαμεν.

Ἀντιτάσσοντες τότε εἰς τὴν ἐκβασιν τὴν διάνοιαν ὡς τὸ ἐνδόσιμον καὶ τὴν ἐνεργὸν αἰτίαν, καὶ μὴ κρίνοντες κατὰ τὴν τελευταίαν τροπὴν τὰ πρᾶκθέντα, ἐστρέψαμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν πρὸς τὰ πρόσωπα, εἰς ἃ ἀπεδώκαμεν τὸν οἰκεῖον χαρακτῆρα, κατὰ τὴν ἐν ἐπιγνώσει μετοχὴν, διαχωρίζοντες τὸ σκοπούμενον ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως, ὁποίαν ἡ περιπλοκὴ τῶν πρᾶγματων ἀπέδειξεν.

Ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔχομεν τὸ ὑλικὸν μέγεθος τῶν πρᾶ-

μάτων, ἀφ' ἑτέρου πάλιν τὸν ἠθικὸν καταλογισμὸν τῶν προσώπων, καθ' ὃν ἀποχωρίζομεν ὅ,τι ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρώπινον θέλησιν, τοῦλάχιστον καθ' ὁμῆρος εἰς ἕκαστον καταλογίζομεν. Μεγάλην ἐδώκαμεν προσοχὴν εἰς τὴν ἀλληλεπίδρασιν ταύτην τῶν προαιρέσεων καὶ τῶν ἐξωτερικῶν περιπλοκῶν, καὶ τὸ ποικίλον τοῦτο θέαμα ἐθεωρήσαμεν ὡς πλουτοῦν ἐμπειρικῆς διδασκαλίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πάντοτε ὁ αὐτός, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα ἐν οἷς ἐνεργεῖ, τὰ διδόμενα, ἐφ' ὧν βαίνει, καὶ αἱ περιτοιχίζουσαι περιστάσεις, καὶ ἐν γένει αἱ ὑποθέσεις, μεταβάλλονται ἐκάστοτε καὶ παραλλάσσουσιν τὴν σκηνήν.

Ἐπέκεινα τῆς ἀνθρωπίνου βουλήσεως καὶ ὑπεράνω αὐτῆς ἔχομεν ἄλλα στοιχεῖα ἐνεργούντα δραστηρίως, καὶ ταῦτα δὲν διελύσαμεν εἰσέτι διὰ τοῦ λόγου.

Ἀπεποιθήσαμεν ὅσον ἐνεστί τὰς ἠθικολογικὰς σχέσεις, μάταιον φρονοῦντες ὅτι ἐργάζεται ὁ διὰ παραινήσεων κατατρεβόμενος νὰ μεταβάλῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ τὸν ἀναμορφώσῃ ἐκ βάθρων. Ἀπεναντίας θελητικὴν ἐλογίσσαμεν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ὅποιός ἐστίν ἐκ καλῶν καὶ κακῶν συγκείμενος, μικτός, ἀλλ' ἐκάστοτε κατ' ἴδιον τύπον καὶ φυσιογνωμικῶς παραφέροντα.

Δύω τινα παρέχουσιν τοιοῦτοτρόπως εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ἀπορίαν. Αὐτὰ τὰ ἔξω τῆς θελήσεως ἡμῶν στοιχεῖα, τί εἶναι; Τίνος δυνάμεως ἐμφαίνουσιν τὴν ἐνέργειαν; Καὶ πάλιν, τίς ἡ σχέση αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρώπινον θέλησιν; Χρεώσται ὁ ἄνθρωπος νὰ κλινῇ τὸν αὐχένα ἐνώπιον αὐτῶν, καὶ, ἂν ᾖ ἡ αἰκαταμάχητα, τί πταίει ὁ ὑπηρετῶν αὐτὰ καὶ ὑποτασσόμενος εἰς τὸ ἀναπόδραστον;

Αὐταὶ αἱ ἀπορίαι δεικνύουσιν, ὅτι δὲν συνεπληρώθη τὸ ἔργον τῆς ἐρεύνης, πρὶν ἐξετάσωμεν κατὰ τὴν σχέσιν αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος τὰ φαινόμενα τῆς ἱστορίας, ὅπως ἐν ἀρχῇ εἵπομεν ἀπαριθμοῦντες τὰ προσόντα αὐτῆς καὶ ὑποσχομένοι ἐκάστῳ αὐτῶν τὴν ἀνάλυσιν. Παρακολουθήσαντες τὰ σπουδαιότερα συμβάντα καὶ κατ' αὐτὰ ῥυθμίσαντες τὴν ἐκθεσιν, ἐβαδίσκαμεν ὁδὸν ἐπικλινῇ, τὴν ἀγούσαν εὐθὺς πρὸς τὴν ἐκδοσιν, ἀλλ' αἰφνίς φθάνοντες εἰς αὐτήν, ἀγοῦμεν πόθεν ἤλθομεν, διότι καὶ τὴν ἀνθρώπινον θέλησιν συμπλεκομένην πρὸς τὰ γινόμενα εἶδομεν, ἀλλὰ παρασυρομένην εἰς τὸ ῥέυμα αὐτῶν καὶ εἰς μάλιστα ὡς ἐπιτοπλιστὸν ἀντέχουσιν. Τοιοῦτοτρόπως ἀπαντῶμεν τὴν ἐκδοσιν ὡς αἰφνιδίον τι, καί, ὡς τοιοῦτον, ἔργον τύχης καὶ συμπτώσεως, διότι βλέπομεν ἐπερχόμενα ἀποτελέσματα, τῶν ὁποίων ἀγνοοῦμεν τὰς πρώτας αἰτίας καὶ διὰ τοῦ λόγου δὲν εἰσχωροῦμεν εἰς τὰ γινόμενα.

Καὶ ἄλλο ἐλάνθανεν ἡμᾶς, διότι λίαν ἐφάνημεν πρόθυμοι πρὸς κατατομὴν τῆς ἱστορίας εἰς περιόδους· ἀλλ' ἂν δὲν συνδέσωμεν πάλιν αὐτὰς εἰς ἓν σῶμα, δὲν ἐπιτυχάνομεν καὶ νὰ δείξωμεν, ὅτι εἶναι τῆς αὐτῆς ἱστορίας μέρη αὐτὰ τ' ἀσυνάρτητα κλάσματα. ἔχομεν οὕτω ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς τοῦ ὅλου ἐνώσεως καταφαινομένης ὑπεράνω τῶν διαίρεσεων, ὡς ὑποτεταγμένων εἰς αὐτάς. Τὰς περιόδους δὲν παρεδέχθημεν, διὰ νὰ διασπᾶμεν διεστώτα μέρη, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀνυψώσωμεν κατὰ τὸ οἰκτεῖον μέγεθος τὰ ἐπιφανέστερα συμβάντα, καὶ ἡ ὅλη ἱστορία προβαίνει, συνεχιζομένη πάντοτε, διότι καὶ αὐτῶν ἐπεκτείνονται αἱ συνέπειαι πέραν ἐκάστης περιόδου, ἀποτόμως μὴ διακοπτομένης.

Αὕτῃ ἡ ποθουμένη ἐνότης, ἡ συναποτελοῦσα τὸ γενικώτερον νῆμα τῆς ἱστορίας, εἰς τί ἄλλο συνίσταται πλὴν εἰς ἀνωτέρας αἰτίας, τῶν ὁποίων παρεκτείνονται αἱ συνέπειαι ὡς ἀκτίνες ἐκ τῆς αὐτῆς ὁρμῶμεναι ἐστίαι καὶ διαφωτίζουσιν τὴν φορὰν τῶν ἀλλεπαλλήλων συμβάντων, διασπασμένων εἰς τὴν ὁρμῶν ἡμῶν; Τὸ διάστημα τοῦ χρόνου, τὸ ὁποῖον αὐθαρέτως παραδέχεται ὁ Συγγραφεὺς ὡς ἀρχὴν καὶ τέλος τοῦ ἔργου, οὐδεμίαν παρέχει ἐνότητα, διότι τὸ διάστημα τοῦτο εἶναι ἐξωτερικὸς περιδολὸς καὶ τάφος περιοχῆς, οὐδαμῶς ἐμφαίνων τὴν συνάφειαν τῶν περιειλημμένων συμβάντων κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν σχέσεις, ἐξ ἧς ἀντιλαμβάνομεθα τῆς ἐνότητος.

Πάντοθεν λοιπὸν προκαλοῦμεθα πρὸς ἀνέυρεσιν γενικῆς ιδέας ἀπρωρημένης ἐπὶ τοῦ ὅλου καὶ συγκορυφούσης τὰ κατὰ μέρος. Αὐτὴν τὴν γενικὴν ιδέαν ἐπικαλοῦμεθα μάλιστα πρὸς ἐξήγησιν ἐκείνου τοῦ μέρους τῶν συμβάντων, τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινου θελήσεως καὶ ἐπιφέρει τὴν ἐπικρατοῦσαν ῥοπήν. Ἐξ αὐτῆς τὸ ὡς αἰφνιδίον καὶ ἔργον τύχης λογιζόμενον ἐξελίσσεται ὡς ἀπόρροια καὶ, καθόσον διορώμεν τὸν λόγον τοῦ γινόμενου, μειοῦται καὶ συστέλλεται τὸ κατὰ σύμπτωσιν.

Ἰδοὺ τώρα ἔχομεν ὅλα τὰ τὴν ἱστορίαν ἀπαρτίζοντα, διότι λαβόντες τὰ κύρια συμβάντα, ὡς

φέροντα τροπὴν, διεχωρίσαμεν τὴν καταλογίζομένην εἰς τὰ πρόσωπα μετοχήν, τὸ δὲ πλεονάζον δὲν ἀντίκειται εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ὡς στερημένον λόγου, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἀναλύομεν καὶ διὰ τῆς ἀναλύσεως ἀνατρέχομεν εἰς τὰς πρώτας αἰτίας, ἐξ ὧν βλέπομεν καταφερομένην τὴν πρόοδον τῶν πραγμάτων, δι' ὅλης τῆς ποικιλίας οὐδέποτε ἀποβᾶλλοντες τὸν μίτον, βαθυμυθὸν ἐξελίσσόμενον καὶ φέροντα ἡμᾶς ἐξω τοῦ λαβυρίνθου.

Καὶ ταῦτα μὲν φανταζόμεθα, ὅπως εὐχόμεθα καὶ χωροῦντα κατὰ ῥοὴν. Ἀλλὰ διὰ τίνος τρόπου ἀνιχνεύομεν τὰς πρώτας αἰτίας, καὶ ποῦ ἐφεδρεύουν αὐταὶ αἱ μητέρες τῶν γινόμενων καὶ τοιαῦτα προάγουσαι ἀποτελέσματα, μεθ' ἃ τὰς ὑποπτεύομεν ὑπαρχούσας καὶ ἐνσκηπτούσας, οὐδέποτε ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ἀφ' ἐστίας ὁρᾶται; Ὅταν λέγωμεν αἰτία πρώτη, τί ἐννοοῦμεν; Δὲν ἐννοοῦμεν βεβιαῶς τάξιν προηγούμενου καὶ ἐπομένου, διότι τοιαύτην κατὰ χρόνον διαδοχὴν ἔχομεν πλεονάζουσιν καὶ φέρουσιν ὄχλον, ὥστε σπεύδομεν εἰς ἐσωτέραν συνάφειαν καὶ εἰς τὸ κεκαλυμμένον βῆθος τῶν πραγμάτων, διασχίζοντες τὸν φλοιὸν αὐτῶν.

Τίς ἀναπετὰ τὸ παραπέτασμα ἀποκαλύπτων ὁπισθεν τῆς σκηνῆς ἐνεργοὺς δυνάμεις καὶ γενεσιουργοὺς αἰτίας, ὑπὸ τὴν πολὺμυθον καὶ πολύτροπον ἐπιφάνειαν κρυπτομένης;

Καθ' αὐτὸ ὀνομάζομεν αἰτίαν ἐκεῖνη, ἐξ ὧς ἄλλο ἔπεται, ἀλλὰ καὶ τοῦτο, τὸ ἀποκαλούμενον αἰτία, εἶναι ὅλως σχετικὸν πρὸς τὸ ἐφεπόμενον, διότι δὲν εἶναι πρῶτον ἀπολύτως, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἐξ ἄλλου προβαίνει καὶ οὕτω καθεξῆς εἰς ἐπάπειρον. Ὅσοι ἔρχονται παλινδρομοῦντες ζητοῦν τὴν πρώτην αἰτίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, κινδυνεύουν ἐπαναχθάνοντες ἀπὸ αἰτίας εἰς αἰτίαν νὰ φθάσουν μέχρι κήρυκος καταβολῆς. Καὶ τῶν οὕτω σχεδὸν ἐπραξαν οἱ Βυζαντινοί, τῶν ὁποίων ἡ ἱστορία ὡς ἐπιτοπλιστὸν ἀρχεῖται ἀπὸ Ἀδάμ καὶ Εὐας καὶ τῆς πρώτης ἀμικρίας.

Συντομίας χάριν φαίνεται, ὅτι δυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν ὡς γνωστὰς καὶ κοινὰς, τὰς ἀπωτάτας καὶ πρώτας αἰτίας, περιοριζόμενοι εἰς τὰς ἐγγυτέρας. Τίνες ἐν τούτοις αὐταὶ αἱ ἐγγύτεραι αἰτίαι, αἱ ἡμέσως προηγούμεναι τῶν ἱστορουμένων; Ἄν ἦναι πάλιν συμβάντα καὶ ὑπὸ τὸ σχῆμα αὐτῶν, οὐδὲν παρέχουν τὸ χρήσιμον, διότι τὸ σχῆμα συμβάντος, εἶναι ὅλως ἀνάρμοςτον εἰς τὴν σοβαρότητα αἰτίας, καὶ μόνῃ ἡ διαδοχὴ, ἔστω καὶ ἄμεσος καὶ κατὰ πόδας, δὲν ἀποτελεῖ σχέσιν αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος. Κατὰ τοὺς νόμους τῆς μηχανικῆς ἕκαστον σῶμα μεταδίδει τὴν ἰδίαν ὥθιν ἐκ τῆς τριβῆς μειωθεῖσαν ὥστε μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀκρᾶς ὑπολογίζομεν τὴν δυνάμιν αὐτῆς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα. Ἐνταῦθα ὅμως ἐκ μικρᾶς, τῆς ἐγγυτέρας αἰτίας, μέγαλα προβαίνουν ἀποτελέσματα πᾶσι ὅμως ἡ αὐξήσις τῆς δυνάμεως;

Προτάττοντες λοιπὸν ἄλλα συμβάντα, καὶ τοιαῦτα, δὲν διαλύομεν τὸ πυκνὸν νέφος, ἐπὶ πυκνότερον γινόμενον.

Πόσα τάχα δὲν ἐπενόησαν ὡς αἰτίαν τῆς Ἀμερικῆς

κανικῆς, ἡ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐκείνης μὲν τὸν παρὰ τῆς μητροπόλεως ἐπιβληθέντα δασμὸν, ταύτης δὲ τὴν οἰκονομικὴν κρίσιν καὶ ἔνεκεν αὐτῆς τὴν συγκάλεισιν τῶν τάξεων, ἐκείνης πάλιν τὴν παρὰ τοῦ Φραγκλίνου δημοσίευσιν ἰδιαιτέρων ἐπιστολῶν τῶν Ἀγγλῶν ἀρχόντων Μασαουσέτης, διαδουλοῦν ἐν γένει τὸ δεσποτικὸν φρόνημα τῶν κυβερνώντων, ταύτης δὲ τὸν ἐν τῇ αἰθρῇ τοῦ σφαιροπαιγνίου ὄρκον, καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ὡς αὐτὸς τῶν Μηδικῶν ἠδύνατο νὰ δεχθῇ τις ἐγγυτέραν αἰτίαν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ τῆς Ἀπόσης γεννηθεῖσαν ἐπιθυμίαν Ἀσκαίων καὶ Ἀργείων καὶ Ἀττικῶν, καὶ Κορινθίων θεραπεινίδων, περὶ ὧν ἔμαθε παρὰ τοῦ Κροτωνιάτου Δημοκίδου, τοῦ ἰάσαντος αὐτὴν καὶ τὸν πόδα τοῦ Δαρείου. Τάχα καὶ τῆς ἡμετέρας ἐπαναστάσεως δὲν ἔθεσεν τὴν αἰτίαν ἐν τῇ ἀπάτῃ τοῦ Ὑψηλάντου, παρεννόησαντος τοὺς λόγους μεγάλου καὶ δυνατοῦ Ἡγεμόνος;

Ὅταν παρατηρήσωμεν τὴν ἀκάθεκτον φορὰν τῶν πραγμάτων, πῶς ὅλα χωροῦν συμβάλλοντα εἰς τὸ αὐτὸ ῥέυμα καὶ ἐξογκοῦντα αὐτό, ἐνῶ συνεπισύρουν τ' ἀνθιστάμενα, δὲν εὐρίσκομεν διὰ τῆς εὐφυστήρας καὶ μικροσκοπικωτέρας ἀναλύσεως ἐν πρώτῳ τινι συμβάντι ὡς ἐμβρυον τὴν ἐπερχομένην ἀνάπτυξιν, οὔτε ἡ λεγομένη αἰτία χρησιμεύει εἰς ἄλλο τι, ἢ ὡς ἀφετηρία, καὶ πρὸς ἀνάρτησιν τοῦ νήματος τῆς διηγήσεως. Ἀντὶ αἰτίας ἔχομεν μικρὰν τινα ἀφορμὴν ἐπιτοχύνουσιν τῆς αἰτίας τὴν ἐνέργειαν, ὑποκρυπτομένης πάντοτε καὶ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς κινούσης τὰ φαινόμενα.

Ἐν ἀπορίᾳ τοιαύτης αἰτίας βαθυτέραν ἐχούσης ὑπόστασιν καὶ μὴ συγκαταλεγμένης μετὰ τῶν λοιπῶν φαινομένων, ἀφιέμενοι εἰς τὸν παρασύροντα τὰ πάντα ῥοὴν, τύχης ἔργον νομίζομεν τὴν ἱστορίαν. Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπίστευον εἰς τὴν τύχην, ἀλλὰ τοῦλάχιστον εἰς τὴν τύχην αὐτῶν *Fortuna populi Romani*, ἀνυψοῦσαν τὸ αἶσθημα ὡς προωρισμένων εἰς μεγάλην καὶ ἀπταιστον δυνάμιν. Ἀλλ' ἡ τύχη τρέπεται εἰς ἀτυχίαν, καταβάλλουσιν τὰς ἐλπίδας τῶν πιθανῶν καὶ κατορθωτῶν. Διὰ τῆς τύχης οὐδὲν ἄλλο δηλοῦμεν, πλὴν ὅτι στερούμεθα διαγνώσεως, καὶ ὅτι οὐδεμίαν ἀποδίδομεν πίστιν εἰς τὴν στερεότητα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἢ εἰς τὴν ἡθικὴν ἀξίαν καὶ ὑπόστασιν αὐτῶν, ὡς φερομένων μεγάλους σκοπούς, εἰς μάτην οἱ ἀγῶνες τῶν ἐξόντων ἀνδρῶν, εἰς μάτην αἱ ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος θυσίαι, οὐ μόνον ἀπρονοήτου, ἀλλὰ ἔρμειον ὑπάρχοντος τῆς τύχης! Ὅταν οὐδὲν δύναται ἡ προαίρεσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ ἀγκυρὸς σπουδῇ, ἀλλ' ὅλα εἶναι κύβος, εἰς μάτην αἱ ἀρεταί, εἰς μάτην αἱ γενναῖαι ἀνταπαρνήσεις, καὶ διορατικώτεροι οἱ λειψοί, ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης!

Μὴ δυνάμενοι νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὸ ἐν ἡμῖν εὐγενὲς αἶσθημα λατρείας τῶν σωτηρίων τῆς ἀνθρωπότητος ἀρχῶν, ὡς κυμαινομένων ναυαγίων ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἰδίας σοφίας καὶ προνοίας. . . Αὐτὸς αἰετοῦ ὡκεανοῦ ἀλλεπαλλήλων περιπετειῶν, πρὸς παρασκευάζει τ' ἀποτελέσματα ἐν ἀπωτάταις αἰ-

ἀνωτέραν προσεβλέποντες, ἀκτὶνα φωτός, διασχίζουσιν τὰ ὑπερκείμενα νέφη, ἐπικαλοῦμεθα τὴν θεῖαν πρόνοιαν, εἰς αὐτὴν ἀποδίδοντες, πᾶν τὸ ἀπροσδόκητον.

Ἡ ἐπικλησις τῆς θεῖας προνοίας σώζει τὸν ἀμυχανοῦντα, διότι τὸ ἀκατανόητον διαμένει μὲν ἀκατανόητον, ἀλλὰ δὲν εἶναι πλέον παράλογον, ὡς ὑπερβαίνει τὴν ἀσθένειαν τοῦ ἡμετέρου νοῦς βούλευμα τῆς διεπούσης τὰ πάντα προνοίας. Ὑποτασσόμενοι εἰς αὐτὸ δὲν προσκυνοῦμεν τὸ ἀπὸ τύχης καὶ στερούμενον λόγου, ἀλλὰ παραδεχόμεθα διάνοιαν, τῆς ὁποίας εἶναι ἀνεξιχνίαστος ἡ σοφία, μικρὸν δέ τι ἐνίοτε ὑποσπίνεται ἐκ τοῦ θαυμασίου ἀποτελέσματος πρὸς δόξαν τοῦ τὰ πάντα ἔχοντος ἐν τῇ χειρὶ καὶ καταισχύνει τῶν ἀπιστούντων εἰς τὴν παντοδυναμίαν αὐτοῦ, οὗ ἡ δύναμις ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται.

Ἐμὲθα μακρὰν τοῦ νὰ ἐγείρωμεν πόλεμον κατὰ τοῦ εὐσεβοῦς αἰσθηματος καὶ νὰ ταραξώμεν τὰς συνειδήσεις ἐκείνων, οἵτινες ἐν πᾶσι δοξάζουν τὸν κύριον καὶ διὰ πάντων ἐνθυμοῦνται ὅτι ὑπάρχει. Δὲν νομίζομεν ὁμῶς, ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐκπληροῖ τὸ ἴδιον ἔργον καὶ καταδεικνύει τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καταφεύγων εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν, καὶ πιστεύομεν ὅτι ὁ τρόπος οὗτος εὐκόλως ἐξελέγχεται καὶ ἀνεπιτήδεις καὶ ἐπισφαλῆς.

Ἀνεπιτήδεις ἐξελέγχεται, διότι οὐδὲν πράττει ὁ ἱστορικὸς πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων καταλογίζων εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ. Ἡ θεῖα πρόνοια γίνεται ἀπλοῦν ὄνομα καὶ κενὴ λέξις, κατ' οὐσίαν μὴ διαφέρουσα τῆς τύχης. Πάντοτε ὑπάρχει τὸ ἀπροσδόκητον, τὸ ἐστερημένον λόγου, τὸ πάσης συναφείας ἀπολελυμένον, καὶ πρὸς τοὺς ἠθικοὺς σκοπούς, πρὸς τὰς ἐπινοίας καὶ τὴν περὶ τῶν ἰδίων κρίσιν τοῦ ἀνθρώπου μὴ προσαρμοζόμενον, ὥστε ἀπλοῦν ὄνομα εἶναι, εἴτε κύβον τ' ὀνομάσωμεν, εἴτε ἔργον θεῖας προνοίας, ἐνόσω δὲν καταφαίνεται ἡ ἐν αὐτῇ διάνοια.

Ἐπισφαλὲς λέγομεν τὸ ἐπιχείρημα, διότι δυοῖν θάτερον, ἢ τὰ πάντα καθιστοῦμεν ὡς ἔργον θεῖας προνοίας, ἢ τινά. Εἰ μὲν τὰ πάντα, τότε καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ καὶ πᾶν ὅ, τι πράττομεν, ἄλλοτρίαν ὑπουργοῦμεν βούλησιν, ὡς ὄντα ἐτεροκίνητα καὶ νευρόσπαστα, καὶ ἰδοὺ ἐμπίπτομεν εἰς πανθεϊσμόν ζοφώδη καταργούντες πᾶσαν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνθρώπινου θελήσεως καὶ πάντα καταλογισμὸν. Ὅτε ὁ Βοσωνέτας ἐδίδασκε τὸν βασιλὺν παιδᾶ. Ὅτι ὁ ἐν ὑψηλῇ δώματι τοῦ οὐρανοῦ καθήμενος διοικεῖ τὰ βασίλεια, καὶ ἔχει ἐν τῇ παλάμῃ ὅλων τὰς καρδίας, ὅτε μὲν ἀναχαιτίζει τὰ πάθη, ὅτε δὲ δίδωκεν ἀρετὴν καὶ δι' αὐτῶν συγκινῶν τὸ ἀνθρώπινον γένος· εἰ μὲν προτίθεται ν' ἀναδείξῃ κατὰ ταχὺ τὸν τρόμον πέμψει πρόδρομος αὐτῶν, καὶ εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς στρατῶντας αὐτῶν ἐμπνέει τὸ λυγρὸν ἀκαταμάχητον. Εἰ δὲ προτίθεται ν' ἀναδείξῃ νομοθέτας, πέμψει εἰς αὐτοὺς τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας σοφίας καὶ προνοίας. . . Αὐτὸς αἰετοῦ ὡκεανοῦ ἀλλεπαλλήλων περιπετειῶν, πρὸς παρασκευάζει τ' ἀποτελέσματα ἐν ἀπωτάταις αἰ-

ταίς και μεγάλας φέρει τροπὰς παρ' ὧτάτω επε-
κτεινομένης (1). ἐνῷ λέγομεν ταῦτα ἐδίδασκε,
ποῖαν κατένευεν εἰς τὸν ἄνθρωπον μοῖραν, ἢ ποῖαν
εὐθύνην; — Ἡ στυγερά νύξ τοῦ Ἀγίου Βαρθολο-
μαίου δὲν ἦτο κατ' αὐτὸν ἔργον τῆς θείας προνοίας,
ἀρεθέντος τοῦ χαλινῶς τῶν παθῶν;

Εἰ δὲ πάλιν, νομίζοντες ἀπαρτίτητον θεμέλιον τῆς
ἠθικῆς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνθρωπίνου θελήσεως
ἐπιτρέψωμεν τὸ αὐτεξούσιον, καὶ ἐκλογὴν μεταξὺ κα-
λοῦ καὶ κακοῦ, καὶ προαίρεσιν, καὶ κατ' οἰκείαν κρίσιν
ἀπορρίψιν, ἀλλ' ἐκ διαιρημάτων παραδεχθῶμεν ἐ-
πεμβάσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων ἀγώνων τὴν
θεῖαν πρόνοιαν πρὸς τιμωρίαν τοῦ ὑπεραιρουμένου
κακοῦ, ἀφοῦ ἐπέτρεψε νὰ γίνη, ἢ πρὸς σωτηρίαν τοῦ
ἀγαθοῦ, ἀφοῦ ἐπέτρεψε νὰ πάθῃ τὰ ἔσχατα, ἢ διὰ
νὰ μεταβάλῃ τὴν φράν τῶν πραγμάτων πρὸς τὰ
ἴδια καὶ ἀνεξίτηλα τέλη, μεγάλην καὶ δυσδιά-
στακτον ἀναδεχόμεθα εὐθύνην ὑπὲρ τὴν ἀνθρώπινον
ὁμολογουμένην δύναμιν, ὑποσχομένοι νὰ διαχωρί-
σωμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ποῖον τὸ ἀνθρώπινον καὶ ποῖον
τὸ τῆς θείας προνοίας. Ἐκ τίνων σημείων τεκμη-
ρῶμεθα καὶ πῶς τὴν παρέμβασιν τῆς θείας προνοίας,
ἐκλαμβάνοντες ὥτως ὡς ἔργον αὐτῆς, ὅτι εἶναι ἔργον
ἀνθρωπίνων παθῶν, καὶ τάνάπαλιν, πῶς ἀρνούμε-
θα εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν ὅτι καταλογίζομεν εἰς τὸν
ἄνθρωπον.

Ἀλλὰ παιδιὰ τῶν τῆς θείας προνοίας τὸ
ἀπρονοήτον, ἐπεμβαιούσης, ἀφοῦ ἐπράχθη παρὰ
τοῦ ἀνθρώπου τὸ κακόν, ἀπλῶς διὰ νὰ ἔχῃ καὶ
αὐτοῦ ἡ προαίρεσις τόπον, καὶ αὐτόχρημα ἀσθενὲς
τὸ τῆς παντοδυνάμου σοφίας, ἐνίοτε μόνον ἐνδυνά-
μου, μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἡμετέρας προαίρε-
σεως. Τοῦτ' αὐτὸ ἄλλοι καλλωπίζοντες εἶπον, ὅτι
ἡ θεῖα πρόνοια προορᾷ μὲν, δὲν χειραγωγεῖ ὅμως
τὰ παρὰ τῶν ἀνθρώπων πραττόμενα κακά. Ἀλλὰ
τὸ προορώμενον προϋπάρχει ἐν τῷ νῷ τοῦ προορῶ-
τος, πρὶν ὑπάρξῃ ἐν τῇ προαίρεσει ἡμῶν, καὶ πρὶν ἡ-
μεῖς αὐτοὶ ὑπάρξωμεν, ὥστε ἡ προαίρεσις ἡμῶν εἶναι
πλήρως προορισμοῦ, ἀνέκαθεν καὶ πρὸ αἰώνων κειμέ-
νου, ἀναγκασίου καὶ ἀπαρεγκλίτου. Ὅταν τοιοῦτο-
τρόπως ἐπλάσθημεν οἱ χεῖροι ἄνθρωποι, ὥστε νὰ
πράξωμεν ὅτι ἐν τῷ προορατικῷ τῆς θείας προ-
νοίας κείται ἀνέκαθεν διαγεγραμμένον, ποῦ ἡ ἐν
τῷ πράττειν ἐλευθερία ἡμῶν;

Ἄν ὅμως περιορίζοντες εἰς μόνον τὸ προορατι-
κὸν τὸ τῆς θείας προνοίας, εὐφήμως, πρὸς χάριν τοῦ
ἀνθρώπινου αὐτοπροαίρετου, θέσωμεν αὐτὴν ἐκτὸς
ἐνεργείας, τότε οὐδὲν συμβάλλει ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ
τὸ ζήτημα ἀπλῶς θεολογικόν.

Σκόπιμον ἐνομίσαντες ἐνταῦθα τὴν εἰς ἄτοπον
ἐπαγωγὴν, διὰ νὰ καταδείξωμεν ὅτι ἡ συχνάκις
παρ' ἱστορικοῖς ἀπαντωμένη ἐπίκλησις τῆς θείας
προνοίας ἀπλῶς εἶναι πρὸς ὕψος λόγου καὶ κοινὸς
τόπος πρὸς ὀχυρασμὸν τῶν ἀγνοούντων, ποῖα ὑπο-
κρύπτεται ἀντίφασις καὶ ἀντινομία αὐτοπροαίρετου
καὶ ἠθικῆς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς βουλάς
τῆς θείας προνοίας, οὕτω ἐκλαμβανόμενης.

(1) Bossuet. Discours III. VIII.

Ἡ δὲ ἀπόκειται νὰ δώσωμεν λόγον, ἂν σκοπὸν
ἔχωμεν νὰ θέσωμεν ἐκτὸς τοῦ δράματος τῆς ἱστο-
ρίας τὸν κυριάρχον τοῦ κόσμου, μὴ πιστεύοντες
τὸν ἱστορικὸν Μύλλερν, ὅστις μετὰ τὴν μετὰ Νε-
πολέοντος συνέντευξιν ἀνέκραξε πρὸς τὴν δουλω-
θεῖσαν Γερμανίαν, ὅτι δάκτυλον εἶδε κυρίου!!

Οὐδεὶς δύναται νὰ μεμψῇ ἡμᾶς, μὴ πιστεύον-
τας τὸν ἱστορικόν, ἢ ἄλλον οἰονδήποτε, ὅτι εἶναι
ἐξ ἀπορρήτων τῆς θείας προνοίας. Εἴμεθα ὅμως
πρόθυμοι ν' ἀκολουθήσωμεν αὐτὸν ἐξηγοῦντα τὴν
ἐν τῷ κόσμῳ ἠθικὴν τάξιν καὶ τὰ ἠθικὰ στοιχεῖα
ἐκάστης κοινωνίας. Ὅποια εἶναι ταῦτα, τοιαύτη
καὶ ἡ κοινωνία φαίνεται καὶ κατ' αὐτὴν προβαίνει
τὰ ἱστορικὰ συμβάντα. Αὐτὴ ἡ ἠθικὴ τάξις ἀσμέ-
νως δεχόμεθα ὅτι εἶναι θεῖον ἔδρυμα καὶ θεῖα ἀπο-
κάλυψις, τῆς ὁποίας ἕκαστον ἔθνος κατὰ τὸ μέτρον
τῶν δυνάμεων αὐτοῦ εἶναι δεκτικόν. Ὅταν αὐτὴ ἡ
ἠθικὴ τάξις καταπατῇται, ὅταν ὑποτάσσονται
τὰ θεμέλια αὐτῆς, δὲν εἶναι μακρὰν ἡ παρακμή, καὶ
ἡ ἀπαισία βροτῆ τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι ἔργον
τύχης, ἀλλὰ παραφθορὰ τοῦ ἀνθρώπινου φρονή-
ματος καὶ τὸ κακὸν πρῶτον ἐν αὐτῷ βόσκει. Ἡ
γενικὴ κατάστασις τῆς κοινωνίας ἐλαφρύνει μὲν ἐ-
κάστου ἀτόμου τὴν εὐθύνην, δὲν ἀφαιρεῖ ὅμως αὐ-
τὴν ἐξολοκλήρως, διότι ἡ κοινὴ ἐξαρχίωσις εἶναι
καὶ ὅλων καὶ ἐνὸς ἐκάστου, καὶ τὸ μίσημα προσκολ-
λάται εἰς τὸν δεκτικὸν αὐτοῦ. Εἰς ἐποχάς, καθ' ἃς
ὑπερχεῖλιζεται τὸ μέτρον πάσης κακίας, βλέπομεν
πάντοτε ἄνδρας ἀρετῆς ἐπιτιμῶντας τὰς φθορο-
ποιούς δόξας τῶν πολλῶν καὶ καταδεικνύοντας τὰ
ἔλκη, τὰ διαβιβρώσκοντα πᾶν ὕψος, δὲν δυνάμεθα
λοιπὸν νὰ μὴ δεχθῶμεν τὴν συνενοχὴν τῶν πολ-
λῶν, ὡς ἐν ἀγνοίᾳ καὶ σκότει πορευομένων, ὅσον
μικρὰν καταλογίσωμεν τὴν εὐθύνην ἐνὸς ἐκάστου.

Ἀπεναντίας ὅπου ἡ ἠθικὴ τάξις ὑπερέχει καθι-
ρίζουσα τὰς συνειδήσεις καὶ πληροῦσα ἕκαστον γεν-
νοῦ καὶ εὐγενεὺς φρονήματος, ἀμύζουσιν τὰ κοινὰ
καὶ προάγονται αἱ πόλεις, καὶ διὰ τῆς αὐταπαρνή-
σεως κατορθοῦνται τὰ ὅλα ἀπίστευτα, ὅτε ἕκα-
στος ἀσμένως προσφέρει τὸ ἴδιον φθαρτὸν ὑπὲρ τοῦ
κοινῷ αἰδίου.

Ὅπως ὁ φυσικὸς ὁργανισμὸς ἀδιαλείπτως ἀνα-
γεννώμενος ὑπάρχει καὶ τὸ φθαρτὸν διατηρεῖται ὑ-
περνεκὸν τὰς φθοροποιούς αἰτίας καὶ ὑποτάσσων
τ' ἀνθιστάμενα εἰς τὰς ζωτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, οὕ-
τω καὶ τὰ ἔθνη ἀδιαλείπτως ἀναγεννῶνται, νέων
πάντοτε χορτίζοντα δυνάμεων καὶ ἐκ τῶν ἠθικῶν
αὐτῶν στοιχείων πορίζόμενα βιωσιμότητα.

Τίς προικίζει τὰ ἔθνη αὐτὰς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς,
κἀλλιον πράττει ὁ ἱστορικὸς ἀπέχων νὰ ἐξετάσῃ
καὶ μὴ περιπλεκόμενος εἰς μεταφυσικὰς καὶ θεολο-
γικὰς ἐρεῦνας, εἰς ἃς οὐδεμίαν ἔχει ἀρμολόγησιν,
μὴ ὀρμώμενος ἐκ τῶν καθόλου. Δὲν εἶναι ὅμως ἱ-
στορικὸς ἂν δὲν βεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν ἢ τὴν ἔλ-
λειψιν αὐτῶν, ἂν δὲν ὀρίσῃ τὴν ποιότητα, καὶ δὲν
καταστήσῃ αὐτὰς ὁρατάς. Ἄνευ τῶν ἠθικῶν στοι-
χείων ἡ ἱστορία εἶναι ὡς εἰκὼν ἐστερημένη βάρους
καὶ περιοχῆς, οὐδαμοῦ βλίνουσα, ἀνευ οὐρανοῦ καὶ

γῆς, ἀνευ ὁρίζοντος καὶ τόπου καὶ φύσεως καὶ χωρο-
γγραφίας, καὶ ὡς φάσματα παρέρχοντα τὰ εἰκονιζόμε-
να ἐν τῷ κενῷ. Ὅπως ὁ βοτανικὸς ἐπὶ τοῦ λευκώμα-
τος αὐτοῦ προσπηγνύει τὰ ἀποξηρανθέντα καὶ ἐ-
πιπεδωθέντα φυτὰ, οὕτω καὶ ὁ ἱστορικὸς, ὁ παραλεί-
πων τὴν ἠθικὴν κατάστασιν, προβάλλει τὰ ἱστο-
ρικὰ συμβάντα καὶ τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα ἐπὶ ἀ-
χρόου πίνακος. Δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι
εἶναι πιστά, ὅτι ὑπάρχει αὐτῶν ὅλος ὁ τύπος καὶ
τὰ χρώματα καὶ ὅτι εἶναι αὐτὰ ταῦτα, ἀλλὰ νε-
κρά, ἄψυχα, διεστραμμένα ἐκ τῆς πίστεως καὶ ἐ-
κτάδην κείμενα, ὅπου ἕκαστον ἀπετέλει.

Ἀλλὰ δια τῶν ἠθικῶν στοιχείων, τὰ ὅποια ἐμ-
φωλεύουν εἰς ὅλων τὰς ψυχάς, καὶ κινεῖν αὐτῶν τὰ
ἐλατήρια, καὶ διαπλάττουν τὸ φρόνημα, ἡ κυριεύον-
τα τὰ πάθη, ἢ ὑποχωροῦνται εἰς αὐτὰ, καὶ ὡς κοι-
νὸν σημεῖον καὶ σύμβολον συνάπτουν τὰ ἄτομα εἰς
ἐθνικὴν ἐνότητα, εἰς ἓν σῶμα, ἐν ἔχον αἰσθημα καὶ
κατ' αὐτὸ ζῶν καὶ ἐνεργοῦν, πληρὸν ὁ ἱστορικὸς τὴν
εἰκὼνα ἐπαναφέρει εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, οὐδεὶς
στερουμένην τῶν πρὸς ἐνέργειαν καὶ μὴ ἐκπληττο-
μένην, τὸ παρελθὸν κινούμενον καὶ ἐμπνούν, διότι
οὐδὲν μέρος τῆς εἰκόνος ὑπάρχει ἀργόν, ὅταν δὲ ὁ
ὀφθαλμὸς εἰσδύῃ εἰς τὸ βάθος σκηνῆς διαστελλομέ-
νης ἐν ἀπόψει καὶ πόρῳθεν, προκύπτουν τὰ ἐμ-
προσθεν σχετικῶς πλησιέστερα καὶ στάσιν λαμβά-
νουν καὶ ἐν τῷ ἄμα ἐπιβαίνονται αἱ διαστάσεις
αὐτῶν συγκρινόμενων πρὸς τὰ ἀπωτέρω. Ὅπου δὲν
ὑπάρχει τὸ ὅπισθεν, οὐδὲ τὸ ἐμπροσθεν ὑπάρχει,
ἀλλ' ὅλα εἶναι ἐπίπεδα καὶ ἰσχυρὰ γραμμὰ, ἀνευ
σκιαγραφίας.

Τὶ ὀνομάζομεν ἐντοῦτοις ἠθικὴν τάξιν καὶ ἠθικὰ
στοιχεῖα; — Τοῦτο ἀπόκειται ἤδη ἀκριβῶς νὰ ὀρί-
σωμεν. Ἡθικὰ στοιχεῖα λέγομεν τὸ σύνολον τῶν
ὀρησκειτικῶν, πολιτικῶν, βιωτικῶν, κοινωνικῶν καὶ
καλλιτεχνικῶν ἰδεῶν, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται τὸ κερά-
λαιον τῶν γνώσεων καὶ ὁ βαθμὸς τοῦ πολιτισμοῦ
ἐκάστου ἔθνους. Διαχωρίζοντες αὐτὰ τὰ συστήματα,
τὰ ὅποια ἐν ἐκαστοῖς ἔχουν στενοτάτην καὶ ἀδιάσπα-
στον συνάφειαν, συγκολληθεῖσαν καὶ συστεγνωθεῖ-
σαν στερεῶς, καὶ διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος δοκιμα-
σθεῖσαν, δὲν κινδυνεύομεν νὰ κρίνωμεν περὶ Ἀσια-
τῶν, ὅπως περὶ Ἑλλήνων, οὐδὲ περὶ τούτων, ὅπως
περὶ Ῥωμαίων, καὶ πάλιν περὶ ἐθνικῶν ὅπως περὶ
χριστιανῶν, συγκρίνοντες ὅλας τὰς ἐπόψεις, κατὰ τὸ
τῆς παροιμίας, μία Μύκορος, καὶ καθιστώντες ὑ-
πευθύνους τοὺς στερουμένους γνώσεως, καὶ ἀνευ
προαίρεσεως καταρτίζοντες ἐνοχὴν;

Ἐξ αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου τῶν γνώσεων ἀντλοῦν
τὰ ἄτομα, ἢ ὑπουργοῦντα τὰς ἀπαρτιζούσας αὐτὸ
ἀρχάς, ἢ ἀνθιστάμενα καὶ ἀντιπράττοντα, πάντοτε
ὅμως ἐν σχέσει πρὸς αὐτὰς, ὥστε ἀνευ αὐτῶν εἶ-
ναι ἐκ τῶν ἀδυνάτων νὰ τὰ κατανόησωμεν. Αὐταὶ
αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ κατὰ πρῶτον ὑπάρχουν ἐν σπέρ-
ματι, βαθυμῶν δὲ ἀναπτύσσονται καὶ τὸ ἔθνος τό-
τε ἀμύζει, ὅταν φέρωνται εἰς τὸ ἄκρον, τοῦ ὁποίου
εἶναι δεκτικὰ. Ἄν ἐν αὐταῖς δὲν ὑπάρχῃ ἡ πρὸς
ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους δύναμις, ἡ παρακμὴ ἀναγκά-

νεται προβαίνουσα ταχύτερον, ἢ βραδύτερον, ἀλλ'
ἀναπόφευκτος, ἅμα οὐδεμία εἶναι ἐνδεχομένη ἀνα-
μόρφωσις καὶ ῥιζικὴ τῆς ἠθικῆς τάξεως μεταρρύθμι-
σις, νέα παρέχουσα στοιχεῖα ζωῆς. Εἰς τὰ ἔθνη, τὰ
κεκμημένα τὴν ἠθικὴν δύναμιν, οὐδέποτε ἐλειψαν
τὰ μέσα πρὸς ἐμπάνισιν αὐτῆς, οὔτε συμφορὰ καὶ
παθήματα δεινὰ ἀνεχαίτισαν αὐτὴν, ἀλλ' ὅλα τὰ
ἐμπόδια ἐχρησίμευσαν πρὸς ἀπόδειξιν ἀκαταμαχῆ-
του ἐπιμονῆς, τόλμης καὶ συνέσεως.

Οὐδὲ τοὺς Αἰγυπτίους, οὐδὲ τοὺς Βαβυλωνίους,
οὐδὲ τοὺς Μήδους καὶ Πέρσας, οὐδὲ τοὺς Φοίνικας,
τοὺς Ἑλλήνας, τοὺς Ῥωμαίους καὶ τοὺς μετ' αὐ-
τοὺς κατέβαλον ἐξωτερικὰ κωλύματα, ἀλλ' οἰκοθεν
κατεβλήθησαν, ἰδίως ἀμαρτήμασιν. Ὁ τροχὸς τῆς
τύχης δὲν κατεπάτησε καὶ κατέθραυσε τὰ ἔθνη
ταῦτα ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀκμῇ, ὅτε ἐπίστευον εἰς ἐκαστὰ,
ἀλλ' ὅτε ἀπεχυνώθησαν καὶ ἐξέλιπεν ἡ πίστις.
Τίς δὲν ἐνθυμεῖται μετὰ συναισθήσεως περὶ τῆς ἀ-
κλονήτου στερεότητος τοῦ χροακτῆρος τῶν Ῥω-
μαίων, ὅτι, ἐνῷ ὁ Ἀννίβας τριπλίλια μόνον βήματα
ἀπέχετο τῆς Ῥώμης, ἠγόραζον ἐκεῖνοι ἀνευ ὑποτιμή-
σεως τοὺς ἀγρούς, ἐνθ' αὐτὸς ἐστρατοπέδευεν;

Οὐδέποτε ὁ ἐχθρὸς, νικήσας τὰ σώματα, ἀλλὰ μὴ
νικήσας τὰς ψυχάς, κατέρωθσε νὰ ὑποδουλώσῃ, αὐ-
τὸς ἰσχυρότερος, τοὺς ἀσθενεστέρους. Ἡ ἀρχαία
Ἑλλάς, ἡ Ἑλβετία, ἡ Ὀλλανδία καὶ ἡ ἡμετέρα ἐ-
παναστάσις μαρτυροῦν μεγαλοφώνως.

Οὐδὲ εἰς τὴν ἑκτασιν τῆς χώρας, οὐδὲ εἰς τὸν
πληθυσμὸν χρεωστῇ ἡ Εὐρώπη τὴν παγκοσμίαν
ὑπεροχὴν καὶ ἡγεμονίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἠθικὴν τάξιν,
εἰς ἣν καὶ ἡ Ἀγγλία, ἥτις δι' ἐξήκοντα χιλιάδων
στρατοῦ ὑπερνικᾷ τὸν φαντασμὸν 180 ἑκατομμυ-
ρίων λαοῦ ἐν ταῖς Ἰνδίαις εἰς μάτην ἐξαρχιούμενου.

Προσέχοντες ὅμως εἰς τὴν καθόλου ἱστορίαν, εὐ-
ρίσκομεν, ὅτι τὰ ἐκάστοτε ὑπερέχοντα ἔθνη πάντο-
τε ἀνώτερον κατέχουν τῶν πρὸ αὐτῶν βαθμὸν ἀνα-
πτύξεως καὶ πολιτισμοῦ καὶ νέαν ἐμψύχουν πρὸς
δὸν τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Τὸ ὑπέρτερον κατὰ τὰ
ἠθικὰ στοιχεῖα γίνεται καὶ ὕλικὸς ὑπέρτερον, ὑπο-
τάσσον τοὺς ὑποδεστέρους, τῶν ὁποίων ἐκλείπει
τὸ θάρρος καὶ ἡ πρὸς ἐαυτὰ πίστις ἐνώπιον τῆς
προφανοῦς ὑπεροχῆς, τῆς ὁποίας στεροῦνται.

Ἐν ἐκάστῳ πάλιν ἔθνει, κατὰ μόνους λαμβανόμε-
νω, ἐκεῖνος ἐξέχει ὡς ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς καὶ
διορατικὸς τοῦ μέλλοντος, ὅστις, κατὰ τὸν τῶν ἠθι-
κῶν στοιχείων, ἢ ἔλαχε κληρὸν, ὑπουργεῖ αὐτὰ ἀν-
ενδότως, ἐξομαλύνων τὰ ἐμπόδια, διεθυμῶν τὴν
πορείαν, συνάπτων τὰ διεσπῶτα ὑπὸ γενικωτέρων
καὶ περιληπτικωτέρων ἰδεῶν καὶ ρυθμιζὼν τὴν τά-
ξιν, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν
εἶναι ἐνδεχομένη. Δὲν πιστεύομεν, ὅτι οἱ ἀναμώρ-
φωταί, οἱ νομοθέται, καὶ ὅσων ἄλλων τὰ πρόσωπα
ἀκτίνες περιστέφουν φωτὸς εἰς τὰ ὅμματα τῆς ἀν-
θρωπότητος, ἄλλο ἔπραξαν, πλὴν ὅτι κατανόησαν
καὶ περιέλαβαν κατῆντησαν αὐτὰ τὰ ἐνόντα ἠθικὰ
στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἐκαθάρισαν ἀπὸ παντὸς ἑτερο-
γενοῦς καὶ ἀνεστήλωσαν χαμαὶ κείμενα, καὶ διὰ
τοῦτο εὖρον αἱ ἐπικαίριοι αὐτῶν ἐμπνεύσεις ἡγῶ.

Οὐδείς ὁμῶς θέλει μᾶς πείσει, ὅτι ἐκ τοῦ μηδενὸς ἐγενήσαν ὅ,τι ἐπειρήσαν, καὶ ὅτι ἡ βαθεῖα αὐτῶν σύνεσις ὑπῆρξεν ἀπλοῦν τέχνημα καὶ ἀπάτη πρὸς δέσμευσιν ἐπιτηδεῖαν τῶν πνευμάτων, ἢ ὅτι ἐπέτυχον συγκινούντες καὶ περιάγοντες τὰ μωρὰ πλήθη. Ὅτι τοιοῦτοι ἀγύρται ἐνίοτε ἀναφαίνονται, οὐδείς ἀρνείται, ἀλλ' αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο ἔχνος ὑπολείπεται πλὴν τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀπάτης. Ὅταν παρατηρήσωμεν ὅσα ἀνεξάλεπτα διασώζουσιν ἔχνη, πόσον προσήρμοσμένα ὑπῆρξαν εἰς τὰ πράγματα, πόσον ἐξεπλήρωσαν τὴν κοινὴν ἐπιθυμίαν καὶ πόση ἐν αὐτοῖς ὑπάρχει πρόνοια τοῦ μέλλοντος, θαυμάσιος προπαρασκευαζομένου, καὶ νῦν δὲν εἶναι κενὰ ἐπινοήματα, ἀλλὰ μεγάλην ἐμφαίνειν σημάσιαν, ἐννοοῦμεν, ὅτι ἐν τῇ ὑποκειμένη καταστάσει ἐνυπάρχον ἀλλ' ἀμωρρὰ, καὶ ἐξ αὐτῆς ἐξήχθησαν. *Ei quod nunc ratio est, impetus ante fuit.* Τοῦτο περίπου εἶχον κατὰ νοῦν καὶ ὁ Σερῖφος, ὁ εἰπὼν εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ὅτι διὰ τὴν πόλιν ἔγινεν ἐνδοξος, καὶ αὐτὸς ἀπαντήσας ὅτι· οὐτ' ἂν ἐγὼ, Σερῖφος ὦν, ἐγέρωμαι ἐνδοξος, οὔτε σὺ, Ἀθηναῖος.

Μικρὰν προσθέτοντες διασάφειν περὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ τῶν ἠθικῶν στοιχείων, ἐν γένει ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ κρᾶσις αὐτῶν ἐκάστοτε διαφέρει, ἐκ δὲ τῆς παρατηρήσεως ἐπιβεβαιούμεν ὅτ' ἐμὲν, ὡς ἐν Ἀσίᾳ, τὴν ὑπεροχὴν τοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου, ὑπὸ θεοκρατικὸν σχῆμα, ὅτ' ἐμὲν, ὡς ἐν Ἑλλάδι, τὴν ὑπεροχὴν τοῦ καλλιτεχνικοῦ στοιχείου, ὡς ἀρμονίαν, ἥς εἶναι ἀχώριστος ἡ ἐλευθερία, ὅτ' ἐμὲν, ὡς παρὰ Ῥωμαίους, τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πολιτικοῦ στοιχείου, ὡς δημοσίαν τάξιν μεγάλην ἐμφαίνουσιν συνείσιν, ἐξ ἧς τὸ ἐνδόξιμον πρὸς παγκοσμίαν κατὰκτησιν καὶ κατὰ πόλεις διοίκησιν τῶν κατακτωμένων. *Tu regere imperio populos, Romane, memento.* Καὶ τέλος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν βλέπομεν ὑπερέχον τὸ κοινωνικὸν καὶ βιωτικὸν στοιχεῖον, ἥτοι τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν, αἵτινες εἰς τὸν ἐπιπολαίως κρίνοντα φαίνονται ὑποτρέφουσιν τὴν ἰδιοτέλειαν πρὸς βλάβην παντὸς γένους καὶ εὐγενεὺς αἰσθημάτων, ἐνῶ ἐμβριθέστερον κρινόμεναι ἀποδεικνύονται ὡς ὑπηρετοῦσαι τὴν ἀτομικὴν ἀνεξαρτησίαν, μὴ ἐπιτρέπουσαν διάκρισιν ἐλευθέρου καὶ δούλου, καὶ θεμέλιον ἔχουσιν τὴν συνάφειαν ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ὁποίας ἐκαστος εἶναι μέλος, καὶ τὴν ἀμοιβαίαν μετὰ δόσιν τῶν ἀγαθῶν, πρὸς κοινὴν εὐδαιμονίαν, συντελοῦσαν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν ἐκάστου. Ὁ αἰὼν ἡμῶν ὡθεὶ πρὸς τὴν ἀλληλεγγύην τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐν ᾗ καὶ ἡ ἀσφάλεια ἐκάστου, ἀλλ' εἰσέτι πόρρω αὐτῆς ἀπέχομεν.

Ἰσως πολλὰ, ἐξ ὧν εἰπόμεν, ἦσαν ἀπλῆ παρέκβασις, τὴν ὁποίαν ἐνομήσαμεν χρήσιμον πρὸς σαφήνειαν, διότι τὸ κύριον ἡμῶν θέμα ἦτο νὰ προσδιορίσωμεν, ποῦ κεῖνται τὰ αἰτία, ἐξ ὧν βλέπομεν ἀπορρέοντα ἀποτελέσματα. Δὲν δεχόμεθα πλέον τὴν τύχην καὶ τὴν εἰμαρμένην ὡς ἡγεμονεύουσας ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐχέτω ἡ ἀρχαία τραγωδία τὴν Αἴσαν καὶ τὰς Κῆρας καὶ τὸ μόριμον καὶ τὰς

Μοῖρας καὶ ὅ,τι τραγικὸν καὶ φοβερὸν καὶ πάθους κινητικόν, διότι εἶναι ἀνάμυστα εἰς τὴν ἱστορίαν τοιαῦτα τερατουργήματα, οὔτε ἄδειαν ἔχει αὐτὴ νὰ προσθέσῃ πλάσματα, διὰ ν' αὐξήσῃ τὸ μέγεθος τῶν γενομένων. Καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς θεῖας προνοίας ὡς σερμὸν κάλυμμα τοῦ ἀγνώστου καὶ ἀπρονοήτου, ἢ ὡς ἀντιποίησιν ἀποβόρτων γνώσεων ἀποβάλλομεν, ἐκ τῶν ἐνόντων πορίζομενοι τὰς αἰτίας τῶν γενομένων, ἐκ τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἐκ τῆς θεσμοθεσίας, τῶν ἠθῶν, τοῦ θρησκευματος, τοῦ φρονήματος καὶ ἐν γένει ἐξ ὅλων, ὅσα συναποτελοῦν τὸ κερφάλιον τῶν γνώσεων καὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἔθνους. Δὲν λέγομεν ὅτι, ὡς ἠθικοὶ ἄνθρωποι, περὶ αὐτῶν μόνων ἐνδιαφερόμεθα, ἀλλὰ ταῦτα μόνον εἶναι εἰς ἡμᾶς ὁρατά. Αὐτὰ βλέπομεν συμβαδίζοντα πρὸς τὴν πρόοδον καὶ τὴν παρακμὴν τῶν ἔθνων καὶ ἡ ἀλληλεγγύη αὐτῶν δὲν εἶναι μυστηριώδης, ἀλλὰ πρόδηλος. Αὐτὰ δὲν εἶναι ἐξωτερικὰ φαινόμενα, ἀλλ' οὐσία καὶ ὁ μυελὸς τῶν πραγμάτων καὶ ζωτικὴ δύναμις, ὡς διάνοια ἀποκαλυπτόμενα εἰς τὴν διάνοιαν ἡμῶν, τὸ νοητὸν νοούντων! Οὔτε ὑπερναβαίνομεν μετεωρίζομενοι, οὔτε χαμαιζήλωτες ἐρπομεν πρὸ τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ γινόμεθα κύριοι τοῦ εἶδους καὶ τῆς ιδέας αὐτῶν. Δὲν φιλοσοφοῦμεν ἐν τούτοις, διότι δὲν κατασκευάζομεν σύστημα ἠθικῆς, ἀλλὰ τὴν ἐν τοῖς φαινομένοις συνωρῶμεν ἠθικὴν τάξιν, ὡς ὑπόστασιν αὐτῶν καὶ ὡς διδούσαν εἰς αὐτὰ μορφήν καὶ σχῆμα.

Ἐν αὐτοῖς ὁμῶς φρονοῦμεν ὅτι ἔχομεν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, διότι καὶ τῶν πραγμάτων τὸ οἰκεῖον μέγεθος ἐτηρήσαμεν καὶ τοὺς χαρακτηρισμοὺς τῶν προσώπων ἀπεικονίσσαμεν, ὅσον ἐνεστὶ πιστὸς ὡς αὐτοῦργων καὶ συναιτιῶν τῶν γενομένων, καὶ τέλος ἐδόξαμεν γάσιν καὶ κίνησιν εἰς τὴν εἰκόνα, ἐν ᾗ βλέπομεν τὴν περιπέτειαν ἐξελισσομένην ἐκ τῶν ἐνόντων. Καὶ ταῦτα νομίζομεν ἀρκούντα πρὸς ἐξήγησιν τῆς περὶ ἱστοριογραφίας ἐν γένει θεωρίας, ἀλλ' αὐθεντικωτέρας χρῆζοντα μαρτυρίας.

Ε'.

Ἐπὶ ὑποθέσει, ὅτι αἱ περὶ ἱστοριογραφίας ὑποτυπώσεις αὗται ὑπάρχουν λίαν πιθαναί, ἐλαχίστην ἔχουν ἀξίαν μὴ κυρούμεναι διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν μεγάλων ἱστορικῶν, πρὸς οὓς οὐδείς ἐρίζει περὶ πρωτείων. Μετ' ἐπιστάσις ἐντούτοις ἐξετάζοντες τοιούτων Συγγραφέων ἔργα, οὐδένα διατρέχομεν κίνδυνον ν' ἀποφυσθώμεν, εἴτε πρὸς ἀρχαίους, εἴτε πρὸς νεωτέρους προσβλέψωμεν.

Ἡδυνάμεθα μάλιστα πρὸς αὐτοὺς ἀρ' ἐστίας νὰ καταφύγωμεν, ὡς ἀλανθαστοὺς τῆς τέχνης ἱεροφάντας, ἀλλ' ἠθέλαμεν πάθει τὸ τῆς παροιμίας ἐν πίθῳ τὴν κεραμεῖαν· διὰ τοῦτο ἀναλυτικῶς διεξήλθομεν τὸν λόγον τῆς τέχνης, τὸν ὁποῖον ὡς ὑπάρχοντα, ἐξ ἰδίας εὐφυΐας ἐδέσποσαν μὲν ἐκεῖνοι, οὐδὲν εἰπόντες πόθεν ἔλαβον τοιοῦτον πολῦτιμον κτῆμα, ἡμεῖς δὲ, καὶ φύσεως καὶ ἐμπνεύσεως ἐστερημένοι καὶ τοιαῦτα ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν παραδείγματα, μολὶς φθάνομεν νὰ ὀρίσωμεν.

Ἀρχόμεθα ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Ἡρόδοτου, τοῦ ὁποίου ἡ παροιμιώδης ἀφέλεια καὶ νηπιώδης, οὕτως εἰπεῖν, ἀπλοϊκότης δὲν εἶναι ἄμοιρος ἐκείνης τῆς τέχνης, περὶ ἧς ἐλαλήσαμεν.

Ὅστις ἀπαξ μόνον ἀνέγνωσε τὸν Ἡρόδοτον μεγάλην ἐδοκίμασε βεβαίως τέρψιν, διὰ τὴν ἄκραν ποιητικὴν ἐπεισόδια γενεαλογικὰ, μυθικὰ, ἀρχαιολογικὰ, ἐθνογραφικὰ, καὶ θαυμάσια ἀκούσματα. Ἐνῶ οὐδέποτε τὸ αὐτὸ θέμα ἐπὶ μακρὸν παρατείνεται, ἀλλὰ παρεμπίπτουν σχετικαὶ παρεκβάσεις, ἀξίον τι λόγου φέρουσαι εἰς τὸ μέσον, καὶ ὡς ἐπιτοπλεῖστον χρήσιμοι ἢ πρὸς τὴν ἀναπλήρωσιν χάσματος τῶν ἡδη ἐξιστορηθέντων, ἢ πρὸς παρασκευὴν τῶν ἐπερχομένων, ἐπαυξάνει τοῦ ἀναγνώστου τὸ διαφέρον, προσδοκῶντος πάντοτε τὴν ἐξακολουθήσιν τῆς διακοπῆς διηγήσεως, ἥτις οὐδέποτε γίνεται ἐνεκα μονοτονίας ἐπαχθῆς. Ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ποιικιλίας ἴσως νομίσῃ τις, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἐνότης, καὶ ὅτι ἀνευστήματος συνέρραψεν ὁ Ἡρόδοτος ὅσα ἤκουσε, πολλὰ μαθὼν καὶ πολλὰ πιστεύσας, ἀδιαφορῶν περὶ χρονολογίας καὶ περὶ σειρᾶς τῶν ἱστορουμένων καὶ ἀφιέμενος εἰς τὴν φορὰν τῆς ἀχάνους μνήμης του. Ὅταν ὁμῶς ἀνέμῃ τις τὸν μίτον τῆς διηγήσεως, τὸν ὁποῖον οὐδέποτε ἐγκαταλιμπάνει ὁ Ἀλικαρνασσεύς, τότε εἰ μᾶλλον θαυμάζει τὴν τέχνην αὐτοῦ, ὅστις, ἐνῶ φαίνεται φυσικώτατα ἀργεῖν ὅπως ἐπέρχονται τὰ πράγματα εἰς τὸν νοῦν, οὐδέποτε εἶναι ἐπιλήσιμων τῆς πρὸς τὸ σκοπούμενον χωροῦσης πορείας. Αὐτὴ ἡ ἀπλοϊκὴ χάρις ὅλης ἀνεπιτηδεύτου καὶ ἀπρομελετήτου μεταδόσεως τῶν ἀκουσθέντων, ἀνευ προπαρασκευῆς τινος εἴτε πρὸς αὐξήσιν ἐντυπώσεως δι' ἐντέχνην διαθέσεως, εἴτε πρὸς ἀξιοπιστοτέραν παράστασιν διὰ τῆς ὑφῆς τοῦ λόγου καὶ διὰ πιθανωτέρου συνδυασμοῦ, ἀποκαχιστοῦν τὸ ἔργον τοῦ Ἡρόδοτου, οὐδ' αὖ ἐν αὐτῷ φαινομένου, τοσοῦτον ἀπαράμιλλον εἶναι ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια, καὶ ἐνῶ περιπλανᾶται ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ διηγήματος εἰς διηγήματα, ἀκόπως ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους, μολὶς δυνάμενος νὰ ἐξηγήσῃ εἰς ἑαυτὸν, ἂν τὰ ἱστορούμενα εἶναι καθ' ἑαυτὰ τερπνὰ, ἢ ἂν ὁ ἱστορικὸς τὰ κατέστησε τοιαῦτα.

Ἐπανερχόμενοι ὁμῶς συχνάκις εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάγνωσιν συλλαμβάνομεν ἐπ' αὐτοφώρῳ τὸν γόητα, ὅστις εὐδοκίμει ἀπατῶν, ὅτι οὐδὲν ἐξ ἰδίων συνεισέφερεν.

Ἀπλούστατα προσιμιάζει ἀπὸ τῆς κοινῆς παραδόσεως, ὅτι ἐξ ἀμοιβαίας ἀρπαγῆς γυναικῶν ἀνεφλέθη ὁ μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης πόλεμος. Ἀλλ' ἀμέσως ἐπιφέρει, ὅτι ἡ σπουδὴ περὶ ἀρπασθεῖσων γυναικῶν εἶναι ἰδιὸν ἀνοήτων· διὸ γὰρ δὴ, ὅτι, εἰ μὴ αὐταὶ ἐβουλεύατο, οὐκ ἂν ἠρπάσσοντο. Ἀφίνων λοιπὸν αὐτὰ τὰ θρυλούμενα ἀπ' εὐθείας προβαίνει εἰς τὸν Κροῖσον. Ἡ ἐν ἀρχῇ ὀλβιότης αὐτοῦ τοῦ πέμπτου Μερμνάδου καὶ ἡ μετὰ ταῦτα πικροθυρία ὡς μετέωρον παρερχομένου, οὔτε τοὺς λόγους τοῦ Σάλωνος, ὅτι οὐδείς πρὸ τοῦ τέ-

λους μακάριος, οὔτε τὸν χρησμὸν ἐνόησαντες, εἶναι μεγαλοπρεπὲς προανάκρουσμα τῶν ἐπερχομένων. Ἀφοῦ κατέστησεν ὑποτελεῖς τοὺς ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ἑλλήνας, Φρύγας, Μυτούς, Μαριανδυνούς, Χάλυδας, Παφλαγόνες, Θράκας, Θυνοὺς, Βιθυνούς, Κᾶρας καὶ Παμφύλους, γίνεται βρᾶ ἰσχυροτέρου κατακτετοῦ, τοῦ Κύρου. Ὁ Κροῖσος ἤκμασε κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τοὺς Τεγεάτας καὶ Ἀργεῖους καὶ ὅλα ταῦτα παρενείρονται, ὡς καὶ ἡ τῶν Ἑλλήνων καταγωγή. Ἀπὸ τοῦ Κροῖσου πάλιν μεταβαίνων εἰς τὸν Κύρον συντόμως διηγείται τὰ πρὸ αὐτοῦ, τὴν ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων ἀπελευθέρωσιν τῶν Μήδων καὶ τὴν διὰ τοῦ Κύρου ἐπικράτησιν τῶν Περσῶν. Ὅλα, ὅσα κατόπιν ἐπονται, παρακολουθοῦν τὴν διαδοχὴν τῆς ἱστορίας. Εἰς τὸν Κύρον, ὑποτάσσονται οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ἕλληνες, οἱ Κᾶρες, οἱ Καύνιοι, οἱ Λύκιοι, καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ Ἀσσύριοι· ἀλλ' οἱ Μασαγέται πανστρατιᾷ ἐξολοθρεύουσιν αὐτόν. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Καμβύσης ὑποδουλόνει τὴν Αἴγυπτον, τῆς ὁποίας ἐν συνόψει ἔχομεν τὴν ἀπ' ἀρχῆς ἱστορίαν.

Μετὰ τὸν Ψευδοσμέρδην ἀναβαίνει τὸν θρόνον ὁ Δαρεῖος, ὅς ἂν βλέπομεν κατὰ πρῶτον τὸ μέγεθος τῆς Περσικῆς δυνάμεως, ἐκ τῶν εἰκοσι νομῶν κατ' ἔτος εἰσπρακτούτης 14,560 τάλαντα, ἥτοι περίπου ἐννεήκοντα ἑκατομμύρια δραχμῶν.

Καταστρέψας τὴν ἀποστατήσαν Βαβυλῶνα ὁ Δαρεῖος ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Σκυθίας, καὶ σώζεται παρὰ τοῦ Μιλησίου Ἰστιαίου, τοῦ ὁποίου ἐνίκησεν ἡ ψῆφος κατὰ τῶν προτεινόντων τὴν διάλυσιν τῆς ἐπὶ τοῦ Ἰστροῦ γερφύρας.

Ἐνῶ ὁ Μεγάβαζος μένει ἐν τῇ Θράκῃ, οἱ Ἀθηναῖοι διώκουν τοὺς τυράννους, ὁ δὲ Ἰστιαῖος βιάζεται τὸ ὑπόδημα, τὸ ὁποῖον ὑπέδραστο ὁ Ἀρισταγόρας, κινήσας τὴν Μίλητον καὶ καύσας τὰς Σάρδεας. Ἐκτοτε ὁ Δαρεῖος, διὰ τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀθηναίων, πνέει ἐκδίκησιν καὶ ἐπιτάττει τὸν θεράποντα, δείπνου προκειμένου, τρεῖς νὰ ἐκφωνῇ Δέσποτα μέμνησο τῶν Ἀθηναίων.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν πόλεων ὁ Μαρδόνιος καθίρει τοὺς τυράννους τῶν Ἰώνων ὡς ταραχίτας καὶ ἐκστρατεύει κατὰ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἀνελπίστως νικοῦν τοὺς Πέρσας ἐν Μαραθῶνι.

Ὁ Δαρεῖος ἀποθνήσκει πρὶν φθάσῃ νὰ ἐκδικηθῇ, ὁ δὲ Ξέρξης καταβάλλων τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ἀποστασίαν, ἐπακολουθήσαν τὸ ἐν Μαραθῶνι πάθος, παρασκευάζει τὴν γιγαντιαίαν πανστρατιάν κατὰ τῆς Ἑλλάδος, παρακολουθούμενος παρ' ὅλων τῶν ἔθνων τῆς Ἀσίας καὶ τινων αὐτῆς τῆς Εὐρώπης, ὡς ἐπὶ μεταναστεύσει, κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν πάντε ἑκατομμύρια ἀνθρώπων ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ, τὰ ὁποῖα ποταμοὶς ἀποξηραίνοντι πίνοντα.

Αἱ Θερμοπύλαι, τὸ Ἀρτεμίσιον καὶ ἡ Σαλαμίς διαλύουν τὴν καταιγίδα τῆς ἐκχωρῶσας τοῦ πρώτου ἐναγκαλισθέντος τὴν ἐλευθερίαν ἔθνους. Καὶ τέλος αἱ τριάκοντα μυριάδες τοῦ Μαρδονίου κα-

τάσφρονται ἐν Πλαταιαῖς, καὶ οὐδέποτε πλέον ὁ βάρβαρος πολὺ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς Ἀσίας, οὐδ' ἐν αὐτῇ εἶναι ἀσφαλὲς μετὰ τὸ ἐν Μυκάλλῃ σύγχρονον τραῦμα.

Ἐκ τῆς συναπτικωτάτης ταύτης ἀνακεφαλαίωσης βλέπομεν, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ὡς στήμονα μετεχειρίσθη τὴν ἱστορίαν τῶν Περσῶν ἀπὸ Κύρου, καὶ αὐτῆς τὴν χρονολογικὴν τάξιν ἠκολούθησεν ἀπαρεγκλίτως. Ἀλλὰ σκοπὸν προέθετο νὰ περιγράψῃ τὴν πάλιν Ἀσίαν καὶ Ἑλλάδα στεφανωθεῖσας δι' ἀθηνάτων ἀνδραγαθμάτων. Διὰ νὰ δείξῃ τὸ μέγεθος αὐτῶν, οὐδὲν ἄλλο προσφορώτερον εἶχε μέτρον, πλὴν ἐξιστορῶν τὸν ὄγκον τῆς Περσικῆς δυνάμεως αὐξανόμενης δι' ἀλλεπαλλήλων κατακτήσεων, μέχρι τῶν ἐν Ἑλλάδι πεδινήτων. Τοιοῦτος ὄγκος περὶ ἀλλόθεν πρὸς τὴν σμικρότητα τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐπιστόδιον αὐτῶν. Τὴν ἀνάλογον ταύτην ἐγνώρισε κάλλιστα ὁ Ἡρόδοτος, μὴ παρενθίσας ἐν τοῖς μικροῖς τὰ μεγάλα, ὡς ἂν τὸ στρούθιον κατέπινε ταῦρον.

Οὕτως εἶναι πιστευτὸν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος θυμῶν τὸν Ἀσιατικὸν δεσποτισμὸν ἠκολούθησε τοιαύτην τάξιν, διότι κάλλιστα περὶ αὐτοῦ κρίνει, ὅτι πηλὶκὸν ἔχει πόδας, καὶ ὅσον ὑψηλότερα ἢ κορυφὴ τόσον ἀσθενεστερὰ ἢ βάσις. Τὸ δημοκρατικὸν αὐτοῦ φρόνημα καὶ τὴν μεγάλαν ὑπόληψιν τῆς ἐλευθερίας ἐκμαρτυρεῖ πολλάκις καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἐξοπὶν τῶν τυράννων παρὰ τῶν Ἀθηναίων νικητῶν ἐν Ἐλευσίνῃ, ἐν Βοιωτίᾳ καὶ ἐν Χαλκίδι, ἐπιλέγει δὲ οὐ κατ' ἐρ μόνον, ἀλλὰ πανταχῇ ἡ ἐπισημοῦν ὡς ἔστι χροῖμα σπουδαῖον.

Ὅτι ὅμως δὲν ἔχει κύριον ἔργον τοῦ Πέρσας, ἐπιτηδείως ὑποδεικνύει ἀρχόμενος ἀπὸ Κροίσου, πάντοτε δὲ καὶ ἐν πᾶσι παρεμβάλλει τὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὥστε ὁ ἀναγνώστης σῶζει ἀδιαλείπτως τὴν μνήμην αὐτῆς. Οὕτως ἠδύνατο νὰ παρακολουθήσῃ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας τὰ συμβάντα, καθ' ἑκάστη μικρά, ἀσυνάρτητα, μὴ ὑποβληθέντα εἰς χρονολογικὴν σειρὰν, καὶ ἐν γένει ἀνευ τινος ἐνόητος.

Ἦδη νομίζομεν ὅτι ἐδείξαμεν τὸν Ἡρόδοτον τηρήσαντα κάλλιστα τὴν εἰς περιόδους διαίρεσιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης κατὰ τὴν πρόδον τῶν Περσικῶν κατακτήσεων. Ἰσως εὔρει τις, ὅτι ὑπερπλεονάζει παρ' αὐτῷ τὸ ἐθνογραφικὸν καὶ ἡ ἠθοποιία, ἀλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ἠθῶν, τῆς διαίτης, τῶν φρονημάτων, ἔστω καὶ κατ' ἀνεκδοτικὸν τρόπον, εἶναι ὅσον ἐνεστὶ ὁμοιότητος, ὥστε καὶ σήμερον τὰ αὐτὰ καλυπτόμενα μνημεῖα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Βαβυλῶνι, κατὰ γράμμα ἐπιβεβαιῶνται τοὺς τερπνοὺς μύθους τοῦ Ἀλικαρνασσεως, τῶν ὁποίων ἡ ἀκρίβεια δὲν εἶναι κατωτέρα τῶν ἀξιοθαυμάστων αὐτοῦ γεωγραφικῶν γνώσεων. Ἐπὶ τέλους ἀρκεῖ ἐνόητος ἐπικρατεῖ ἐπὶ τοῦ ὅλου ἱστορήματος, καὶ εἶναι ἀπίστευτον πῶς ὁ πρῶτος ἱστορικὸς ἀφ' ἐτίας κατέλαβε τὴν ἐποψίν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, μὴ ἐπαίρομενος ὡς Ἑλλήν καὶ τυφόμενος ἀλόγως, ἀλλὰ δικαίως περὶ

πάντων κρίνων καὶ τὴν παρ' ἐκάστῳ ἔθνη ἐπικρατοῦσαν ἠθικὴν τάξιν προτάσσων ὡς τὸν μὲλόν τῶν πραγμάτων.

Ἐπεὶ τερπὸς τῆς ἰδίας ἐποχῆς δὲν εἶναι βεβαίως ὁ Ἡρόδοτος, καὶ τοῦτο ἐτι μάλλον ἐπαυξάνει τὸν θυμῶν ἡμῶν. Οἱ Ἑλληνικοὶ χρησμοί, οἱ Δελφοί, οἱ Βραγχίδια, οἱ Τελμησσῆς, ὁ Βάκχος καὶ ὁ Μουσάιος, τὰ πάντα προλέγουσιν, καὶ γνωρίζουσιν, ὅτι ὁ Κροῖτος ἔβη ἐν χαλκῷ λέβητι χελώνων καὶ ἀρνεῖται κρέατα, ἀλλ' ἐν τούτοις, καὶ τοὶ μαθὼν παρὰ τοῦ χρησμοῦ, οὐδεὶς ἀποφεύγει τὴν πεπωμένην μοῖραν. Ὅλα ταῦτα δὲν μετεχειρίσθη ὁ Ἡρόδοτος διὰ νὰ περιβάλῃ τὴν ἐννοίαν ἐν νεφέλαις, ἀλλὰ διότι τὰ εὐρήκε δοξάζόμενα, ἐνθ' ἐν αὐτοῖς δὲν περιωρίσθη, πορρωτέρω βλέπων, καὶ σχεδὸν δυνάμεθα νὰ διατάσωμεν, ἂν ἐπίστευεν εἰς αὐτὰ διηγούμενος τὴν ἀπάτην τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου εἰπόντος, ὅτι ὁ Δημάρατος δὲν ἦτο γνήσιος παῖς τοῦ Ἀρίστωνος. Καθ' Ἡρόδοτον οἱ χρησμοὶ οὐδὲν συντελοῦν εἰς τὸ ἱστορικὸν δρᾶμα ἀνεξαρτήτως αὐτῶν περαιούμενον.

Ἐνθ' ἡ Περσικὴ ἱστορία ὑπόκειται ὡς δεσμὸς τοῦ ὅλου, διὰ τῶν ἐπιστοδίων ἐπικαλύπτεται ἐπιτηδείως, ὥστε δὲν φαίνεται ὡς τὸ κύριον τῆς ὑποθέσεως καὶ τὰ πέρατα τῆς Περσικῆς δυνάμεως θυμῶν προβάλλοντα πρὸς μὲν ἀνατολὰς οἱ Μακασίως, ἐπὶ Κύρου, πρὸς μεσημβρίαν οἱ Ἀραβες, ἐπὶ Καμβύσου, πρὸς βορρᾶν οἱ Σκύθαι ἐπὶ Δαρείου καὶ τέλος πρὸς δυσμὰς οἱ Ἕλληνες ἐπὶ Ξέρξῳ. Οὕτως ἡ Περσικὴ δύναμις παρ' Ἡροδότῳ φαίνεται ὅποια ἦτον ὡς ὑψικόμος αἰετοῦ παντοῦ φέροντα περιελισσόμενα φυτὰ καὶ βρύοντα ἄνθη καὶ κάλυκας, ὥς οὐ ἀπύχεται ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὃν παρ' ὀλίγον ὑπὸ τὸ βάρος αὐτῆς ἀποθνήσκει καταπίπτουσα μετὰ στροδρὸν πατάγου, καὶ χρησιμεύουσα ὡς ὑπόστρωμα τοῦ ἔκτοτε ἐλευθέρως ἀνορθουμένου καὶ αἰετοῦ ὅζου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἰσως ἐν τοῖς κατὰ μέρος ὁ Ἡρόδοτος ἐκλαμβάνεται ὡς εὐπιστος καὶ πολλοὺς παραδεχόμενος μύθους, ἀλλ' ὅσοι ἀπεμακρύνθησαν αὐτοῦ, δὲν ἔμειναν ἀτιμώρητοι, διότι ὁ Ἡρόδοτος συνέλεξε τὰ κοινῶς λεγόμενα, ὡς περιέχοντα πάντοτε μέρος ἀληθείας, ἐν γένει ὅτι κατὰ γράμμα δὲν εἶναι δεκτά. Ἐγὼ δὲ ὁφείλω λέγειν τὰ ΛΕΓΟΜΕΝΑ, πείθεσθαι γὰρ μὲν ὧν οὐ ΠΑΝΤΑΠΑΣΙ ὁφείλω καὶ μοι τοῦτο τὸ ἔπος ἐχέτω ἐς πάντα τὸν λόγον.

Τὸ ἐναντίον πράττει ὁ Θουκυδίδης, μόνον τὰ ἐξηκριβωμένα μεταχειριζόμενος, ἀποκαλῶν δὲ τοὺς πρὸ αὐτοῦ λογογράφους, δίδει παράδειγμα τὸν Ἰππάρχον, τὸν ὁποῖον λέγουσιν φονευθέντα τυράννον ὄντα, ἀγνοοῦντες ὅτι διάδοχος τοῦ Πεισιστράτου ἦτον ὁ πρεσβύτερος Ἰππίας. Ἀλλὰ μετὰ τῶν ἀγνοούντων δὲν καταριθμεῖται βεβαίως ὁ Ἡρόδοτος, συμφωνῶν πληρέστατα περὶ Ἰππάρχου.

Ὁ Θουκυδίδης πραγματεύεται σύγχρονον ἱστορίαν καὶ περιορίζεται εἰς μόνους τοὺς Ἕλληνας, ὥστε κατὰ φυσικὸν λόγον δύναται νὰ βιβανίσῃ τὰ λεγόμενα καὶ μόνον τὰ μεμνημένα νὰ παραδεχθῇ. Ἐν τούτοις καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ ὅτι οἱ παρ' αὐ-

τοῦ ἀπομνημονευόμενοι λόγοι δὲν εἶναι ὅποιοι ἐλέχθησαν, ἀλλ' ὡς κρίνει αὐτός, ὅτι ἔπρεπε νὰ εἰπουν οἱ λαλήσαντες περὶ τῶν αἰετῶν. Περὶ τοῦτου κατόπιν μέλλομεν πλατύτερον νὰ διαλάβωμεν.

Ἐν πρώτῳ βιβλίῳ ὁ Θουκυδίδης οὐδὲν παραλείπει, ἐξ ὧν μανθάνομεν τὴν καθυπὸ αἰτίαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, διαστέλλων αὐτὴν ἀπὸ τῶν τυχαίων ἀφορμῶν ἐν συνόψει ἀνακεφαλαίων ἀπ' ἀρχῆς τὰ τῶν Ἑλλήνων, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὴν αὐξήσιν Λακεδαιμονίων καὶ Ἀθηναίων, τούτων κυρίως τὸ ἐπίφορον κρίνει ὡς ἀναγκάσαν τοὺς Λακεδαιμονίους εἰς πόλεμον. Ἡ Ἐπίδαμνος, οἰκισθεῖσα παρὰ τῶν Κερκυραίων, παραλαβόντων, κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον, παρὰ τῆς μητροπόλεως τὸν Κορίνθιον φάλιον, ὑπῆρξεν ἀπλῶς ἀφορμή, διότι οἱ Κερκυραῖοι δὲν ἐδέχθησαν τὴν ἱκεσίαν τῶν Ἐπιδαμνίων, πιεζομένων παρὰ τῶν περιοίκων βαρβάρων καὶ τῶν διωχθέντων δυνατῶν, ἀλλ' ὅτε οἱ Κορίνθιοι ἔδοσαν βοήθειαν ἐξανέστησαν κατ' αὐτῶν. Οἱ Κερκυραῖοι, πρὸ καιροῦ μὴ τιμῶντες τὴν μητροπύλιν, οὐδενὸς τῶν Ἑλλήνων ἦσαν ἐνσπονδοί. Τοιοῦτους ἀπεικονίζει αὐτοὺς καὶ ὁ Ἡρόδοτος, τοὺς Κορίνθιους οὐδόλως σεβόμενους καὶ πέμψαντας ἐξήκοντα ναῦς, αἵτινες ἐπὶ προφάσει τῶν ἐτησίων δὲν ὑπερέβαλον τὸν Μαλέαν, διότι δὲν ἐπίστευον ὅτι ἠδύνατο νὰ νικηθῶν οἱ Πέρσαι ἐν Σαλαμῖνι. Μεμνημένοι οἱ Κερκυραῖοι ζητοῦν τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες διὰ τὴν ναυτικὴν δύναμιν καὶ τὴν πρόσφορον θέσιν τῆς νήσου ἐκείνων ὡς ἐν παράπλῳ τῆς Σικελίας, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐπιμαχίης δέχονται τὴν προσφορὰν καὶ πέμπουν στόλον ἐπὶ προστασίᾳ αὐτῶν κατὰ τῶν Κορινθίων, μεθ' ὧν ὑπῆρχον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους σπονδαί.

Ἀντεκδικούμενοι οἱ Κορίνθιοι ὑποστηρίζουν τὴν ἀποστασίαν τῶν Πετιδιαίων, Κορινθίων μὲν ἀποίκων, ἀλλ' ὑποτελῶν τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἡγεμονούντων.

Ἀλλὰ τοιαῦτα, ὡς μετὰ τῶν Κορινθίων καὶ Ἀθηναίων, ὑπῆρξεν καὶ προτοῦ, δὲν ἔγιναν ὅμως αἰτία γενικοῦ τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀλλήλους πολέμου.

Διὰ νὰ δείξῃ ὁ Θουκυδίδης πῶς ὅλη ἡ Ἑλλὰς διηρέθη εἰς δύο στρατόπεδα, ἀναλαμβάνει τὴν διήγησιν ἀπὸ τοῦ συμβάντος, εἰς ὃ καταλήγει ἡ τοῦ Ἡροδότου ἱστορία, ἀπὸ ἀλώσεως Σηστοῦ, μετὰ τὰ ἐν Μυκάλλῃ πενήκοντα περίπου ἔτη ἐξιστορῶν μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅθεν καὶ τὸ βιβλίον τοῦτο ὀνομάσθη Πεντήκονταετία.

Ἐξ αὐτῆς τῆς διηγήσεως βλέπομεν, ὅτι ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία κατέστησε τοὺς Ἀθηναίους ἐπικρατεῖς τῆς θαλάσσης, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἔδειξεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ὀλίγους τινὰς καθιστῶντες φύλακας τῶν μικρῶν τειχῶν καὶ εἰσβαίνοντες εἰς τὰς ναῦς, εἶναι ἀνίκητοι. Καὶ τοῦ Πausanίου ὁ ἀγέρωχος τρόπος συνετέλεσε ν' ἀποξενώσῃ ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς Ἕλληνας, τοιοῦτον δὲ ἀπεικονίζει αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης, ὁποῖον καὶ ὁ Ἡρόδοτος, τὴν ἀσιατικὴν στέργοντα χλυδὴν.

Ἐπὶ πενήκοντα λοιπὸν ἔτη ἐξήσκησαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἡγεμονίαν, βαρεῖς εἰσπράττοντες συνεισφοράς καὶ ἀπεχθεῖς γινόμενοι, μεχρὶ τοῦ ἐδόθησαν αἱ μνησθεῖσαι ἀφορμαί, ὅτε καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπηλλάγησαν τῶν Μεσσηνιακῶν, ὅλοι δὲ οἱ Δωριεῖς συνησπίσθησαν. Εἰς μάτην ὁ Ἀρχίδαμος προτρέπει εἰς διαλλαγὰς. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐψήφισαν τὴν λύσιν τῶν σπονδῶν καὶ πρεσβείας ἐπέμψαν περὶ ὧν ὅλως ἀπαρδέκτων, δι' ὧν μάλιστα ἐξάπτεται ἡ ὀργὴ τοῦ πλήθους. Πρῶτον ἐξήτησαν τὴν δίωξιν τῶν καταγομένων ἐκ τοῦ Κύλου ὡς ἐναγῶν, ἐξ ὧν καὶ ὁ Περικλῆς μητρόθεν. Ὅμοια ἀντεκέλευσαν οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τῶν σφραγισάντων εἰλωτας, ἱκέτας ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ ἐν Ταϊνάρῳ Ποσειδῶνος καὶ περὶ τῶν ἀποτειχισάντων τὸν Πausanίαν ἐν τῷ ναῷ τῆς Χαλκιοῦκου. Δι' ἄλλης πρεσβείας οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπαιτοῦν τὴν παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἐγκατάλειψιν τῆς Ποτιδαιίας, τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ἀπεύργοντος τοῦ Μεγαρέως ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν λιμένων ψηφίσματος καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς αὐτονομίας τῶν Ἑλλήνων, κοινῆς γινόμενης ἐκκλησίας.

Ὁ Περικλῆς, κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ Θεμιστοκλέους κρίνων καὶ αὐτὸς περὶ τῆς διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν ἀσφαλείας καὶ τῆς ἐν τῇ θαλάσῃ παντοδυναμίας, ἐξ ἧς τὰ πάντα πορίζονται, καὶ ἐν τυχῇ ἡ χώρα αὐτῶν δι' εἰσβολῆς ἐν οὐδεμίᾳ εἶναι ἀπορία, ἐκθέτει τὸ προσβλητικὸν τῶν ἀπαιτήσεων, ἐμφανιστῶν πρόθεσιν πολέμου, ὥστε οὐδὲν ὑπάρχει ὄφελος ἐκ τῆς ὑποχωρήσεως. Ἡ πρότασις αὐτοῦ περὶ ἀνταπαιτήσεως παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων παύσεως ξενηλασίας καὶ ἀποδόσεως τοιαύτης αὐτονομίας εἰς τὰς πόλεις, ὅποιαν καὶ αὐταὶ στέργουν, ἐπιψηφίζεται.

Ἐν δευτέρῳ βιβλίῳ ὁ Θουκυδίδης ἐξιστορεῖ τρία ἔτη τοῦ λεγομένου Ἀρχιδάμου πολέμου, καθ' ὃ οὗτος δις εἰσβάλλει εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ἡ περιγραφὴ τοῦ λοιμοῦ, ὁ θάνατος τοῦ Περικλέους, καὶ ἄλλα τινα συμβάντα μέχρι τῆς ἐν Ναυπάκτῳ ναυμαχίας συναποτελοῦν τὴν περίδον ταύτην λίαν σπουδαίαν.

Ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τὴν εἰσβολὴν τῶν Πελοποννησίων ἐπακολουθεῖ ἡ ἀποστασία τῆς Δέσφου, καταβαλλομένη ὅμως. Οἱ Λακεδαιμόνιοι δεικνύονται πρὸς τοὺς Πλαταιεῖς ἀπανθρωπότεροι τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Δεσφίους. Ἡ ὦμὴ στάσις τῶν Κερκυραίων πρῶτη ἀπεικονίζει τὸ οἰκτρὸν θέαμα, πόλλας ἐπαναλαμβανόμενον, τοῦ μὲν δήμου ἐπάγοντος προστατάς τοὺς Ἀθηναίους, τῶν δὲ δυνατῶν τοὺς Λακεδαιμονίους. Τέλος ὁ Δημοσθένης ἐπανορθοῖ τὴν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν ἦσαν νικῶν τοὺς Ἀμβρακιώτας κατὰ κράτος.

Οἱ Ἀθηναῖοι, πολλὰ παθόντες ὑπὸ τῶν εἰσβολῶν εἰς τὴν ἰδίαν γῆν καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ ἀλεθριωτάτου λοιμοῦ, ἤτησαν εἰρήνην. Ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ βλέπομεν τοὺς Λακεδαιμονίους, μόλις ἀποτυχόντας ἐν Πύλῳ καὶ ἀμέσως ἀθροισάμεντας. Προτροπὴ τοῦ Κλέωνος, τὰ βίαια πάντοτε συμβουλεύοντος, ἀποτυχάνει ἡ περὶ συμβάσεως πρεσβεία

των Λακεδαιμονίων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐν Σπάρτῃ ἐπιτυχίαν τὰ κατ' ὅρους τοῦ Βρασιδίου ἀποσπασάντος τὰς περὶ τὴν Ἀμφίπολιν πόλεις, ὅθεν πρὸ πάντων οἱ Ἀθηναῖοι ἐπορίζοντο ναυπηγήσιμον ὕλην, θαλάζουσαν τὸ φρόνημα αὐτῶν, δεχομένων ἐκείνους ἐκχειρίσαι. Ἐν ἐπεισοδίῳ ἔχοντες τὰ ἐν Κερύρα ἀγωνισθέντα, τὴν οἰκτρὰν κατάπαυσιν τῆς ἐν Κερύρα στάσεως καὶ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Σικελίας.

Ἀμὲν παυσάσης τῆς ἐκχειρίσεως, πάλιν ἄρχεται ὁ πόλεμος, ἀλλ' ἐκατέρωθεν οἱ πρωταγωνιστὰὶ ἀπέκλινον, ὥστε καὶ τοὶ ἐναντιούμενων τῶν Ἀργείων καὶ τῶν Κορινθίων, ὁμολοῦν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πεντηκοντούτιδας σπονδὰς. Ἐξ ἑτη διήκυσαν αὐταί, καθ' ἃ ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ μὲν διὰ τῶν Ἀργείων καὶ Μαντινείων καὶ Ἐπιδαυρίων, πολὺ χαλαρώτερος ὅμως αὐτὸς ὁ λεγόμενος Μαντινικὸς καὶ Ἐπιδαυρίος. Τὸ τραγικὸν ἐπεισόδιον τῶν Μελίων, οὐδετέρων καὶ ἀποίκων Δωριέων, καὶ διὰ τοῦτο καταστραφέντων παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἄνευ ἐλαχίστης αἰτίας, ἔτι περιπεθεστέρον γίνεται διὰ τοῦ διαλόγου Ἀθηναίων καὶ Μελίων, τ' ἀπανθρωπότατα ἐκείνων ἐκδηλοῦντος φρονήματα. Ἐν αὐταῖς ἀποπερατοῦται τὸ πέμπτον βιβλίον, ἀπὸ τοῦ ἔκτου ἄρχεται πάλιν ὁ λεγόμενος ἐν Δεκελείᾳ, ἢ Δεκελεικὸς πόλεμος, δεκαετής καὶ αὐτὸς ὡς ὁ Ἀρχιδάμειος.

Ὡς τὸ σπουδαιότερον ἐπιχείρημα τὸ τῆς Σικελίας, ἐξ οὗ ἐπὶ ἤλθεν ἡ ὅλη ῥοπή τοῦ πολέμου, διὰ δὴν βιβλίων διηγέται ὁ Θουκυδίδης, μέχρι μὲν ἀρίξεως Γυλιππίου καὶ Λακεδαιμονίων ἐν ἔκτῳ, ἀπ' αὐτῆς δὲ ἐν ἐβδόμῳ βιβλίῳ, οὐδὲν ἀρχαῖον ἢ σύγχρονον ἢ τοπογραφικόν, ἢ πολεμικόν, ἢ στρατηγηματικὸν παραλείπων πρὸς ἐνάρξειαν, καὶ τὰ περὶ Ἀρμόδιου καὶ Ἀριστογείτονος παρεμβάλλων πρὸς διασάφησιν τῆς κατ' Ἀλκιβιάδου καταφοράς.

Μετὰ τὸ ἐν Σικελίᾳ τραῦμα οἱ Ἀθηναῖοι, ἀντὶ τῆς σκέπτωνται περὶ ὑπεροχῆς καὶ ἡγεμονίας, εἰς μεγίστην περιπίπτουν ἀμυχάναν περὶ ἰδίας ἀμύνης, καὶ τὴν ἀποστασίαν τῶν συμμάχων ἐπακολουθεῖν ἐσωτερικοὶ σπαραγμοί, ἐνθα καὶ ἡ δημοκρατία καταλύεται μετὰ ἐκατονταετηρίδα, ἀλλὰ προσωκαίρως. Δυστυχῶς τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου διακόπτεται κατὰ τὴν ἐν Κυνὸς σήματι ναυμαχίαν, μετ' ἣν ἀναρρίπτονται αἱ ἐλπίδες τῶν Ἀθηναίων.

Ἐκ τῆς βραχυτάτης ταύτης ἀνακεφαλαιώσεως βλέπομεν, ὅτι ὁ Θουκυδίδης συνέγραψε μὲν τὴν ἱστορίαν κατὰ θέρη καὶ χειμῶνας συγχρονικῶς, ἀλλὰ διήρξε τὸ ὅλον εἰς περιόδους κατὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν συμβάντων, καὶ πρὸ πάντων ἐξέχει ἀποδίδων τὸ οἰκεῖον μέγεθος εἰς αὐτά. Ποτὲ δὲν θέλομεν εὖρεῖ, ὅτι μικρὸν τι λεπτομερέστερον ἐξέθεσεν ὡς ἔχον ἀρθρονώτερας πληροφορίας, ἢ πάλιν δι' ἐλαφίστην αὐτῶν ἐπιτροχάδιν ὠμίλησε περὶ σπουδαιότερων. Τὰ τῆς Μήλου διὰ μικρῶν ἐξιστορεῖ, διότι τὰ μέγιστα ἐνδιχαφερόμεθα μανθάνοντες μέχρι τίνος βλῆμον ἢ βία πολιτικὴ κατεπάτησεν τὴν οὐδέποτε ἀτιμωρητὴ καταπαυμένην δικαιοσύνην.

Ὅσον ἐστὶ πιστῶς ἀπομνημονεύων τὰ γενόμενα ὁ Θουκυδίδης, δὲν ἐπαναλαμβάνει αὐτὰ δουλικῶς, ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν, αὐτὸς συνθέτει τὰς διμνηγορίας ἐπὶ σκοπῷ νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὰς διανοίας τῶν πρακτόντων. Δὲν εἶναι ἀμέτοχος ἐπιδείξεως ῥητορικῆς δεινότητος ὁ Θουκυδίδης τῆς ἀπολογίας τοῦ Ἀντιφῶντος (Π' 68), οὐδεμίαν ὅμως τῶν διμνηγορίων, καίτοι πολλῶν, εἶναι κενὴ ἐννοίας, ἀλλ' ἐν πάσαις καταφαίνεται τῶν πρακτομένων ἡ διάνοια. Τὸ φρόνημα τῶν κρατούντων, καὶ αἱ γνώμαι τῶν πολλῶν, τὸ σύστημα τῆς πολιτικῆς ἐκάστης πόλεως, καὶ τὸ ἐνδόσιμον ἐρ' ἐκάστου τῶν πρακτομένων, εἶναι κατὰ Θουκυδίδην τὸ ἔτερον τῆς ἱστορίας στοιχεῖον, τὸ ἐμφαίνει τὴν ἡθικὴν εὐθύνην ἐκάστου καὶ τὴν συναπιότητα. Ἡ πρόθεσις καὶ ἡ βούλησις εἶναι ψυχὴ τῆς ἱστορίας, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα, ἄνευ ἐκείνων, εἶναι ἀπλοῦν σύμπτωμα ἐν τῇ πορᾷ τοῦ χρόνου παρεχόμενον καὶ κατ' οὐδὲν ἐνδιαφέρον τὸν νοῦν ἡμῶν, ὡς στερούμενον λόγου. Ἡ πρὸς ἄλληλα σχέσις τῶν γινομένων ὡς ἔργον ἀνθρωπίνου βουλήσεως, κατὰ τοὺς ἐγκαιμένους ἐν τοῖς πράγμασιν αὐτοῖς σκοπούς, εἶναι τὸ ἱστορικὸν θέμα κατὰ Θουκυδίδην. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἱστορία αὐτοῦ δὲν εἶναι διαδοχὴ συμβάντων, ἀλλ' ἀνάπτυξις ζωηρᾶ καὶ ἐμφυχοῦ. Διὰ τοῦ ἀποτελέσματος ὅμως δὲν στεφανοῦται ἡ πρόθεσις ἐκάστου, ἀλλ' ἀνωτέρα ἐπικρατεὶ τάξις, εἰς ἐξόχους νόας κατὰ δόλως, ἀλλ' ἀδυνατοῦντας νὰ μεταδώσῃ τὴν ιδέαν αὐτῆς εἰς τοὺς ὑποδεστέρους, παρασυρόμενους ὑπὸ τοῦ σάλου τῶν παθῶν, μόλις διὰ μεγάλης τέχνης κυβερνωμένων, καὶ προσφιλῶν εἰς τοὺς κολακεύοντας αὐτά.

Αὐτὴν τὴν ἀνωτέραν τάξιν ἐπιδιδώκει ὁ Θουκυδίδης νὰ διαφωτίσῃ. Τοὺς χρησμούς καὶ τοὺς θεισμούς σχεδὸν περὶ οὐδενὸς ἔχει, ὡς δεικνύει ἐν καιρῷ τοῦ λοιμοῦ περὶ τοῦ ἔπους: *Ἦξει Δωριακὸς πόλεμος καὶ λοιμὸς ἅμ' αὐτῷ*, ὅτι ὑπῆρχε διφορούμενον, ἂν προσέλεγτο λιμός· ἀλλὰ κατὰ φύσιν λόγον τότε ἐπικράτησεν ἡ ἐκδοχὴ τοῦ λοιμοῦ, ἐνθ' ἂν ἐπέλθῃ ἄλλος Δωρικὸς πόλεμος καὶ συνάμα λιμός, ἢ ἄλλη ἐκδοχὴ μέλλει νὰ ἐπικρατήσῃ.

Τὴν ἀνωτέραν τάξιν ἐμβλέπει ὁ Θουκυδίδης εἰς τὸ Δωρικὸν καὶ Ἰωνικόν, εἰς ἃ διακροῦνται οἱ ἔθνη ληγες ἐκ καταγωγῆς, αὐξήσαντα κατὰ λόγον τῶ ἐν αὐτοῖς ἐπικρατούντων στοιχείων (Α' 2, 13, 20 89). Πρὶν ἀναπτυχθῇ τὸ ναυτικὸν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν ἐπικρατέστεροι, ἡγεμονεύοντες ἀδιαφιλονηκῶς· ἀλλὰ μετὰ τὰ Μηδικὰ καὶ τὴν κατὰ Θάλασσαν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων, εἰς αὐτοὺς ἐξ ἀνάγκης περιήλθον τὰ πράγματα. Κατὰ Θουκυδίδην εἰς αὐτοὺς ἔπρεπε νὰ διαμείνουν ὡς θαλασσοκράτορας, καὶ διὰ τοῦτο τὸν πόλεμον ἀποδίδει εἰς τὸν φόβον τῶν Λακεδαιμονίων περὶ τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, εἰς οὓς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ἤδη ὑποχέτρια (Α' 88). Ὁ ἐπικλήδειος λόγος τοῦ Περικλέους ἀναντιρρήτως ἐμφαίνει τὴν ἀνωτέραν ὑπόληψιν τοῦ ἱστορικοῦ περὶ Ἀθηνῶν, καθ' ἣν ὁ

ῥήτωρ πρὸ πάντων πραγματεύεται, ἀπὸ τίνος ἐπιτηδεύσεως καὶ πολιτείας καὶ ἀπὸ τίνων τρόπων ἐγένοντο μεγάλα τὰ τῶν Ἀθηνῶν, ταῦτα δὲ συμβαίνουν ὅλως ἐναντία τῶν τῆς Σπάρτης. Πόσαι πόλεις, πόσαι νῆσοι, πόσαι ἀποικίαι ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Εὐξείνῳ, ἐν Θράκῃ, ἐν Λιβύᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἀπέτελουν τὸ Ἑλληνικόν. Ὅλα ταῦτα ἔχρζον συνδέσμου, καὶ ἐπιμελείας συντόνου, καὶ πολιτικῆς συνέσεως, καὶ κυβερνητικῆς μεγλοφυΐας, διὰ τὰ μὴ συγκροῦνται πρὸς ἄλληλα, καὶ νὰ συντελοῦν πρὸς αὐξήσιν τῆς Ἑλληνικῆς δυνάμεως. Τοιαῦτα προτερήματα εὕρισκε ὁ Θουκυδίδης παρ' Ἀθηναίους, οἵτινες πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν κατηνέγκασαν εἰς τὴν αὐτῶν τόλμην (Β' 41). Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐγνώρισε κάλλιστα διὰ τίνων μέσων οἱ Ἀθηναῖοι διατηροῦν τὴν ἡγεμονίαν ἀσφαλῶς καὶ ἀλκανότατος, διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν ὀχυρούμενοι κατὰ πάσης ἐπιδρομῆς καὶ τὸ ναυτικὸν ὅσον ἐστὶ θεραπεύοντες (Α' 92). Τοιαύτη ἦτο καὶ τοῦ Περικλέους ἡ πολιτικὴ (Β' 13, 65), ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἔργον τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχὴ ἐν μέσῳ δημοκρατίας δὲν δεικνύει, ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν ἤδη ὑπέρτερα τῆς διανοητικῆς δυνάμεως τῶν πολλῶν, καὶ ὅτι περιερχόμενα εἰς αὐτοὺς ἐμελλον νὰ ναυχήσουν· εἰς τοῦτο συνετέλεσαν οἱ μετὰ τὸν Περικλέα κολακεύοντες τὸν δῆμον, τὸν ὅποιον ὥθησαν εἰς παράτολμιν ἐπιχειρήματα, ὡς τὸ τῆς Σικελίας.

Πόσον ἀκροσφαλῆς ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων ἐν μέσῳ δημοκρατικοῦ σάλου, καὶ φιλοταράχου σπουδάρχιας, διατηρούντων τούτων μὲν τὴν φιλίαν, ἐκείνων δὲ τὴν συμμαχίαν καὶ τῶν πλείστων τὴν ὑποταγήν, καὶ χρηζόντων χρημάτων πρὸς τὸ ναυτικόν, τὰ ὅποια ἀσμένως δὲν ἐδίδοντο, περίπου ἐξακόσια τάλαντα κατ' ἔτος (Β' 13), ἀντὶ τῆς ὑπούλου αὐτονομίας (Π' 65). Μεταξὺ τούτων ἦσαν καὶ ἀποικιοὶ Δωριέων καὶ ἐντεῦθεν πρὸ πάντων ὁ φόβος καὶ αἱ συγκρούσεις, ὡς συνέβη περὶ Ἐπιδάμου καὶ Κερύρας.

Καὶ αὐτὸ τῆς Σικελίας τὸ ἐπιχείρημα δὲν κρίνει ὁ Θουκυδίδης ἐκ τῆς τελευταίας ἐκβάσεως ὡς γνώμης ἀμάχητος ὅλως, διότι τοιοῦτον δὲν ἐμελλεν ἀποβῆ ὀλέθριον τέλος, ἂν ἐγκαίρως ἐστέλλετο βοήθεια (Β' 65), καὶ ἡ πολυδάπανος διαίτη καὶ τὸ φρόνημα τοῦ Ἀλκιβιάδου δὲν καθίστανον αὐτὸν ὑποπτον πρὸς τυραννίδα, ὥστε ἀφῆρσαν αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν καὶ διέβαλον αὐτὸν οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπιτρέψαντες εἰς ἀνεπιτηδευστέρους τὸν πόλεμον, τὸν ὅποιον αὐτὸς κράτιστα διέθεσε (ΣΤ' 16).

Αὐτὸ τὸ ἀκροσφαλές καὶ σχεδὸν ἐρήμερον καὶ ἄστατον τῶν πραγμάτων ἐκ μικρῶν κινδυνεύοντων, καθίστανε τοὺς ἀνθρώπους ἐμπαθεστέρους καὶ βιασιότερους· ὅταν δὲ ἐπῆλθον αἱ δεινὰ περιπέτεται μετὰ ψυχολογικῆς ἐμβριθείας ὁ Θουκυδίδης χαρακτηρίζει τὴν ἐξαψιν τῶν παθῶν καὶ τὴν ἀνάπτυσιν ὅλων τῶν κακῶν διαθέσεων, ὅτε ὁ ἄνθρωπος καὶ αὐτῶν τῶν θηρίων γίνεται ἀγριώτερος (Γ' 82).

Ἡ ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου γίνεται τοιοῦτο τρόπο καὶ τερπνοτάτη καὶ διδακτικώτατη. Τερπνο-

τάτη μὲν διὰ τὸ πολύμικτον τῆς εἰκόνης, τὴν ἀντίθεσιν τῶν χαρακτήρων, καὶ τὴν περιπλοκὴν τῶν πραγμάτων. Ὀλίγοι πόλεμοι ἴσως δεικνύουν τοσαύτας μεταβολὰς τύχης, τοιαύτην πληθύνει συμμετασχόντων, κατὰ τὰς ἰδίας ἐκάστου σκέψεις καὶ προθέσεις, τοσαῦτα ἀπροσδόκητα καὶ αἰφνίδια, συνάμα δὲ καὶ τοσαῦτα προβουλεύματα καὶ ἐπινοήματα. Ἀλλ' ἐν τούτοις οὐδέποτε συνταράσσεται ἡ διήγησις, ἀλλὰ προβαίνει εὐπρεπῶς καὶ ἄνευ σπουδῆς, ὥστε ὁ ἀναγνώστης συνορᾷ πάντοτε, ποῦ ὑπάρχει τὸ κρίσιμον.

Διδακτικώτατος ὅμως γίνεται, διότι καθορῶμεν τὴν ἀνθρώπινον διάνοιαν καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀδυναμίαν, καὶ ἐν γένει τὸν ἄνθρωπον καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ιδιότητας, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας, τὴν σύνεσιν καὶ τὰ πάθη, τὴν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ καλοῦ ἀσθένειαν καὶ τὴν πρὸς τὸ φθοροποιὸν ἀκάθεκτον ὁρμήν. Αἱ περιστάσεις, τὰ ἦθη, οἱ τρόποι, τὰ μέτρα καὶ ἐν γένει τὰ περὶ ὧν ὁ ἀγὼν διαφέρουν, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ αὐτός, καὶ ὁ Θουκυδίδης καθ' ὑπέρτατον βαθμὸν δεικνύει αὐτόν, ὅποιος εἶναι. Ἐπὶ πᾶσι ὅμως ἐπικρατεῖ ἡθικὴ τάξις, καθ' ἣν τὰ πάντα διέπονται κατὰ τὰ ἐνυπάρχοντα στοιχεῖα, καὶ ὅταν ἂν φαίνονται τ' ἀνθρώπινα ἄστατα καὶ εὐμεταβλητά καὶ ἐκ μικρῶν κινδυνεύοντα, δι' αὐτῆς σώζονται ἐν τοῖς δεινότεροις, ἢ πρὸς αὐτὴν ἀμαρτάνοντα σφάλλουν.

Ὁ νοῦς τοῦ Περικλέους, οὐ μόνον ἐμβάπτει τὰ δέοντα, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλει αὐτὰ εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες ζημιῶν μὲν αὐτὸν χρηματικῶς, ἀλλ' ὑποτάσσονται. Μετ' αὐτὸν ὅμως ἐξ ἰδίου πταίσματος οἱ Ἀθηναῖοι πάσχουν, ὅσα ἔπαθον (Β' 65). Ἡ ἱστορία γίνεται τοιοῦτοτρόπως ἔργον καὶ τῆς ἀνθρωπίνου θελήσεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας, ἐν πᾶσι ὑπευθύνων. Τοῦτο τὸ σπουδαῖον θέμα, καθ' ὃ ἀποδίδεται μεγάλη ἀξία εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὡς δημιουργὸν τῆς ἰδίας τύχης, δὲν ἀναπτύσσει ὁ Θουκυδίδης διαστρεβλῶν τὰ πράγματα, ἀλλὰ μετ' εὐλαθείας προσέχων εἰς τὴν ἐννοίαν αὐτῶν, καὶ πείθων ἡμᾶς ἐκ τῶν ὑστέρων, διότι δὲν ἐπιδιδώκει ἐπίδειξιν σοφίας ἐκ περιουσίας πανταχοῦ παρεμβλλομένης καὶ ἀκαίρως, ἀλλὰ καθιστὰ ἡμᾶς σοφωτέρους διαγιγνώσκοντας τὰ τετελεσμένα.

Πόσον διαφέρει ὁ Πρόδοτος τοῦ Θουκυδίδου! ἐκείνος μὲν ἀφελὴς καὶ λέγων τὰ λεγόμενα καὶ ἐν παρεκβάσει πάντοτε, ὅπως φέρει ὁ λόγος, οὐδέποτε ἐπὶ μακρὸν τὸ αὐτὸ διηγούμενος, οὗτος δὲ μόνον τὰ ἐξηκριβωμένα κατὰ τὸ σύγχρονον καὶ κατὰ τὸν πρὸς ἄλληλα εἰρμὸν ἐξιστορῶν, ἄνευ μύθων καὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, καὶ ἐν ποτε καὶ τούτων γίνῃ μνεία τὸ ἐν αὐτοῖς πραγματικὸν πάντοτε ἐπιδεικνύον.

Καὶ ἐν τούτοις κατ' ἀμφοτέρους ἡ ἱστοριογραφικὴ τέχνη ἐν τοῖς αὐτοῖς ὑπάρχει, ἐν τῇ διακρίσει περιόδων κατὰ συστηματικὴν τάξιν, ἐν τῇ χαρακτηρισμῷ τῶν ἐξόντων προσώπων, ἐξ ὧν προβαίνει τὰ γενόμενα, καὶ ἐν τῇ καθόλου ιδέᾳ, ἥτις ἀπεικονίζεται ἐν τοῖς ἱστορομένοις.

Κύτταζε τούτον τὸν σκόληκα! Πρέπει νὰ τὸν εὐ-
χαριστήσω καθὼς πρέπει.—Καὶ ῥίψας τὸ ῥόπαλον
κατὰ τοῦ δούλου, ἔσπασε τὸ κρανίον του ὡς κερα-
λὴν μήκωνος.

Ὁ ποιμὴν ἰδὼν τὸν φόνον ἔγεινε σύννους· καὶ
ἔμφοδος ἤρχισε ν' ἀπαγγέλλῃ τὰς εὐχὰς τὰς εἰς
ὕψος ἀφ' οὐρανόθεν. Ὁ Κιόρογλου τὸν προσέταξε νὰ
πλησιάσῃ καὶ νὰ ἀνοίξῃ τὰ ὦτά του· καὶ λύσας
τὸ βυλάντιον τῷ ἔρριψεν ἱκανὰ χρήματα καὶ ἠρώ-
τησε.—Βοσκέ, εἶδες κάμηλον; (1) Ὁ δὲ ἐπανέλα-
θε.—Πρόδρατον δὲν εἶδα.—Ὁ Κιόρογλου λέγει·
Βοσκέ, ὕπαγε νὰ μεταφέρῃς παρευθὺς τὸ ποίμνιον
τούτου εἰς τὴν πόλιν. Ἐντοσούτω ἐγὼ θὰ ἀρπάσω
τὸν Ἀἰθάζ. — Οὕτως ὁ ποιμὴν ὠδήγησε τὸ ποί-
μνιον του εἰς τὴν Ὀρραν, ἐνθ' ὁ Κιόρογλου ἔφερε
τὸν Ἀἰθάζ εἰς τὸ Σαμλί Πέλ. Τὸ παιδίον τεθλιμ-
μένον ἔκραζε κλαίον.— Οὐαὶ εἰς ἐμέ! καταλείπω
τὴν θεῖάν μου· ἐγκαταλείπω τὴν γυναῖκα τοῦ θεοῦ
μου. Οὐαὶ εἰς ἐκείνους, οὐαὶ εἰς ἐμέ!—Οἱ ὀρθόκλ-
μοὶ του εἶχαν κακινίσει καὶ ἐξογκωθῇ ὡς μῆλκ.
Ὁ Κιόρογλου τότε αὐτοσχεδίασεν οὕτω·

— Σὲ λέγω, Ἀἰθάζ, δὲν πρέπει νὰ κλαίῃς. Μὴ
ταράττεις τὴν καρδίαν σου μετὰ τοὺς θρήνους σου.

Ὁ δὲ Ἀἰθάζ ἀπήντησεν οὕτω·

— Λέγεις ὅτι δὲν πρέπει νὰ κλαίω! Πῶς δύνα-
μαι νὰ κρατήσω τὰ δάκρυα, ὦ Κιόρογλου; μετὰ
λέγεις νὰ μὴ σὲ ταράττω μετὰ τοὺς θρήνους μου; Πῶς
δύναμαι νὰ μὴ εἶμαι τεθλιμμένος;

Τότε ὁ Κιόρογλου ἔψαλε·

— Ἐπέστρεψα ἀπὸ τοὺς ἀγρούς, ἐπέστρεψα ἀπὸ
τῆς ἐρήμου καὶ ἠρώτων τοὺς ποιμένους ἐὰν σὲ εἶ-
δαν. Σὲ ἐχώρισα ἀπὸ τὸν γηραιὸν πατέρα σου· Ἀἰ-
θάζ, μὴ κλαίῃς.

Ὁ δὲ Ἀἰθάζ ἔψαλεν οὕτω·

— Ἐγείμισες τοὺς σάκκους μετὰ χρήματα· διέσχισας
τὸ βέλος τῆς καρδίας μου· ἐκύρτωσες ὑπὸ τὴν θλί-
ψιν τὴν ῥάχιν τοῦ πατρὸς μου. Πῶς δύναμαι νὰ
κρατήσω τὸν θρήνον, ὦ Κιόρογλου;

Ὁ δὲ Κιόρογλου ἔψαλε·

— Δὲν εἶμαι βέης δὲν εἶμαι Χάν; Δὲν θὰ εἶμαι
διὰ σὲ πατήρ, γονεὺς φιλόστοργος; Μὴ κλάζῃς, μὴ
κλαίῃς Ἀἰθάζ.

Ὁ Ἀἰθάζ ἀπήντησεν·

— Ὡ ἀνὴρ μου, σὺς ἀρῆκα εἰς τὸν κῆπον! ἐγκα-
τέλειψα καλλονὰς τῶν ὀπίων ἡ ζώνη εἶναι ἀξία
ἀπαρμυῖν, κατέλειψα ὀπίσω μου τὸ ὄνομα καὶ τὴν
οἰκογένειάν μου! Πῶς δύναμαι νὰ κρατήσω τὰ δά-
κρυα, ὦ Κιόρογλου;

Αὐτὸς δ' ἔψαλε·

— Πάσσε πλέον τὰ δάκρυα, σὲ παρκαλῶ, εἰ δὲ μὴ
θὰ μὲ κάμῃς νὰ κλαίω καὶ ἐγὼ ὡς παιδίον ἢ γραῖα.
Ὡ γέννη πολεμιστής, θὰ ἀποκτήσῃς τὴν φήμην
καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν τοῦ Κιόρογλου. Μὴ κλαίῃς
πλέον.

Ὁ Ἀἰθάζ λέγει·— Ἀκουσὰ ὅτι ἦσο πολεμιστής.

(1) Εἶδες τὴν κάμηλον; φράσις παροιμιώδης συνήθης παρὰ
Πέρσας.

πρέπει τότε νὰ μὲ μεταχειρισθῇς ὡς ἀρμόζει εἰς
πολεμιστήν. Δὲν δύναμαι νὰ εἶπω ἐὰν εἶσαι ἀν-
δρεὺς τις ἢ ἀχρεὺς. Πῶς λοιπὸν δύναμαι νὰ μὴ
κλαίω;

Ὁ Κιόρογλου ὑπεσχέθη ὅτι θὰ τὸν υἱοθετήσῃ,
ὅτι θὰ ζῇ ἐν ἀθηνίᾳ καὶ ὅτι θὰ τὸν καταστήσῃ
πολεμιστήν· καὶ ἐξηκολούθουν τὴν πορείαν των εἰς
τὸ Σαμλί Πέλ.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ Μίρ Ἰπραχίμ, ὁ κρεω-
πώλης, φθάνει εἰς τὴν εἰκίαν του διὰ νὰ λάβῃ
χρήματα καὶ λέγει εἰς τὴν γυναῖκά του·— Ἀπὴν-
τησα σήμερον ποιμένα τινα, μέγα βλάκα. Μοῦ ἔ-
λειψαν τινὰ τουμάνια διὰ νὰ πληρώσω τὰ πρόβατα
καὶ τῷ ἀρῆκα τὸν Ἀἰθάζ ὁμηρον. Ὑπαγε καὶ προσ-
πάθῃς νὰ εὕρῃς χρήματα ταχέως. — Ἡ σύζυγός
του τρέχει εἰς συγγενεῖς τινὰς καὶ φίλους· καὶ, ἀ-
φοῦ συνεπλήρωσε τὸ ἀναγκαῖον ποσόν, τὸ ἔφερεν
εἰς τὸν κρεωπώλην. Οὗτος δὲ ἀναβὰς μετὰ σπου-
δῆς τὸ παληάλογόν του ἐπανῆλθε ταχέως εἰς τὸ
ποίμνιον. Ἀλλὰ μόλις ἐξεληθὼν τῆς θύρας εἶδε τὸν
ποιμένα εἰσερχόμενον εἰς τὴν πόλιν μετὰ αὐτὸ τοῦτο
τὸ ποίμνιον. — Βοσκέ, εἶσαι ἀπατεῶν, κλέπτης!
Μὲ τί δικαίωμα φέρεις τὰ πρόβατά μου εἰς τὴν πό-
λιν; Ἐγὼ τὰ ἠγόρασα, τὰ ἐπλήρωσα.— Ὁ δὲ ποι-
μὴν λέγει·— Δὲν σὲ καταλαμβάνω.— Ὁ Μίρ Ἰ-
πραχίμ ἠρώτησε·— Πῶς! δὲν εἶσαι σὺ ὁ ποιμὴν τοῦ
Ῥουσάν βέη; — Παραλαλεῖς ὡς νὰ εἶχες πυρε-
τόν. Δὲν γνωρίζω ποῖος εἶσαι, οὔτε δύναμαι νὰ εἶ-
πω ποῖος εἶναι ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον ὀνομάζεις Ῥουσάν
βέη.— Ἀθλίε! δὲν μὲ ἐπώλησες αὐτὰ τὰ πρό-
βατα πρὸ ὀλίγου; Δὲν ἐλάθετε τὰ χρήματα;—
Φύγε, φύγε. Τὰ πρόβατα εἶναι ἰδιοκτησίαν τοῦ
Ῥεῖχάν Ἀράπ, καὶ τὰ φέρω εἰς τὴν πόλιν διὰ νὰ
τὰ ἀμείλῃ. Τὰ πρόβατα τὰ ὁποῖα ἀμείλονται εἰς
τὴν ἀγορὰν πωλοῦνται εἰς μεγάλαις τιμῇ.

Ταῦτα ἀκούσας ὁ ποιμὴν ἠσθάνθη ψυχρὸν ἰδῶτα
ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ δέρματός του. Κατέβη διὰ νὰ
ψάξῃ τοὺς μαστοὺς τῶν προβάτων καὶ ἰδὼν ὅτι ἦσαν
πλήρεις γάλακτος εἶπεν·— Ὁ κομπαστής οὗτος,
ὁ Ῥουσάν βέη, ἔλεγεν ὅτε μοὶ ἐπώλει τὸ ποίμνιον
του, ὅτι εὕρισκοντο μόνον ἀρσενικά, ἢ πρόβατα τὰ
ὁποῖα ποτὲ δὲν ἐγέννησαν. Ἀναμφιδόλως αὐτὸς
ἦτον ὁ Κιόρογλου, ὅστις, ἀφοῦ μὲ ἠπάτησε, φαίνε-
ται ὅτι ἤρπασε τὸν Ἀἰθάζ καὶ ἀνεχώρησε. Δὲν εἶ-
δες δύο παιδιά εἰς τὸ βουνόν; — Ὁ ποιμὴν ἀπε-
κρίθη·— Μάλιστα, εἶδα δύο νέα παιδιά παίζοντα,
καὶ παλαιόντα ὁμοῦ εἰς τὸ βουνόν.

Ὁ Μίρ Ἰπραχίμ ἀναβὰς τὸ παληάλογόν του με-
τὰ μεγάλης βίαις ἔτρεξε καλπάζων, μὴ εὐρὼν δὲ εἰς
τὸ βουνόν εἰμὴ μόνον τὸ πτώμα τοῦ δούλου του,
ἢ γλῶσσα του ἐκολλήθη εἰς τὸν λάρυγγά του καὶ
ἤρχισε νὰ κτυπᾷ τὴν κεφαλὴν του τόσον σφοδρῶς,
ὥστε ἔπεσεν ἐκ τοῦ ἵππου. Ἀπελπισθεὶς δὲ ἔρρι-
ψεν κατὰ γῆς, καὶ χύσας κόνιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς
ἀνεβόησεν·— Οὐαὶ εἰς ἐμέ! ἤρπασε τὸν υἱόν μου.

Ὁ Μίρ Ἰπραχίμ εὐρέθη εἰς τὴν ἀξιοθρήνητον
ταύτην κατάστασιν ὑπὸ τοῦ Ῥεῖχάν Ἀράπ, πλου-

σίον ἀρχόντος ὅστις ὑπῆλθινεν εἰς κυνηγέσιον συν-
ουδεύμενος ὑπὸ ἑκατὸν ἐξήκοντα ἵππεσιν. Ἀφοῦ
πλησιάσας παρετήρησεν ὅτι ὁ τεθλιμμένος ἐκεῖνος
ἀνὴρ ἦτο ὁ γυναικάδελφός του·— Πῶς! σὺ εἶσαι,
Μίρ Ἰπραχίμ! Πρὸς τί τὰ δάκρυα ταῦτα, καὶ τί
ἀπελπισία.— Ὁ τάλας πατήρ, ἐστερημένος τοῦ λό-
γου ὡς ἐκ τῆς λύπης, μόλις ἠδυνήθη νὰ προφέρῃ
ταῦτα·— Τὸν ἤρπασε... τὸν ἤρπασεν... Ὁ
Ῥεῖχάν Ἀράπ τὸν ἠρώτησε μετὰ θυμόν·— Υἱὲ πατρός
πυρποληθέντος, καὶ ὑπὸ τίνος ἠρπάγη; Ἡμίσεια
ὦρα παρῆλθεν ἑωσὺ συνέλθῃ εἰς ἐκντὸν ὁ Μίρ Ἰ-
πραχίμ, καὶ εἶπε·— Τὸν ἐπώλησα εἰς τὸν Κιόρο-
γλου· τὸν ἤρπασε καὶ ἔφυγεν.— Οὐμίλει σαφῶς. Ἐάν
τῷ ἐπώλησας πρᾶγμα τι, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ λά-
βῃ τὴν ἰδιοκτησίαν του. Μετὰ πολλὰς ἐρωτήσεις
ὁ Ῥεῖχάν Ἀράπ διελογίσθη·— Ὡ Κιόρογλου.
εἶσαι αἰσχρὸς! ἐπέρασες τὴν μιανάν σου χεῖρα (1) ἐπὶ
τὴν κεφαλὴν μου, καὶ ἤρπασες τὴν κόρην τοῦ ὀ-
φθαλμοῦ μου. Ἐκάλεσε τοὺς ἵππεῖς του καὶ εἶπε·
— Παιδίον, θὰ τρέξω κατόπιν του, ἀκολουθήτε με.
Τότε ἔτρεξαν πρὸς καταδίωξιν τοῦ Κιόρογλου, ὁ
δηγούμενοι ἀπὸ τὰ ἔχνη τοῦ ἵππου του.

Ὁ Ῥεῖχάν Ἀράπ ἀνέβαινε φορβάδα ὁ Κιόρο-
γλου ἐνθ' ἐβιάδιζε χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τίποτε, παρε-
τήρησε τὸν Κιράτ σείοντα τὰ ὦτά του, τὸ ὁποῖον
ἦτο βέβαιον σημεῖον τῆς παρουσίας τῆς φορβάδος
μακρὰν οὐσῆς περὶ τὸ ἐν μίλιον. Ὁ Κιόρογλου
λέγει κατ' ἐαυτόν·— Ὁ Κιράτ ἠσθάνθη φαίνεται
τὴν φορβάδα τοῦ Ῥεῖχάν Ἀράπ. Ἐπληροφόρηθη ἀ-
ναμφιδόλως ὅλα, καὶ τρέχει κατόπιν μου. Ἡτέ-
νισε τὸν οὐρανὸν καὶ ἰδὼν μέλανας χῆνας ἵπτα-
μένους ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του εἶπεν· Ἀς ῥίψω
τὸ βέλος μου εἰς τὸν ὀδηγὸν τῆς ἀγέλης· καὶ ἂν μὲν
πέσῃ τὸ πτηνόν, θὰ νικήσω, ἐάν δὲ τὸ βέλος ἐπα-
νέλθῃ μόνον, ὁ Ἀἰθάζ δὲν θὰ εἶναι ἰδικός μου. Λα-
βὼν τότε βέλος ἐκ τῆς φαρέτρης καὶ θέσας ἐπὶ τοῦ
τόξου, ἐξηκόντισεν αὐτὸ εἰς τὸν ἀέρα μετ' ὀλίγον
ῥαχὴν ἔπεσε πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ ἵππου του.

Ὁ Κιόρογλου ὑπερέχρη· ἀπέσπασε δὲ ἐκ τῶν ὀ-
ραιοτέρων πτερῶν τοῦ χηνός, καὶ λαβὼν τὸν πῖλον
τοῦ Ἀἰθάζ τὰ προσήρτησεν ἐν εἰδῇ λόφου εἰς αὐτό.
Ὁ Ἀἰθάζ εἶπεν·— Ἐτρύπησας μετὰ αὐτὰ τὰ πτε-
ρά τὸν πῖλον μου. Ἐχω ὥραιαν ἀνεψιάν, ἡ ὁποία
θὰ μὲ κάμῃ ἄλλον νέον.— Ὡ υἱέ μου, ἐπανέλαθεν ὁ
Κιόρογλου, ἐνόσφ θὰ διαμένῃς εἰς τὴν οἰκίαν μου
τὰ ἐνδύματά σου θὰ εἶναι ἐκ χρυσοῦ καὶ μετάξης.
— Ἀκούσας τοῦτο ὁ Ἀἰθάζ ἐθρήνησε πικρῶς. Ὁ
Κιόρογλου δὲ διὰ νὰ τὸν παρηγορήσῃ ἔψαλε τὸ ἐ-
πόμενον ᾄσμα·

— Πόσον ὥραϊα φαίνεται ἡ κεφαλὴ σου μετὰ αὐτὸ τὸ
πτερόν! εἶναι ὡς ἡ κεφαλὴ γερανοῦ ἀρρένους· θὰ
φυλάττω, (2) θὰ ἐπαγρυπνῶ αὐτὴν ἐπιμελῶς. Ἐ-

(1) Ἀπλοδὴ· μὲ ἠπάτησες καὶ κατήτηνας.

(2) Ντερμπατιάς, «θὰ περιερέφωμαι περὶ τὴν κεφαλὴν σου,»
φράσις προσηλοῦσα ἐκ συνθηλαίας ἀστικῆς. Ὅταν δυστυχία τις ἐ-
παπειθῇ τινι, διὰ νὰ τὴν προλάβωσι, περιάγουσι τρεῖς πρόβατον

γὰ σὲ ἐζήτησα εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ σὲ ἦρα εἰς τὴν
γῆν. Μὴ κλαίῃς, μικρὸ μου γερονέ! Ἡ τοξοειδὴς
γραμμὴ τῶν ὀφρύων σου ἐχαράχθη διὰ τῆς γραφί-
δος τοῦ Παντοδυνάμου. Ἐχεις τὴν ἀπαιτούμενην
ἡλικίαν, εἶσαι δέκα πέντε ἔτων, ὦ νεανίσκος! Ἐξ
ὅλων τούτων τῶν σολισμῶν εἰς μόνον λείπει ἀκόμα·
τὰ ἱπποτικά δηλ. ἀνδραγαθήματα· θὰ γείνης πρω-
τότοκος πολεμιστοῦ. Θὰ καλύψω τὴν κεφαλὴν σου
μετὰ πῖλον χρυσοῦν. Ὡ μικρὸ μου γερονέ! μὴ κλαίῃς.
— Μετὰ τινι διακοπῇ ὁ Κιόρογλου ἔψαλε καὶ ταῦτα·
— Σὲ εἶδα καὶ ἐχάρη ἡ καρδία μου. Ὡ γνωρίζῃς
ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἀληθὴς Τουρκομάνος Τυκά. Τὸ ὄνο-
μά μου εἶναι Κιόρογλου ὁ κριός. Εἶμαι γνωστότα-
τος εἰς τὴν Τουρκίαν ὅλην. Ἀἰθάζ, γερανοκέρατε,
μὴ κλαίῃς πλέον.

Ἀς ἐπανέλθωμεν τῶρα εἰς τὸν Ῥεῖχάν Ἀράπ.
Ἐγνώριζεν οὗτος ὅλας τὰς ὁδοὺς καὶ στενωποὺς περὶ
τὴν Ὀρραν· ἤξευρεν ὡσαύτως ὅτι ὁ Κιόρογλου ἤρ-
χετο ἐκεῖ πρῶτον ἤδη, καὶ ὅτι δὲν ἐγνώριζε τὸν τό-
πον. Ὑπῆρχε δίοδος στενὴ ὑπεράνω βραχέου, τὸ
ὁποῖον ἔπρεπε νὰ περάσῃ τις διὰ τινος πράγμα-
τος ὁμοιάζοντος γέφυραν. Πρὶν ὁ Κιόρογλου δυ-
νηθῇ νὰ περάσῃ τὴν γέφυραν ταύτην, ὁ Ῥεῖχάν Ἀ-
ράπ εἶχε φθάσει ἐκεῖ διὰ τινος ἐλιγμοῦ καὶ κατέλα-
βε τὴν εἰσόδον αὐτήν. Ὁ Κιόρογλου βλέπων ὅτι ἡ
ὁδὸς εἶχεν ἀποκλεισθῇ, ἀπεφάσισε νὰ ἀναβῇ τὸ ἄ-
ρος τὸ ὁποῖον ὑψοῦτο ὀρθίον παρὰ τὴν γέφυραν. Ἐ-
κέντησε τὸν Κιράτ καὶ ἐμαστιγώσεν αὐτόν. Ὁ Κιράτ
ἀνέβη τὸ ὄρος ὡς ἀγρίαι αἰεῖ καὶ μετ' ὀλίγον κατέλα-
βε τὴν ἀκρόρειαν. Ὁ Κιόρογλου περιβλέψας τότε
πανταχοῦ εἶδε μόνας τὰς καθεύδους πλευράς τῶν φρι-
καλέων κρημνῶν· δὲν ἐφαίνετο δὲ οὐδεμία δίοδος·
μόνον εἰς τὴν ὑπώρειαν μιᾶς τῶν πλευρῶν τούτων
ὑπῆρχε φάραγξ πλάτος μὲν δώδεκα, μήκος δὲ ἑκατὸν
μέτρων ἔχουσα. Ὁ Κιόρογλου σταθεὶς ἐσπέπτετο
περὶ τοῦ πρακτέου.

(Ἐπεταὶ συνέχεια.)

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΑΚΧΑΡΟΣ.

—οοο—

Πιθανὸν ἀναγινώσκων τις τὴν ἀνωτέρω ἐπιγρα-
φὴν νὰ ἐκφωνήσῃ τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο « μύρον ἐπὶ
φακῇ. » Τὸ κατ' ἐμὲ ὅμως δὲν θεωρῶ τὴν ὑπόθε-
σιν τοσούτω εὐτελεῖ. Ποσάκις τὸ σάκχαρ, δὲν λέ-
γω πλέον ἡδύνη, ἀλλ' ἀποδίδει πρὸς ἡμᾶς ὑγίαν
διὰ τῶν εὐεργετικῶν αὐτοῦ ἀρετῶν! Πλὴν ταῦτα,
εἰς πόσας μυριάδας ἐργατῶν προμηθεύει τροφήν,

μαῦρον περὶ αὐτόν, καὶ ἔπειτα τὸ διανεμοῦσιν εἰς τοὺς πτωχοὺς ἢ
τὸ ἐξαφανίζουσιν. Ὅταν ὁ σάκχης Περσίας ἀποσπένεται τινι
κώμῃ, οἱ χωρικοὶ προὔπαντοῦσιν αὐτόν, φιλοῦσι τὸ κράσπεδον
τοῦ ἱματίου ἢ τὸν πτεριστήρα του, καὶ ἐξαιτοῦνται εἰς δείγμα
εὐνοίας νὰ περιφέρωνται περὶ τὸν ἵππον· ἐξ οὗ ἡ φράσις ὁ οὐρ ἐν
βεγερδάν, δηλ. ἐπικαλοῦμαι τὸ τὰ μάλιστα ἱερόν.

καὶ εἰς πόσα Κράτη, ὡς εἰς τὴν Γαλλίαν φέρ' εἰ-
πεῖν, χορηγεῖ εἰσοδήματα! Δὲν εἶναι ἄρα ἀποπος
ἡ περὶ αὐτοῦ ἐρευνα· ποία ἡ ἀρχὴ κατὰ τοὺς ἀρ-
χαίους χρόνους, ὅποια ἡ πρόοδος κατὰ τὸν με-
σαιῶνα, καὶ τίνες οἱ τρόποι τῆς κατασκευῆς ἡ πε-
ρασκευασίας αὐτοῦ κατὰ τὰς ἐποχὰς τῆς ἀμαθείας
καὶ τοῦ σκότους, ὅτε ἡ ἡδυτάτη τῶν σακχαρο-
ποιῶν ἐπιστήμη ἐκοιμήτο εἰς τὰ ἐργαστήρια τῶν
φαρμακοποιῶν;

Καλλιέργεια τοῦ σάκχαρος.

Ὁφείλω κατ' ἀρχὰς νὰ εἰπῶ τί με παρεκίνησε
νὰ ἐπιχειρήσω τὰς ἐρεῦνας ταύτας. Ἡμεῖς οἱ ἑμ-
ποροὶ, καθὼς ἀμεριμνοῦμεν περὶ τῶν παρελθόντων,
οὕτω καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος ὀλίγον φροντίζομεν·
καθ' ὅλα δεχόμεθα τὰ γενόμενα· καταγινόμεθα
περὶ τὴν βελτίωσιν ὅσας μάλιστα πρόκειται περὶ
πραγμάτων κατασκευαζομένων, καὶ ποτὲ δὲν ἐξε-
τάζομεν ὅποια ἦσαν πρὸ ἡμῶν αἱ μέθοδοι τῆς βιο-
μηχανίας ἐξ ἧς σήμερον ζῶμεν καὶ εὐδαιμονοῦμεν.
Ἐξ ὧν ἄρα καὶ πρὸ πολλοῦ ἔχων τὴν πεποίθησιν
ὅτι οἱ καθ' ἡμᾶς κῶνοι τοῦ σάκχαρος εἶναι ἐφευρε-
σις τῶν νεωτέρων χρόνων, μόλις ἀναβαίνουσα εἰς
τὸ τελευταῖον τέταρτον τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος.
Τὰ πρῶτα διωλιστήρια συνεστήθησαν, ὡς γνωστόν,
ἐν Νάντη τῆς Γαλλίας τὸ 1770 ἔτος, μετεφέρθη-
σαν ἔπειτα εἰς Αὐρηλίαν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Παρίσιους,
ὅπου ἀνεπτύχθησαν ὅπως περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς
παρούσης ἑκατονταετηρίδος.

Ἀναγινώσκων ὅμως τὸ παρελθὸν ἔτος τὸ περὶ
τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ βασιλέως Ἰωάννου σύγγραμ-
μα τοῦ δουκὸς Ὁυάλ, ἀπηντήσα ἀπορῶν τὸ ἐξῆς
ἐμπορικὸν γεγονός, οὐχὶ ἀνάξιον προσοχῆς.

Ἐν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐδειξε κατὰ τὴν περὶ
Πικταύιον μάχην πολλὴν μὲν ἀνδρείαν ὡς στρα-
τιώτης, μεγίστην δὲ ἀνικνότητα ὡς στρατηγός,
ἐν Λονδίῳ ὅμως ἐδακτυλοδεικτεῖτο διὰ τὴν ἀκατά-
σχετον αὐτοῦ κλίσιν πρὸς τὰ νόστιμα καὶ ὀρεκτικά
φαγητά· καὶ τοσοῦτον μάλιστα, ὥστε ἂν ἡ ἱστο-

ρία δὲν ἐπωνόμαζεν αὐτὸν Ἀγαθόν, ἐδυνάμεθα νὰ
πράξωμεν ἡμεῖς τοῦτο ἀδιστακτως, προσθέτοντες
καὶ τὸν ἐφεξῆς ἀφορισμόν· Εἰπέ με τί τρώγεις καὶ
θὰ σὲ εἰπω τίς εἶναι. Ἀνέγνων λοιπὸν ὅτι περὶ τὰ
μέσα τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος, ὑπῆρχον ἐν Λονδί-
νῳ κῶνοι καὶ κύνες καὶ τεμάχια σάκχαρος καὶ πλη-
θος ἄλλων σακχαρωτῶν, τῶν ὁποίων δὲν σώζετα-
μεν ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς, δὲν πρέπει ὅμως
καὶ νὰ πενθῶμεν τὴν στέρησιν. Ἀς ἀναζητήσωμεν

λοιπὸν τὰς πηγὰς τοῦ σάκχαρος τὸ ὅποιον ἐγλύ-
κναιεν τὴν ἐξορίαν τοῦ αἰχμαλώτου ἡγεμόνος.

Τὸ σακχαροκάλαμον κατέχεται ἐκ τῶν Ἰνδιῶν,
καταλληλοτάτων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, διότι
ἡ μὲν γῆ εἶναι ὑγρὰ τὸ δὲ κλίμα θερμότατον. Ἡ δὲ
λέξις σάκχαρ, παράγεται παρὰ τῆς τῶν Σανσκρι-
τῶν *sarkara*, ἥτις δὲν σημαίνει τὸν χυλὸν τοῦ κα-
λάμου, ἀλλὰ τεμάχιον· ἐκ τούτου ὑποτίθεται ὅτι ἐξ-
ραίνεται καὶ ἐπηγνύετο ὁ χυλὸς οὗτος. Ἡ ὑπόθεσις
δὲ αὕτη γίνεται πιθανωτέρα ἐνεκα ἄλλης τινὸς λέ-
ξεως τῆς *kandā*, σημαίνουσης σίραιον (σιρόπι) πε-
πηγὸς ἢ κάρδιον, ὡς λέγομεν σήμερον. Ἐντεῦθεν
συμπεραίνομεν μετὰ τινος πιθανότητος ὅτι ἐν Ἰν-
δίᾳ παρεσκευάζετο, οὐχὶ δι' ἀποκρυστάλλωσιν,
ἀλλὰ διὰ τινος ἄλλου βαναύσου τρόπου, καὶ ἀπε-
στέλλετο εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ῥώμην πρὸς
χρῆσιν τῆς ἱατρικῆς. Πρὸ τῶν κατακτήσεων τοῦ
Ἀλεξάνδρου ἦτο ἄγνωστον ἐν Εὐρώπῃ· ὑποδεικνύε-
ται δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγρα-
φῶν ὡς βρυστὸν ἢ πεπηγός. Καὶ πολλοὶ μὲν ὠμί-
λησαν, ἀλλ', ὡς φαίνεται, οὐδεὶς εἶδεν αὐτό.

Ὁ Ἀρρίανος πρῶτος τῶν Ἑλλήνων λέγει ὅτι
ὑπάρχει παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς καὶ καλεῖται *sakharī*.
Τοῦτο λέγει καὶ ὁ Θεόφραστος. Ὁ δὲ Σράβων (βιβ. ΙΕ')
ὁμιλεῖ περὶ καλάμων ὅτι ποιοῦσι μέλι ἄνευ μελισ-
σῶν. Ὁ Διοσκορίδης ὀνομάζει αὐτὸ μέλι στεφρόν.

Τρεῖς ἐπωνυμίας ἔδωκαν καὶ οἱ Λατίνοι εἰς αὐ-
τό, ἀλλὰ πλέον ἀορίστους. Ὁ Σενέκας βεβαιῶν (Ἐπ.

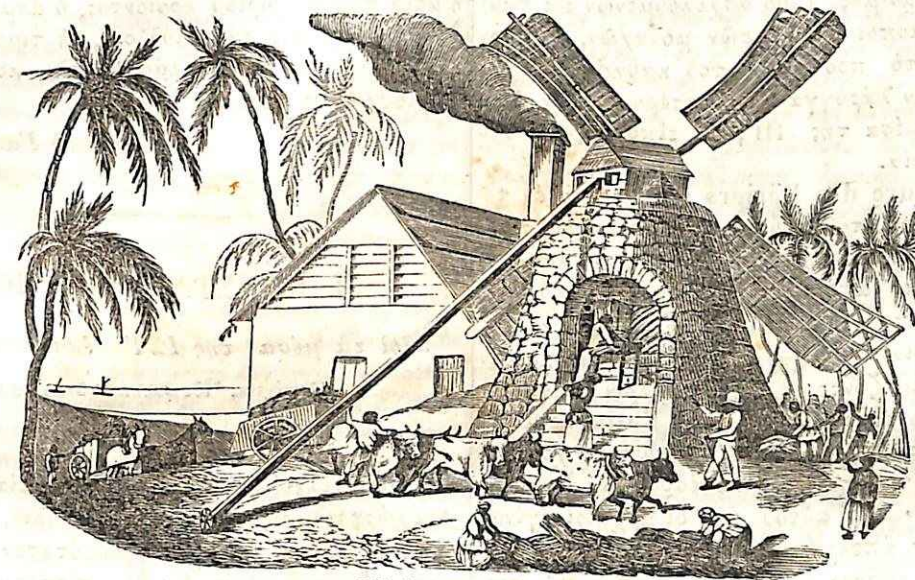
84) ὅτι ἐν Ἰνδίᾳ εὐρίσκεται μέλι ἐπὶ τῶν φύλλων
τῶν καλάμων, γινόμενον εἴτε ἐκ τῆς δρύϊνου τοῦ
κλίματος, εἴτε ἐκ τοῦ ἰξώδους καὶ γλυκεροῦ χυλοῦ
αὐτοῦ τούτου τοῦ καλάμου.

Ὁ δὲ Δουκανὸς λέγει·

*Quique bibunt tenera dulces ab arundine
succos* ἦτοι οἱ πίνοντες τὸ γλυκὺ βρυστὸν τῶν
τρυφερῶν καλάμων.

Τὸ 1176 ἔτος ὁ βασιλεὺς Γουλιέλμος
Β' ἔδωκεν εἰς τὸ ἐν Μοντρέαλ μοναστήριον μύλον
ἵνα ἀλείθωσι τὰ μελιτοκάλαμα· ἀγροὶ καλάμων ἐ-
καλλιεργούντο εἰς τὸ Πάνορμον, καὶ ἐκ Σικελίας
μετεφέρθησαν κάλαμοι εἰς Γρενάδην καὶ Μαδέραν
καὶ Ἀμερικήν.

Αἱ σταυροφόροι κατέστησαν ἀναμφιβόλως κοι-
νοτέρην τὴν χρῆσιν τοῦ σάκχαρος, τὸ ὅποιον οἱ

Μύλος σάκχαρος.

Ὁ Πλίνιος, ἐν τῇ φυσικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, ἀναφέ-
ρει τὸ σάκχαρ ὡς φάρμακον. α Καὶ ἡ Ἀραβία
προάγει σάκχαρ, καλλίτερον ὅμως τὸ τῆς Ἰνδίας·
εἶναι μέλι ἐξαγόμενον ἐκ καλάμων, λευκὸν ὡς κόμ-
μι, εὐκόλως θραυόμενον ὑπὸ τῶν ὀδόντων καὶ ἔ-
χον σχῆμα μεγάλου λεπτοκαρύου· γίνεται δὲ χρῆ-
σις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἱατρῶν μόνον.

Ὁ Γαληνός, ὅστις ἔγραψεν ἐπὶ τῶν Ἀντωνίων,
λέγει ὅτι τὸ σακχαροκάλαμον μετεφέρθη ἐξ Ἰν-
διῶν εἰς τὴν Εὐδαίμονα Ἀραβίαν. Τὴν Ζ' ἑκατον-
ταετηρίδα, ὁ ἐξ Ἰσπάλης ἐπίσκοπος Ἰσίδωρος
βεβαιῶν ὅτι οἱ Ἰνδοὶ, ἐκθλίβοντες καλάμους ἐξά-
γουσι καὶ πίνουνσι γλυκύτατον χυλόν, δὲν λέγει ὅ-
μως ἂν τὸ σακχαροκάλαμον ἐκαλλιεργεῖτο ἐν Εὐ-
ρώπῃ. Ἐπὶ τέλους ὁ Τζέτζης, Ἑλλήν συγγραφεὺς
τοῦ Βυζαντίου, γράφων τὴν ΙΒ' ἑκατονταετηρίδα,
ὀνόμασε τὸ σακχαροκάλαμον *γλυκυκάλαμον*, ὡς
καὶ οἱ Λατίνοι μετὰ ταῦτα *cannamelina* καὶ *can-
namellis*.

Ἀτελῶς ἄρα ἐγνώρισαν οἱ ἄρχαιοι τὸ σακχαρο-
κάλαμον καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ πολυτίμον χυλόν, οὐδ' ἐ-
γύνοντο τούτου. Ἡγνόνουν τὴν ἀποκρυστάλλωσιν
αὐτοῦ, καὶ ἐξ Ἰνδιῶν ἐλάμβανον μέλι πεπηγός, ἢ
ζύμην ἀνθρ', διότι ἡ γλυκύτης καὶ τὸ ἄρωμα αὐ-
τοῦ ἡλλοιοῦντο βεβαίως ἐνεκα τῆς ζυμώσεως. Σάκ-
χαρ λοιπὸν τῶν ἀρχαίων ἦτο αὐτὸ τὸ μέλι.

Τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ σάκχαρος ἐφεύρον, ὡς
φαίνεται, πρῶτοι οἱ Ἀραβες, οἵτινες, ὅτε κατέκτη-
σαν τὴν Σικελίαν, μετεκόμισαν ἐνταῦθα τὸ σακχα-
ροκάλαμον, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὸν τρόπον τῆς παρα-

σταυροφόροι εἶδον ἐν Συρίᾳ καὶ ἐπανερχόμενοι εὐ-
ρον ἐν Σικελίᾳ. Ὁ Vincent de Beauvais (ΙΓ'
αἰὼν) ἐν τῷ *Κατόπτρῳ τῆς γνώσεως*, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ
σάκχαρος ὅπως οὐδεὶς πρὸ αὐτοῦ· α Πολλά, λέγει,
εἶναι τὰ εἶδη τῶν καλάμων, μεταξὺ τῶν ὁποίων
ὑπάρχει μελιτοκάλαμον, ἐξ οὗ ἀποσταλάζεται σάκ-
χαρ καὶ κάρδιον· διὸ καὶ σάκχαρος κάλαμος κα-
λεῖται (*). Ἡ τὸ κεκρυσταλλωμένον ἦτοι τὸ ἐντε-
λέστερον σάκχαρ, ἦτο ἄρα γνωστὸν τὴν ΙΓ' ἑκα-
τονταετηρίδα.

Ἀπὸ δὲ τῆς ΙΔ', τὸ σάκχαρ ἐγένετο ἐν Γαλλίᾳ
καὶ βασιλικῶν ψηφισμάτων ὑπόθεσις. Φίλιππος ὁ
Καλὸς ἐν ἔτει 1305 ἀπηγόρευσε τὴν ἐξαγωγήν αὐ-
τοῦ εἰς τόπους ἐχθρικῶς πρὸς τὴν Γαλλίαν δια-
κειμένους. Τὸ δὲ 1353 προσετέθησαν οἱ φαρμα-
κοποιοὶ νὰ μὴ παρασκευάζωσι διὰ μέλιτος ὅ,τι
ἔπρεπε νὰ γίνετο μετὰ σάκχαρος. Τὴν ΙΕ' ἑκα-
τονταετηρίδα ὑπάρχει καὶ ἀνέκδοτόν τι περὶ τού-
του. Ἡ ἐξ Ὀλλανδίας ἀγία Λιδοῦνη, ζῶσα αὐστη-
ρότατον ἀσκητικὸν βίον, ἐτρέφετο μόνον διὰ σάκ-
χαρος. Εὐγνώμων δὲ τὸ χριστιανικὸν πλήρωμα ἀνοί-
γει τὰς θύρας τῶν μοναστηρίων εἰς τὸ καθηγιασ-
μένον τοῦτο προϊόν, καὶ οὕτω γενᾶται ἡ τέχνη τῶν
σακχαροπλαστῶν Ἀλλὰ μήπως καὶ ὅλα τὰ νόστιμα
φαγητά δὲν ἐφευρέθησαν ὑπὸ τῶν μοναχῶν; Καὶ
ποῖον ἀμάρτημα ὠραιότερον τοῦ τρώγειν γλυκύσμα-

(*) *Cannarum plura sunt genera: inter quae cannamel-
lis habetur, unde zuecharum et candi sumitur; propter
quod et cana zuecharina appellantur.*

τα· Τιμῶσιν ἄρα ἀδιακόπως τὴν μνήμην τῆς ἀγίας Λιδουίνης οἱ τρώγοντες κοινῆτα καὶ μασσαπάδας καὶ μπακλαβάδας καὶ γαλατομπούρεκα καὶ μπισκότα καὶ τοὺς νεήλυδας ἐργαλάβους καὶ τὰ λοιπά γλυκύσματα, ὅσα ἐπενόησαν οἱ μονάζοντες ὅπως συγκερῶσι τὸ τραχὺ τοῦ ἀσκήτικου αὐτῶν βίου.

Τὴν ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδα ἡ παρασκευασία τοῦ σάκχαρος ἐβελτιώθη μὲν ἀξιολόγως, ἀλλ' ἡ βελτίωσις ἔμεινε στάσιμος, καθὼ ἀσχολουμένων εἰς ταύτην τῶν φαρμακοποιῶν καὶ τῶν μοναχῶν, τούτων μόνον ἔχόντων τὸ προνόμιον τοῦ καθιδύνειν διὰ γλυκυμάτων τὸν λάρυγγα τῶν πατέρων ἡμῶν. Μόνον δὲ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΗ', ὡς εἴπομεν, ἐγένετο ἀληθὴς βιομηχανία.

Ὁ Bonaventure des Périers περιγράφει ἐν τῷ Cymbalum mundi τὸν τρόπον τῆς παρασκευασίας, ὅστις ἦτο ἀπαράλλακτος ὡς ὁ πρὸ εἰκοσιν ἐτῶν ἐν χρήσει κατὰ τὰς ἀποικίας· ἀλλὰ καὶ ἡ διύλισις, καὶ τὸ κωνοειδὲς σχῆμα τοῦ σάκχαρος, καὶ ἄλλοι τινὲς τρόποι ἐγένοντο ἀπαράλλακτως ὅπως καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ συνειθίζοντο οὐχὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν.

Τὴν ΙΖ' ἑκατονταετηρίδα ὁ Gui Patin λέγει ἐν τινὶ ἐπιστολῇ ταῦτα· « Συνδιαλεγόμενος χθὲς τὸ ἑσπέρας μετὰ τοῦ πρώτου προέδρου Κ. Lamouignon, ἠρωτήθην περ' αὐτοῦ ἂν οἱ ἀρχαῖοι ἐγίνωσκον τὸ σάκχαρ· ἀπεκρίθη δὲ καταφατικῶς, προσθεὶς ὅτι ὁ Θεόφραστος (XVII) ὁμιλεῖ ἐν τῷ περὶ μέλιτος, οὗτινος λέγει τὰς γενέσεις τριττάς· ἀπὸ ἀνθέων, (τὸ κοινὸν μέλι), ἐκ τοῦ ἀέρος, (τὸ μέννα τῶν Ἀράβων), καὶ ἀπὸ καλαμῶν, (τοῦτο τὸ σάκχαρ). Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλίνιος ὀνομάζει αὐτὸ ἄλλας Ἰνδικόν· ὁ δὲ Γαληνὸς καὶ Διοσκορίδης τὸ ὀνόμαζαν σάκχαρ, σπανιώτατον τῷ καιρῷ ἐκείνῳ. »

Ὁ Ἰησοῦτης Legrand d'Aussy ἐν τῇ περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ τῶν Γάλλων βίου ἱστορίᾳ, δημοσιευθεῖσα τὸ 1782, λέγει περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ σάκχαρος ὅτι γινώσκουμεν σήμερον διηγεῖται ὅμως ὅτι τὸ 1778 δύο ἀδελφοὶ ἐκ Βουρδιγάλλων, οἱ Boucherie, ἀνήγγειλαν ὅτι ἐβελτίωσαν ἀξιολόγως τὴν διύλισιν αὐτοῦ. Ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἐξ ἑκατὸν λιτρῶν ἀκαθαρστοῦ σάκχαρος ἐξῆγον συνήθως 67 λίτρας καθαροῦ, αὐτοὶ ἐδεβαίουσαν ὅτι ἐξῆγον διὰ νέου τρόπου 90. Ἐντοσούτω δύο μὲν χημικοὶ ἀμειψομένησαν τὴν ἀξίαν τῆς βελτιώσεως, οἱ ἄλλοι δὲ διυλισταὶ, ἀντιζηλίας ἕνεκα, δὲν συγκατένευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὸν νέον τρόπον. Οἱ ἀδελφοὶ ὅμως κατέστησαν ἐν Βερσὺ διυλιστήριον κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησε πολλὴν φήμην. Εἰ δὲ καὶ κάλλιον ἦτο τὸ παρ' αὐτῶν παρασκευαζόμενον σάκχαρ, δὲν εἶχεν ὅμως καὶ τιμὴν ἀνωτέραν.

Ἡ ἐπανάστασις τῆς Γαλλίας καὶ οἱ πρῶτοι πόλεμοι τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀνεχαίτισαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γαλλικῆς βιομηχανίας· τὸ δὲ 1810 τὸ ἀπαγορευτικὸν σύστημα, καταστρέψαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐμπορίας, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γέννησιν τοῦ ἐγγωρίου σάκχαρος, προτιμηθέντος πρὸς τοῦτο ἐξ ὅλων τῶν σακχαροφόρων φυτῶν τοῦ πορφυροῦ τεύτλου (κοκκινόγυλίου).

Καὶ ἐπλουτίσθη μὲν ἡ ἐπιστήμη διὰ πολυτίμου ἀνακαλύψεως, ἀλλὰ μόνη ἡ εἰρήνη ἀναπτύσσει τὰ τοιαῦτα εὐεργετήματα. Ἀπὸ τοῦ 1820 μέχρι τοῦ 1830 ἔτους τέσσαρες νομοὶ τῆς Γαλλίας προήγαγον ὅπως τὴν κατασκευὴν τοῦ σάκχαρος· οἱ γεωργοὶ κατεσκεύαζον τοιοῦτο χάριν τῶν ἰδίων ἀναγκῶν, ἔστειλλον δὲ καὶ εἰς Παρίσιον, ὅπου ὅμως κατεφρονεῖτο. Ἀλλὰ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀξία τοῦ ἐγγωρίου προϊόντος, ὁ ἀτμὸς συνετέλεσε δραστηρίως εἰς τὴν διύλισιν, ἡ τιμὴ ἐμετριάσθη, καὶ ὅλαι σχεδὸν αἱ κλάσεις τῆς κοινωνίας μεταχειρίσθησαν ἔκτοτε τὸ σάκχαρ.

(Κατὰ τὸ Γαλλικόν.)

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ

περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδος.

(Συνέχεια. ἴδε φυλλ. 205 καὶ 206.)

— 000 —

Ἐδῶ τελειώνει ἡ πρώτη πρεσβεία τοῦ Βυσέκ. Ἀνεχώρησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔφθασε τὴν 24 Ἰουνίου πᾶσιν ἀσχυρῶς σποδρότατον συνεχῇ πυρετόν. Ἐμεινεν ἐνταῦθα δεκατέσσαρας ἡμέρας μέχρις ἐντελοῦς ἀναρρώσεως, καὶ ἐπανήλθεν εἰς Βιέννην ἵνα δώτῃ λόγον εἰς τὸν αὐτοκράτορα, καὶ νὰ πράξῃ τὰ περαιτέρω κατὰ τὴν λήξιν τῆς ἐξαμήνου ἀνακωχῆς.

Μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς Βιέννην, ὅπου ἀνυπομόνως ἐπεριμένετο, εὗρηκε τὸν διάδοχον τοῦ Φερδινάνδου Μαξιμιλιανὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ εἰς τοῦτον ἀνήγγειλε τὰ τῆς πρεσβείας, παραδοὺς καὶ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Σουλταίνου. Ἡ διαμονὴ του εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ὑπῆρξεν ὀλιγοχρόνιος, ὅσον ν' ἀναλάβῃ τὰς δυνάμεις του, διότι οἱ κόποι καὶ αἱ συχναὶ καὶ πολύπονοι περιοδεῖαι, τοσοῦτον τὸν εἶχον κατὰ στήθει ἰσχνόν, ὥστε πολλοὶ φίλοι ἐπίστευαν ὅτι τὸν ἐπὶτόσαν διλητήριον οἱ Τούρκοι. Ὅλα ταῦτα τὸν παρεκίνησαν νὰ ζητήσῃ ν' ἀπαλλαχθῇ ἀπὸ τὰ πολιτικὰ τῆς Τουρκίας· ἀλλ' ὁ Μαξιμιλιανὸς, μὴ δυνάμενος νὰ τὸν ἀναπληρώσῃ δι' ἄλλου ἀρμοδιωτέρου, τὸν διέταξε νὰ φέρῃ ἐκ νέου γράμματα πρὸς τὸν Σουλταίνον, καὶ νὰ διαμείνῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν μέχρι συνολογήσεως νέας συνθήκης. Ἀνεχώρησε λοιπὸν καὶ δευτέρον ἀπὸ Βιέννης τὸν Νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, καὶ μετὰ δέμηνον ὁδοπορίαν, ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰαννουαρίου.

Κατὰ κακὴν του τύχην τὰ νέα γράμματα δὲν ἤρσαν εἰς τοὺς Τούρκους μεγιστᾶνας, καὶ ἐπὶ τινος ἡμέρας τὸν ἔλεγαν, ὅτι πιθανὸν εἶναι ὁ Σουλτᾶνος, ὅστις πρὸ μικροῦ ἐπέστρεψε νικηφόρος καὶ ὑπερήφανος ἀπὸ τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν, νὰ τὸν ὀργισθῇ καὶ ῥίψῃ εἰς εἰρετήν, ἢ νὰ τὸν ἀποπέμψῃ ἡκρωτηριασμένον τὴν ῥίνα καὶ τὰ ὠτία εἰς

τὸν κύριόν του τὸν Μαξιμιλιανόν (1). Ταύτην τὴν ἀλαζονεῖαν ἐξιστορῶν ὁ πρέσβυς λέγει, ὅτι ἡ πολυχρόνιος εὐτυχία τῶν Ὀθωμανικῶν ὅπλων ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Σουλταίνον καὶ τοὺς πασσάδας τοιαύτην ἀλαζονεῖαν ὥς ἐνομιζόντο ἱκανοὶ πᾶσαν δυσκολίαν νὰ ὑπερνικήσωσι, καὶ πᾶσαν βασιλείαν νὰ κατακτήσωσι (2). Μόνος ὁ Ρουστάν, ὁ μέγας βεζύρης, ἀνακτήσας τοῦ Σουλτάνου τὴν εὐνοίαν, ἀνεκούφιζε τὴν ταλαιπωρίαν τοῦ πρέσβους, καὶ διὰ τῆς φροντίδος αὐτοῦ, κατέλυσεν εἰς οἰκίαν ὑψηλὴν, πανταχόθεν περικυκλωμένην ἀπὸ τεῖχη, βλέπουσαν τὴν Προποντίδα, τὸν χιονοσκεπῆ Ὀλυμπον, καὶ μέγα μέρος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπροτίμησε νὰ καταλύσῃ ἐντὸς τῆς πόλεως, καὶ ὅχι εἰς τὸ Σταυροδρόμιον ὅπου ἦσαν ἄλλοι πρέσβεις, διὰ νὰ ἦναι πλησιέστερον τῶν Ὀθωμανῶν, καὶ ταχύτερα νὰ μηχανῇ πάντα τὰ ἀφορῶντα τὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους (3). Ἡ θέσις τῆς οἰκίας ταύτης ἦτο, νομίζω, πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἐπὶ τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης πρὸς τὸ ἵπποδρόμιον. Φρουροὺς εἶχεν ἐκ τῶν Γενιτζάρων τινάς, λεγομένους Τζαουσάδες, κατὰ τῶν ὁποίων πολλὰκις πικρότατα παραρνεῖται. Τὸν ἐφρουροῦν ὡς αἰχμάλωτον μᾶλλον ἢ ὡς πρέσβυν, μὴ συγχωροῦντες ξένους νὰ εἰσέλθωσι, πολλάκις δὲ καὶ τὸν πρέσβυν αὐτὸν ἐξεργόμενον ἐμποδίζοντες. Περὶ δύοσιν ἡλίου ἔκλειαν τὰς πύλας ὅλας τῆς οἰκίας, καὶ λαμβάνοντες τὰς κλεῖς, ἤρχοντο πάλιν ἐνωρίς πὸ πρωὶ καὶ ἡνοίγαν. Τοιοῦτοτρόπως ἔμεινε τὴν νύκτα κατὰκλειστος μεθ' ἑνὸς φρουροῦ, μὴ δυνάμενος, ὡς λέγει, μήτε ν' ἀνοίξῃ μήτε νὰ κλείσῃ. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ἐπὶ πολλὴν καιρὸν ὁ βίος του· μὴ ἔχων μήτε μίαν μετὰ ξένων ἢ φίλων συκοινωνίαν, ἐσύναζεν εἰς τὴν εὐρύχωρον οἰκίαν του ὄρνεα, καὶ παντοῖα ἐγχώρια τετράποδα, τῶν ὁποίων τὴν γέννησιν, τοὺς ἔρωτας καὶ τὰ ἔθιμα λεπτομερῶς ἐκθέτει. Πολλὰ παρὰ τοῦ Βυσέκ περιγραφόμενα ζῶα ἦσαν τότε νέα εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τότε τῶν ἀγνώστων ζώων ἔθιμα ἔτι καὶ σήμερον ἀναγινώσκονται, ἕνεκα τῆς γλαφυρότητος τοῦ ὕψους του.

(1) Τοιοῦτον ἀπάνθρωπον ἡκρωτηριασμὸν ὑπέστησαν οἱ πρέσβεις τοῦ Σουλταίνου παρὰ τῶν Ὀγγίων ὀλίγον πρότερον. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξον ἂν οἱ Τούρκοι ἐξήτησαν τῆς ἀντιχριστιανικῆς ταύτης πράξεως ἐκδίκησιν.

(2) Τρεῖς, λέγουσιν, ἦσαν αἱ ἐπιθυμίαι τοῦ Σουλταίνου, νὰ τελευτήσῃ, τὸν μεγαλοπρεπῆ του ναόν, νὰ ἐπισκευάσῃ τῶν Βυζαντινῶν τὰ ἀρχαῖα ὑδραγωγεῖα, καὶ νὰ κατακτήσῃ τὴν Βιέννην. Καὶ τὰ μὲν δύο ἐτετέλεσεν, ἀλλ' εἰς τὸ τρίτον ἐματαιώθησαν οἱ πόθοι του· διὰ τοῦτο ἐκάλεσε πάντοτε τὴν Βιέννην, ἀτιμίαν καὶ αἴσχος αὐτοῦ. *Dedecus et ignominiam suam.* σελ. 384.

(3) Συνήθεια ἦτο τότε νὰ διδῇ δωρεὰν ὁ Σουλτᾶνος κατοικίαν εἰς τοὺς πρέσβεις, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐχορήγει ἡ διοίκις κατ' ἔτος τετρακόσια χρυσὰ δοκᾶτα (*quadringenti auree, quos duceat vocant*). Ἀλλ' ὁ Βυσέκ, διὰ ν' ἀπαλλαχθῇ ἀπὸ τοιοῦτο κατάλυμα, ὑπεσχέθη εἰς τοὺς Τζαουσάδες, νὰ πληρώσῃ ὁ ἴδιος τὰ ἐξόδα τοῦ νέου. Ἐπειδὴ δὲ ἐχρεώζετο ἀνωτέρα ἀξία διὰ νὰ μετοικήσῃ, ἔλαβεν αὐτὴν διὰ φροντίδος τοῦ μεγάλου Βεζύρου Ρουστάν.

Ἀφίνων τὰ τοιαῦτα διηγήματα, καὶ πάμπολλα ἄλλα ἀφορῶντα τὰς ἀνταρσίας τῶν υἱῶν τοῦ Σουλτάνου, ἐρχομαι εἰς τὰ ἀκλόουθα, τὰ ὅποια λεπτομερῶς διηγεῖται εἰς φίλον του τινά, διὰ νὰ μὴ ἀκούσῃ ἀλλαγθὲν αὐτὰ καὶ παραχθῇ. « Ἐνῶ ἡ Οὐγγαρία εὐρίσκετο εἰς ταρχάς, ἔφθασε πρὸς ἐμὲ γραμματοφόρος τοῦ Καίσαρος. Οἱ πασσάδες δὲν τὸν ὠδήγησαν κατ' εὐθείαν πρὸς ἐμὲ κατὰ τὸ σύνθημα, ἀλλ' ἠθέλησαν πρότερον νὰ τὸν φέρωσιν εἰς τὸ Διδάβιον, ἐπιθυμοῦντες νὰ μάθωσι πρὸ ἐμοῦ τί ἐμπεριείχον αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Καίσαρος. Ἰπποπεύοντο ὅτι κρύπτων τὰ πλεότερα δὲν ἐκοινοποιοῦν πιστῶς τὴν ἐννοίαν τῶν γραμμάτων. Ὁ γραμματοφόρος, προβλέπων τὰ μέλλοντα, ἐκρυψέ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Καίσαρος, καὶ ἔδειξε μόνον τὰς τῶν φίλων. Ἀρχή-τερα εἶχεν εἰδοποιηθῇ παρὰ τοῦ διερχομένου αὐτῶν Ἰβραχίμ, Πολωνοῦ (1), ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αἱ διαπραγματευόμεναι ἀποκρύπτουν ὑποθέσεις ἐγγράφοντο ὅχι μὲ γράμματα κοινά, ἀλλὰ μὲ νέον εἶδος σημείων, λεγομένων *τζίφραι* (2). Ἐνῶ ἐξέταζαν τὰ γράμματα ὅλα, ἔπεσαν τυχαίως εἰς ἐπιστολὴν φίλου μου τινὸς Βουργουνίου Γραμματικοῦ. Ἀπέδειξεν ὁ Ἰβραχίμ, ὅτι ὁ λεπτότατος χάρτης ἦτο γραμμένος μὲ γράμματα διαφανῆ, καὶ κατὰ τὸν ἄσυνείθιστον. Εἶπεν ὅτι εὗρηκε τὴν ὑπόθεσιν, καὶ παραιτήσας τὰς ἄλλας τοὺς ἐδεβαίωσεν ὅτι αὕτη περιεῖχε τὸ ζητούμενον. Ταύτην ἀποσφραγίσαντες οἱ πασσάδες, ἐπρόσταζαν νὰ τὴν ἀναγνώσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ. Ὅλοι ἐστέκοντο μὲ ἀνοικτὸν στόμα. Ὁ δὲ Ἰβραχίμ εἶπεν ὅτι εἶναι ἀνίκανος νὰ γνωρίσῃ οὔτε ἓνα γράμμα. Οἱ πασσάδες ἐθαύμασαν, καὶ τὸν ἠρώτησαν, ἂν δὲν ἔμαθε ποτέ, ἢ ἂν ἐξέμαθε παντελῶς τὰ χριστιανικὰ γράμματα. Ἐκεῖνος δὲ ἀπεκρίθη, ὅτι τοιαῦτα γράμματα ἀναγινώσκουν μόνον οἱ μυστικοσύμβουλοι τῶν Ἡγεμόνων, καὶ ὅτι ὁ ἴδιος δὲν τὰ γνωρίζει καλά. — Ἄν λοιπὸν οὕτως ἔχη, εἶπον ἐκεῖνοι, διατί δὲν τρέχεις εἰς τὸν γραμματέα τοῦ Βενετοῦ Βαΐλου, ἢ τοῦ Φλωρεντινοῦ; Ἄνευ ἀργοπορίας ὑπάγει ἐκεῖ ὁ Ἰβραχίμ. Τὰ γράμματα ἦσαν τόσο καὶ καθαρώς γραμμένα, ὥστε ἀναγινώσκοντο καὶ ἀπὸ δεκαετῆ μεираκία. Ἀμφοτέρω οἱ γραμματεῖς, μαθόντες ὅτι ἦσαν πρὸς ἐμὲ γραμμένα, πάραυτα τ' ἀπεβύλαν, προφασιζόμενοι ὅτι τοιαῦτα δὲν ἀναγινώσκονται πᾶρες ἀπ' ἐκείνων μετὰ τοῦ δ-

(1) Οὗτος ἦτο τότε ὁ πρῶτος διερχομὸς τῶν Τούρκων. *Ebrahimus primarius Turcae interpretes.* σελ. 319. Ἀλλὰ καὶ τὸν λέγει *Primarius dragomanus* (338) Ἐξέπεσεν ἐκ τῆς θέσεώς του ἕνεκα τοῦ Γάλλου πρέσβους Λαβίνιου, ὁ Βυσέκ τὸν ἐλυπήθη μολοντί, κατὰ τὸ λέγειν του, ἀντενῆργε εἰς τὰ ζητήματά του, καὶ διὰ παρακλήσεως αὐτοῦ ἔλαβε πάλιν τὴν προτέραν του θέσιν, ὅτε καὶ εἰλικρινέστερον συνήργει εἰς εὐδωσίαν τῶν ὑποθέσεων τοῦ Βυσέκ. σελ. 339. Οἱ Ὀθωμανοὶ καὶ τότε, ὡς καὶ πολλὰ μετὰ ταῦτα, εἶχον ἄλλογενεῖς διερχομένους, Ἑβραίους, Λατίνους, ἑξωμότας καὶ Ἰταλὸν τινά Γάμπριν (1648), ἡγεμόνα ἀκλόουθως ἐγκατασταθέντα τῆς Μολδαβίας. Κατὰ τὸ 1660, ἀρχίζον οἱ Γραικοὶ διερχομένους ἀπὸ τὸν Παναγιωτάκη, πρότερον διερχομὸν τοῦ Γερμανοῦ πρέσβους. ἴδ. Δόγιον Ἑρμῆν. Ἰουνίου 1848.

(2) *Quos ziffra vocavimus.*

ποίου ἦσαν, συμπεριλαμβανόμενα τὰ σημεῖα. Ἐπιστρέψαντος τοῦ Ἰβραχίμ ἀπράκτου, ἐσκέφθησαν οἱ πασάδες περὶ τοῦ πρακτέου. Τότε εἰς (τὸν ὁποῖον ἀγνώστου) ἔδωκε τὴν ἀκόλουθον γνώμην. Εἰς τὴν πόλιν ταύτην εὐρίσκεται Πατριάρχης, πολλῶν γραμμάτων ἔμπειρος. Οὗτος, ἐπειδὴ εἶναι καὶ γέροντα καὶ χριστιανός, εἶναι νομίζω, ἱκανὸς ν' ἀναγνώσῃ τὰ γράμματα ταῦτα, ἀλλέως οὐδεὶς ἄλλος. Ὅλοι ἐσυμφώνησαν. Ἀλλ' ὁ Πατριάρχης εἶπεν ὅτι οὐδὲ ἰδῶτα ἐξ αὐτῶν γνωρίζει· ὅτι τὰ γράμματα οὔτε Ἑλληνικά, οὔτε Λατινικά, οὔτε Ἑβραϊκά, οὔτε Χαλδαϊκά εἶναι. Οὕτω ἀκάρπως ἐπανήλθεν ὁ Ἰβραχίμ. Τότε ὁ Χαλῆ Πασάς, μὲ τὴν συνήθη αὐτοῦ ἀνοησίαν, εἶπε στραφεῖς πρὸς τὸν Ῥουστάν. — Ἀδελφέ, ἐνθυμούμαι, ὅτι εἴχα πρό τινας καιροῦ ὑπηρετήσῃ Ἰταλὸν ἔμπειρον ὅλων τῶν γλωσσῶν καὶ γραμμάτων· ἂν οὗτος ἐξῇ, δὲν ἀμφιβόλλω ὅτι ἡδύνατο ν' ἀναγνώσῃ καὶ μεθερμηνεύσῃ τὰ γράμματα ταῦτα· ἀλλὰ πρὸ καιροῦ ἀπέθανεν. Ἀγνοοῦντες λοιπὸν τί ἄλλο νὰ πράξωσιν, ἀπεράσισαν ν' ἀποστείλωσι πρὸς ἐμὲ τὰ γράμματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα οὐδὲν πλέον ἐπερίμεναν. Ταῦτα πάντα μαθὼν ἀπὸ τὸν Ἰβραχίμ (διότι δὲν ἡδύνατο νὰ μετὰ κρύψῃ), σποδρότατα ὤργισθη διότι παρεμπόδισαν τὰς ἐπιστολάς μου μὴ σεβόμενοι τὸ δημόσιον δίκαιον καὶ τὸν Καίσαρα αὐτόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέρχονται. Τὸν διέταξα νὰ περιμένη ὅπως μεταφέρῃ τὴν ἐπαύριον εἰς τοὺς πασάδας τινὰ ἐξ αὐτῶν τῶν γραμμάτων μεταφρασμένα. Ἐμφανισθέντα τὴν ἐπιούσαν εἰς τὸ Διδάκτιον, ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ πασάδες ἂν ἀνέγνωσα τὰ γράμματα. — Τόσον εὐκόλα, ἀπεκρίθη ὁ Ἰβραχίμ, ὅσον καὶ τὸ ὄνομά του· ἐνταυτῷ δὲ ἀνήγγειλεν εἰς αὐτοὺς τινὰ τὰ ὁποῖα ἐπεθύμουν νὰ τοῖς διακοινώσω. Τότε, εἶπεν ὁ Ῥουστάν, ὁ πρέσβυς οὗτος εἶναι νέος, καὶ κατὰ λαμβάνει ὅσα δὲν ἡδυνήθη γέρον Πατριάρχης ν' ἀναγνώσῃ· ἀνὰ μὲν βόλως θέλει γενῇ μέγας ἄνθρωπος ἂν γράσῃ (1). »

Μετά τινος ἡμέρας ἐνῷ συνδιελέγετο ὁ πρέσβυς μετὰ τοῦ Ῥουστάν περὶ κοινῶν ὑποθέσεων, στραφεῖς οὗτος πρὸς ἐκεῖνον μὲ φιλοφρονέσκατον τρόπον, εἰσήτησε νὰ τὸν πείσῃ νὰ γίνῃ Ὁθωμανός, ὑποσχέσθαι αὐτῷ δῶρα καὶ ἀξιώματα παρὰ τοῦ Σουλτανοῦ, καὶ τὴν βεβαίαν τῆς ψυχῆς του σωτηρίαν. Αἰνιττεται δὲ ὁ πρέσβυς ὅτι τὰ γράμματα καὶ ἡ εὐχερὴς αὐτῶν ἀνάγνωσις ἐγέννησαν εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν Τούρκων μεγάλην ιδέαν περὶ τῆς μαθήσεως αὐτοῦ.

Τὴν διήγησιν ταύτην συγχρόνου καὶ φιλαλήθους ιστορικοῦ μετέφρασα ὁλόκληρον, διότι ἀποδεικνύει τὴν παχυλὴν ἀμάθειαν τῶν τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει κατοικοῦντων χριστιανῶν. Δὲν ἀμφιβόλλω ὅτι ὁ Ἰβραχίμ παντοῦ κατέφυγε διὰ νὰ καλύψῃ τὴν ἀμάθειάν του καὶ εὐχαριστήσῃ τοὺς Τούρ-

(1) Orator iste juvenis est, et ea intelligit quae ne legere quidem potuit senex Patriarcha; haud dubie evadet in virum magnum, si pervenerit in senectutem. σελ. 189. Ὁ Βυσβέκ ἔτρεχε τότε τὸ 36 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ.

κους· καὶ ὅμως μ' ὅλας τὰς προσπάθειάς αὐτοῦ, δὲν εὐρέθη ἄνθρωπος ἐντὸς τῆς πολυπληθοῦς ταύτης πόλεως, ἱκανὸς ν' ἀναγνώσῃ γραφὴν γερμανιστὶ γραμμένην. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Πατριάρχαι ἡμῶν δὲν κατεγίνοντο εἰς ξένας σπουδὰς, ἦτον ἐπόμενον νὰ μὴ γνωρίζωσι τοιαῦτα γράμματα.

Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατοικοῦντες πρέσβεις τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, οἱ παρὰ τοῦ Βυσβέκ ἀναπερόμενοι, ἦσαν ὁ τῆς Γαλλίας, ὁ τῆς Βενετίας, λεγόμενος Βαῦλος, ὁ τῆς Φλωρεντίας καὶ ὁ τῆς Ραγούσης. Μετὰ τοῦ Γάλλου πρέσβους Λαβινίου (1) ὁ Βυσβέκ εἶχε πολλὰς διενέξεις, διότι ἡ Γαλλία δὲν εἶχε λησμονήσει τὴν αἰχμαλωσίαν Φραγκίσκου τοῦ Α' (2) παρὰ Καρόλου τοῦ Ε' εἰς τὴν Παβίαν, καὶ τὴν πολυχρόνιον πάλην τοῦ μεγάλου τούτου αυτοκράτορος πρὸς τὴν Γαλλίαν. Μετὰ τῶν πρέσβων τούτων ὁ Βυσβέκ σχέσεις πολλὰς δὲν εἶχεν.

Ἐπειδὴ γνωρίζομεν σήμερον τὴν θέσιν καὶ τὸ ἐπίσημον τῶν εὐαρίθμων εὐρωπαϊκῶν πρέσβων εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν, καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς εὐγενῇ τῶν Ὁθωμανῶν συμπεριφορὰν, δὲν εἶναι ἀνοίκειον νὰ ἐξιτορήσω ὅσα πολλάκις ὁ Βυσβέκ διηγείται περὶ τε αὐτοῦ, τῶν Ὁθωμανῶν φρουρῶν καὶ τῆς μεγίστης κατ' αὐτοῦ κακεντροχρείας των. Δὲν νομίζω ὅτι ἐτυραννέτο ὁ πρέσβυς οὗτος, ὁ ἐπισημότερος τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει πάντων τῶν ἄλλων συναδέλφων πρέσβων. Εἰς τὴν ἐξιτορήσιν δὲ ταύτην δὲν παραλείπει οὔτε μεγάλα οὔτε μικρά, λέγων ὅτι εἰς τὴν Εὐρώπῃν θέλουν παραξενισθῇ οἱ πλείότεροι, μανθάνοντες τὴν ἐλευθερίαν διαγωγὴν τῶν Ὁθωμανῶν πρὸς τοὺς πρέσβεις τοῦ Καίσαρος (3). Τῆς διηγώγης ταύτης τὴν αἰτίαν διαδηλοῖ μόνος του μετέπειτα, καθὼς τὴν ἔμαθε παρὰ τῶν ἰδίων Ὁθωμανῶν. Ἀς ἀκούσωμεν αὐτὸν τὸν Βυσβέκ διηγούμενον· « Ἀς σὲ πληροφορήσω περὶ τῶν ἐνασχολήσεων καὶ τοῦ λοιποῦ βίου μου, καθὼς ἐπιθυμῶ. Δὲν ἐξέρχομαι τοῦ οἴκου εἰμὶ ὅταν εὐχάσων ἐπιστολὰν τοῦ Καίσαρος, τὰς ὁποίας παραδίδω εἰς τὸν Σουλτάνον, ἢ παράπονα περὶ λεηλασίας καὶ κακοπραγιῶν τῶν Τουρκικῶν φρουρῶν (4). Τοῦτο δὲ συμβαίνει δις ἢ τρίς τοῦ χρόνου. Ἄν ἐπεθύμουν νὰ περιέρχωμαι ἔφιππος τὴν Κωνσταντινουπόλιν, δὲν ἔθελεν ἴσως μὲ τὸ ἀρνηθῇ ὁ φύλαξ μου, ἀλλὰ δὲν ἐπιθυμῶ τοιαύτην χάριν· θέλω μάλιστ' ἂν πεισθῇ ὅτι ἡ σκληρότης του δὲν μὲ πειράζει διόλου. Ἐμὲ τέρπουν οἱ ἀγροὶ καὶ ἡ ἐξοχή, ὅχι

(1) Fuerat hic Lavinius initio multis modis mihi molestus, ἵπτοι, ὁ Λαβίνιος οὗτος κατ' ἀρχὰς παντοῖοις τρόποις μὲ ἠνόχλει. σελ. 319.

(2) Πρῶτος ὁ Φραγκίσκος οὗτος συνέδεσε συνθήκην πολιτικὴν μετὰ τοῦ Σουλτανοῦ. Αἱ μεταγενέστεραι τῶν Τούρκων καὶ Γάλλων βασιλείων ἦσαν ἀπλῶς ἐμπορικαί, καθὼς τοῦ Ἑρρίκου Α', τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' καὶ Λουδοβίκου ΙΕ', γενόμεναι τὸ 1604 1673 καὶ 1740. — Felix Beaujour. Τόμ. 2, σελ. 324.

(3) Ὁ Βυσβέκ, κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ αἰῶνός του, καλεῖ τὸν πρέσβυν oratorem, ἐκ τῶν δὲ Caesarem oratorem.

(4) Ἰσχυρίζεται τὰ παράπονα τῶν χριστιανῶν κατὰ τῶν Γενιτζάρων φρουρῶν εἰς τὰς συνοικίας τῆς Γερμανίας.

ἢ πόλις αὕτη ἡ ἐτοιμόρροπος, τῆς ὁποίας ἄλλο τῆς προτέρας τῆς εὐκλείας κάλλος δὲν ἔμεινε παρὰ ἡ θέσις. Ἀλλοτε μὲν ἦτον ἐφάμιλλος τῆς Ῥώμης, νῦν δὲ ἀναξίως πιέζεται ὑπὸ δουλείαν. Τίνα θεατὴν δὲν θλίβει καὶ δὲν συγκινεῖ ἡ ἀστασία τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων; Τὸν πλείοντον μου καιρὸν κατατρίβω εἰς τὰ βιβλία μου, καὶ εἰς συνδιαλέξεις μετὰ φίλων καὶ κατόικων τοῦ Σταυροδρομίου (1), τὸ γένος Γενουησιῶν, καὶ ἄλλων, ὅχι ὅμως ἀνευ ἀδείας τοῦ Τζαούσης, τοῦ ὁποίου τὴν διαγωγὴν καὶ τὸν χαρακτήρα μάθε ἀπὸ τὰ ἐξῆς. Ἦλθε πρὸς ἐμὲ ἀπεσταλμένος παρὰ τοῦ Καίσαρος Βάλδος τις Ἰταλὸς ἐξηκοντούτης, ὅστις ὀδεύων ταχύτερον τοῦ πρίποντος εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ, ἠρρώτησεν. Ὁ ἱατρός διέταξε κλυστήρα, τὸν ὁποῖον ἔφερεν ὁ φαρμακοποιός· ἀλλ' ὁ Τζαούσης μὲ πολλὴν ἀπανθρωπίαν καὶ τὸν κλυστήρα καὶ πᾶν ἄλλο φάρμακον ἀπέπεμψεν. Ὁ Τζαούσης οὗτος ἦτο μέχρις ἐσχάτων πρὸς καὶ ἀγαθός, ἀλλ' αἶφνης ἐδαίμονισθη, καὶ τόσῃ ἀπανθρωπίαν ἐδείξεν, ὥστε δὲν ἡδυνάμην νὰ τὸν ὑποφέρω ἀπειλοῦντα τοὺς εἰσερχομένους μὲ ξύλα καὶ μάστιγας. Ἀφοῦ τόσον μὲ παρώργισεν, ἀπεφάσισα νὰ τὸν δείξω πόσον μάταια ἦσαν τὰ ἀνόητα καὶ παιδαριώδη φρόνητά του. Ἐθεσα λοιπὸν ἕνα μου ὑπηρετὴν πλησίον τοῦ πυλῶνος, ἔσθην κλειόμενον διὰ μοχλοῦ, προσταξάς νὰ μὴν ἀνοίξῃ εἰς οὐδένα ἀνευ ἰδίας μου ἀδείας. Τὸ πρῶτ' ἦλθεν ὁ Τζαούσης, κατὰ τὸ σῆνθες ν' ἀνοίξῃ τὸν πυλῶνα, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ κλεῖς δὲν ὥρεται, ἐνόησεν ὅτι ὁ πυλὼν ἦτον ἔσθην κλεισμένος. Ἐφώνησεν εἰς τὸν ἀνθρωπὸν μου, φαινόμενον διὰ τοῦ ῥήγματος τῶν πτυχῶν ν' ἀνοίξῃ. Ὁ ὑπηρετὴς μου ὅμως ἐναντιόνηται, καὶ ὁ Τζαούσης ὀργίζεται καὶ βλασφημεῖ. Τότε λέγει ὁ ὑπηρετὴς· Φώναξε ὅσον θέλεις, ἐδῶ δὲν ἐμβαίνει οὔτε σύ, οὔτε ἄλλος κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἰδιούς σου. Διατὶ ἐγὼ νὰ σὲ ἀνοίξω, καὶ ὅχι ἐσύ ἡμᾶς; Ἐσὺ μᾶς κλείεις μέσῃ, καὶ ἐγὼ σὲ κλείω ἐξω. Ἐσὺ ἐξωθεν κλείεις τὸν πυλῶνα· ὅσον θέλεις, ἐγὼ θέλω φροντίξει νὰ εἶναι ἔσθην κλειστός. Τότε ἐρωτᾷ ὁ Τζαούσης· Οὕτω διέταξεν ὁ πρέσβυς; Ὁ ὑπηρετὴς ἀποκρίνεται· Ναι. — Ἄφες με μόνον νὰ βάλω τὸν ἵππον εἰς τὸν σταῦλον. — Δὲν τὸ συγχωρῶ. — Δός με λοιπὸν ὀλίγην τροφὴν τοῦ ἵππου. — Ἐχει τόσῃν εἰς τὴν γειτονίαν, ὑπαγὲς καὶ ἀγρόσας. — Βουεῖθις ποτὲ μὲν νὰ ἔχω ὁμοτράπεζόν μου τὸν Τζαούσην αὐτόν, ποτὲ δὲ ἀπὸ τὴν τράπεζάν μου νὰ τὸν στέλλω τροφὴν. Τώρα ὅμως ἤλλαξεν ἡ τύχη, καὶ ἐστέκετο ἐξω νῆστις μὲ τὸν ἵππον του δεμένον εἰς παρακείμενον πλάτανον. Καὶ ἐπειδὴ διαβλίνοντες πασάδες, καὶ πολλοὶ πορφυροφόροι ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τῆς ἀνάτορας εἰς τὰ ἰδία, ἐβλεπον τὸν ἵππον τοῦ Τζαούσης, γνωστὸν ἐκ τῆς στολῆς του, τρώγοντα χόρτον εἰς τὴν ῥίζαν τοῦ πλατάνου, ἠρώτησαν διατὶ στέκεται ἐκεῖ καὶ ὅχι εἰς τὸν σταῦλον ὅπως ἄλλοτε. Ὁ δὲ Τζαούσης διηγῆται τὰ διητρώγοντα, ὅτι καθὼς ἐκλείεν ἡμᾶς μέσῃ, οὕτω καὶ

(1) Parae civibus. σελ. 210.

ἡμεῖς ἐκλείσαμεν αὐτὸν ἐξω, καὶ ὅχι μόνον ἐκεῖνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἵππον του, καὶ ἐστερήσαμεν καὶ αὐτὸν καὶ τὸν ἵππον τροφῆς. Ταῦτα γενόμενα γνωστά καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς πασάδας ἐπριξένησαν πολὺν γέλωτα. Ἐκτοτε ἐφάνη μάταιον καὶ ἀνωφελὲς τὸ νὰ κλείωσι τὰς πύλας, ἀφοῦ ἐγὼ ἐκταφρόνουν τοιαῦτα παράλογα βάσανα. Μετ' ὀλίγον ἀνεχώρησεν ὁ Τζαούσης οὗτος, καὶ ἤρχισαμεν νὰ ἔχωμεν φρουρὰν ἐλευθεριωτέραν. »

Ταῦτα λεπτομερῶς διηγῆται ὁ Βυσβέκ διὰ νὰ μάθῃ ὁ φίλος τὸν βίον αὐτοῦ, καὶ τῶν Τούρκων τὴν καταφορὰν κατὰ τοῦ πρέσβους. Οὐσιωδέστερα εἶναι τὰ μετέπειτα γραφόμενα, καὶ ἀξία προσοχῆς παντὸς ἱστοροῦντος τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ Σουλτανοῦ βασιλείας. Τὰς μαρτυρίας ταύτας θεωρῶ λίαν πολυτίμους, ὡς γραφομένας παρ' ἀνδρὸς φιλαλήθους καὶ αὐτόπτου. Ἐπιθυμοῦντες νὰ μάθωμεν τὴν ἀληθῆ ἱστορίαν ὅχι μόνον τοῦ βίου τῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, οἰεῖσθε νὰ συμβουλευόμεθα συγχρόνους καὶ αὐτόπτας τῶν ἱστορουμένων, ἐκείνων μάλιστα τῶν ὁποίων τὸν νοῦν καὶ τὸν χαρακτήρα ἐξετιμήσαμεν.

« Ἡμέρας τινὰς μετὰ ταῦτα, λέγει ὁ Βυσβέκ, ἀνέφερε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὁ Μέγας Βεζύρης· Ῥουστάν, λαβὼν ἀφορμὴν παρ' ἀρχοντός τινος, προσελθόντος χάριν χαιρετισμοῦ, καὶ μεγάλως τιμωμένον διὰ τὴν εὐσεβείαν καὶ ἀγιότητα αὐτοῦ. Οὗτος ἠρώτησε τὸν Ῥουστάν, διατὶ, ἐνῷ ἦτον τόσον προσηνὴς ἡ διχόνοια τῶν υἱῶν τοῦ Σουλτανοῦ, καὶ τόσαι στάσεις ἐπαπειλοῦντο, δὲν ἐσυμφώνει εἰρήνην μετὰ τοῦ Καίσαρος, ἀπαλλάττων οὕτω τὸν Σουλτανοῦ ἀπὸ αὐτῆς τῆς φροντίδος. Τὸ ἐπιθυμῶ καὶ ἐγὼ, λέγει ὁ Ῥουστάν, ἀλλὰ τί νὰ κάμω; Ὅσα ἐγὼ ζητῶ, ὁ πρέσβυς δὲν τὰ παραδέχεται· ὅσα ὁ ἴδιος προτείνει, ἐγὼ πάλιν δὲν δύναμαι νὰ παραδεχθῶ. Οὔτε δύναμαι νὰ τὸν βιάσωμαι. Πόσον δὲν ἐδοκίμασα νὰ τὸν παρασύρω εἰς τὰς προτάσεις μου! Τὸν κρατῶ τόσα ἔτη κατὰ κλειστόν· μὲ παντοῖους τρόπους τὸν τυραννῶ καὶ τὸν κακοποιῶ (1). Ἀλλὰ τί ὠφελοῦμαι; ἀναισθητεῖ εἰς ὅλα· ὅσας διέταξαμεν νὰ φρουρῇται ὅσον τὸ δυνατόν στενότερα, ὁ ἴδιος κλείεται μέσῃ μὲ μοχλοῦς εἰς τὰς θύρας. Μάταιος ὁ κόπος μας. Πᾶς ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ, διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν ἐνόχλησιν, ἤθελε προσέλθει πρὸς τὴν θρησκείαν μας, αὐτὸς ὅμως ἀδυνατεῖ. »

Ταῦτα ὅλα ῥητῶς λέγει ὁ πρέσβυς ὅτι τὰ ἔμαθεν ἀπ' ἀνθρώπου παρόντος εἰς τὴν συνομιλίαν. Ἄνευ τῶν διασφαλίσεων τούτων, παράδοξος καὶ ἀνεξήγητος εἰς πολλοὺς θὰ ἐφαίνετο ἡ τόση πίσις τοῦ πρέσβους παρὰ τῶν Τούρκων. Τὴν πίσιν καὶ κακεντροχρείαν ταύτην συχνότατα ἀναφέρει, καὶ δὲν τὸν παραξενίζει, διότι πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκ Βιέννης εἶχε συμβουλευθῇ τὸν προκατόχον του, τὸν ὁποῖον παρόμοιαι κακοπάθειαι καὶ ἡ ἀχαρὶς

(1) Habeo eum, jam multos annos inclusum, multis modis molestus sum et tracto asperum. σελ. 220.

διατριβή ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶχον θανατώσει μολίς φθάσαντα εἰς Βιέννην. Παρ' αὐτοῦ, λέγει ὁ Βυσβέκ, ἐμυήθη τὰ μυστήρια τῆς Τουρκικῆς συμπεριφορᾶς, καὶ τὸν ἀγέρωχον καὶ ἀκαμπτον τρόπον τῶν Τούρκων μεγιστάνων. Εὐρισκόμενον αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταχειρίζοντο, καθὼς ὁ ἴδιος πολλάκις λέγει, ὅχι ὡς πρέσβυν ἀλλ' ὡς αἰχμάλωτον· δια τῆς ἐπιμονῆς ὅμως καὶ καρτερίας αὐτοῦ ὑπερἐνίκησεν ὁ μεγαλόψυχος τὰ πάντα, καὶ ἀπῆλυσεν ὅλως τοῦ Καίσαρος τὰς αἰτήσεις. Τὸν λέγω δὲ μεγαλόψυχον, διότι καὶ τοι ἀπὸ τόσας συνειρέσεις καὶ διαφορᾶς ταλαιπωρίας κατατρυγόμενος, δὲν ἔλειψεν ὅμως νὰ διαδηλώσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ μεγαλεῖον τοῦ Τουρκικοῦ βασιλείου, καὶ παραβάλλον τοὺς συνετοὺς καὶ ὀλιγχερεῖς Τούρκους πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους, νὰ πλέξῃ ἐγκώμια διὰ τοὺς Ὀθωμανοὺς τοιαῦτα, ὅποια σπανίως ἔκτοτε ἐγράφησαν ἀπὸ περιγητῆς Εὐρωπαίους, ἢ ἀνδρᾶς οἰκοῦντας ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν. Τοιοῦτοι ἄνδρες εἶναι σπάνιοι, καὶ περιγητῆς ὁμοίους τοῦ Βυσβέκ σπανίως ἀπαντῶμεν, δυναμένους ἐν τῷ μέσῳ τόσῃς ἀφιλοξενίας νὰ ἐξιστορήσωσι μὲ τοιαύτην φρόνησιν καὶ τόσον καθάρην νοῦν, τὰ ἐλλείμματα καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἐθνῶν.

Αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις τῶν ἐθνῶν, δὲν εἶχαν κανονισθῇ τότε ὅπως σήμερον. Τὰ πλείωτα ἔθνη, ὡς ἂν ἀνεφύετο δυσχερὲς τις ὑπόθεσις, ἔπεμπον πρέσβεις, οὔτινες μετὰ τὴν διεκπεραίωσιν τῆς ἐκκρεμοῦς ὑποθέσεως, πάλιν ἐπέστρεφαν εἰς τὰ ἴδια. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλεϊμάνου, τὰ ὅμορα κράτη, Χριστιανικά τε καὶ Μωαμεθανικά, ἐπεμπαν συνεχῶς πρέσβεις εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ μάλιστα ἡ Βενετία, ὡς εὐρισκομένη εἰς διηκενὴ σχέσιν πόλεμον μετὰ τῆς Τουρκίας. Τοὺς πρέσβεις τοὺς οἱ Τούρκοι δὲν ἐμπιστεύοντο, διίσχυρίζομενοι ὅτι φέρουν πολυειδεῖς ἐντολὰς καὶ διαταγὰς, ἐφαρμοζόμενας κατὰ τὰς περιστάσεις. Τὴν ἀπιστίαν ταύτην τῶν Ὀθωμανῶν πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς πρέσβεις, ἀποδίδει ὁ Βυσβέκ εἰς τὴν ἄτιμον καὶ ἀξιώμαμπτον πολλῶν Χριστιανῶν ἡγεμόνων διαγωγὴν, παραβαίνοντων συνθήκας, καὶ λεηλατούντων ἐν καιρῷ εἰρήνης τὰ ὀθωμανικὰ μεθόρια. Ὅτι οἱ πρέσβεις τῶν Χριστιανῶν ἤρχοντο ἔχοντες τοιαύτας ἐντολὰς, φέρει τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα ὁ Βυσβέκ, ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Πελοποννήσου. «Πρὸ τινος καιροῦ ἔφθασεν ἐδῶ Βενετὸς πρέσβυς, ὅταν μεταξὺ Τούρκων καὶ Βενετῶν λόγος πολὺς ἐγένετο περὶ παραδόσεως τοῦ Ναυπλίου, πόλεως τῆς Ἑλλάδος ἢ Ῥωμανίας εἰς τὸν Βασιλέα τῶν Τούρκων (1). Διετάχθη δὲ ὁ πρέσβυς παρὰ τῆς Γερουσίας τὰ πάντα νὰ ὑποκινήσῃ διὰ νὰ μὴ παραδώσῃ τὸ Ναύπλιον· ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν παράδοσιν νὰ συγκατανεύσῃ παρὰ νὰ ἔλθῃ εἰς πόλεμον (2). Ταύτας τὰς

διαταγὰς τῆς Γερουσίας ἔμαθον οἱ Τούρκοι διὰ προδοσίας τινῶν Βενετῶν ὁ δὲ πρέσβυς ἀγνοῶν τοῦτο ἤρχισε μὲ ἐλαφρὰς προτάσεις ν' ἀνιχνεύῃ τὴν διαθέσιν τῶν Μεγιστάνων· ἀλλ' οὗτοι ἀπήνουν νὰ τοὺς κοινοποιήσῃ ὅλας τοὺς διαταγὰς. Ὁ δὲ πρέσβυς ἀπεκρίθη ὅτι ἐκτὸς τούτων ἄλλας δὲν ἔχει. Οἱ πασσάδες τέλος ὀργιζόμενοι τὸν εἶπαν μὲ τρόπον ἀγέρωχον, ὅτι ὁ Σουλτάνος δὲν ἐμπαιίζεται μὲ τὰ τοιαῦτα, ὅτι γνωρίζουν ὅλας τοὺς διαταγὰς, τὰς ὁποίας καὶ ἐξέθεσαν συμφώνως μετὰ τῶν ἰδικῶν του. Ἄν δὲν ἐφηνέρονε λοιπὸν τὰ πάντα, ἤθελεν τὸν μεταχειρισθῇ ὡς ἀπατεῶνα καὶ ψεύστην, καὶ τιμωρήσῃ ὡς τοιοῦτον· ὅτι βέβαιος ἦθελεν εἶσθαι τῆς δημοκρατίας ὁ ὅλεθρος, καὶ ἀνάθεκτος ἡ ὀργὴ τοῦ Σουλεϊμάνου κατὰ τοσαύτης δολιότητος. Ἄς μὴ βραδύνῃ λοιπὸν νὰ φανερώσῃ τὰς διαταγὰς του. Ἄν ὅμως ἐδίσταζεν, ἄς μὴ τρέσεται μ' ἐλπίδα εἰρήνης ἢ ἄλλης ὠφελείας ἐκ τῆς μετανοίας του. Ὁ Σουλεϊμάνος οὐδένα παρακαλεῖ· χάρις τῷ Θεῷ ἔχει δυνάμεις τὰ πάντα νὰ νικήσῃ. Ὁ πρέσβυς σποδρότατα συγκινούμενος ἀπὸ τὰς ὁμιλίας ταύτας, καὶ νομίζων ὅτι ματαίως κρύπτει ὅσα ἤσαν γνωστότατα, διεδήλωσεν ἀδιστακτικῶς ὅσας διαταγὰς ἔλαβε παρὰ τῆς Γερουσίας. Ἐνεκα τῆς διαγωγῆς ταύτης· μεγάλως κατ' αὐτοῦ ὠρίσθη ἡ ἐν Βενετίᾳ Γερουσία. » Ἐκτοτε, λέγει ὁ Βυσβέκ, οἱ Τούρκοι ἐφέροντο μὲ πολλὴν δυσπιστίαν πρὸς πάντας τοὺς πρέσβεις, μὴ πιστεύοντες ποτὲ τὰς ὁδηγίας των. Τὸν Βελδουβίκιον, πρέσβυν τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου, καὶ ἄλλους ὁμοίους αὐτοῦ, πλείωτον τῶν δεκαοκτῶ μηνῶν ἐκράτησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄνευ οὐδενὸς ἀποτελέσματος.

Α. Γ. ΠΑΣΠΑΤΗΣ.
("Ἐπεταὶ συνέχεια.")

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ ΖΑΛΑΚΩΣΤΑ.

—οοο—

Φίλτατε φίλε!

Περίεργος συγκυρία! Μόλις πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν ἀναφέρων ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Κ. Θ. Ὁρφανίδην περὶ τοῦ πένθους τὸ ὅποιον ἐνεποίησε καὶ εἰς ἐμὲ ὁ ἄωρος θάνατος τοῦ Γ. Ζαλακώστα, παρεκίνησεν αὐτὸν ἵνα γράψῃ τι περὶ τοῦ ἀρτίως ἀναρπαγέντος ἀπὸ τῆν ἡμετέραν τῶν γραμμάτων πολιτεῖαν ποιητοῦ, καὶ οὕτω πως νὰ ἐξοφλήσῃ εὐγενῶς τὸν μετ' αὐτοῦ παλαιὸν λογαριασμόν, καὶ ἰδοὺ τὸ φυλλάδιον τῆς Πανδώρας τῆς 15 Σεπτεμβρίου ἔφερε δημοσιευόμενον ἀξιόλογον ἄρθρον ὑπογεγραμμένον παρὰ τοῦ Θεοδώρου Ὁρφανίδου.

Τὸ ἀνέγνων μετὰ βελθείας συγκινήσεως καὶ λαμ-

ratione eum Turcis salva Neapoli transigere posset quae ubi fecisset, potius quam ad bellum veniretur, demum in ejus urbis deditionem consentiret. 221,

βάνω τὸ φιλικὸν ὁμόρροον ἵνα δημοσίᾳ εὐχαρίστησω τὸν Κ. Ὁρφανίδην διὰ τὴν τῆς ἐπιθυμίας μου ἀπροσδόκητον ἐκπλήρωσιν.

Μετὰ τὴν σύντομον καὶ ἀληθῶς ὑπὸ εὐγενεῶς αἰσθήματος ὑπηρετημένην Νεκρολογίαν, περιττὴ ἀποβάλλει ἴσως πᾶσα περαιτέρω ἐκφρασις θλίψεως καὶ πένθους. Πάντες οἱ ἀναγνώσται τῆς Πανδώρας, βέβαιός εἰμι, θέλουν ἐπαινέσαι τὸν Κ. Ὁρφανίδην ὡς πιστῶς ἐρμηνεύσαντα τὸ κοινὸν ἡμῶν πένθος, καὶ ὡς εὐλαβῶς ἀποτίσαντα τὸν φόρον τῶν δικύων ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἐν Ἀπόλλωνι συναδελφου, καὶ ἐν τοῖς ποιητικοῖς ἀγῶσιν ἀξίου συναθλήτου αὐτοῦ.

Ναί! μετ' εὐχαρίστησεως ἀνεγίνωσκον καὶ τοὺς στίχους τοῦ Ζαλακώστα καὶ τὰς διαφορὰς αὐτοῦ διατριβὰς μεθ' ὧν ἐκόσμηε καὶ τὴν Πανδώραν, καὶ ἄλλα περιοδικὰ ἡμῶν συγγράμματα ὁ ἄκνους αὐτοῦ κάλαμος. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν πρώτων φυλλαδίων τῆς Μνημοσύνης, ἐν ἣ ἤρξατο καταχωρίζομένη ἡ μετάφρασις τῶν Τελευταίων ἡμερῶν τῆς Πομπηίας, τοῦ ἀριστοτεχνήματος τούτου τῶν συγχρόνων ἐν Ἀγγλίᾳ μυθιστορημάτων, παρεκίνησα φίλον τινά, ἐξεργαζόμενον τὴν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου μετάφρασιν τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος, ὅπως διακόψῃ τοῦ ἔργου αὐτοῦ τὴν ἐξακολούθησιν, καὶ, τρόπον τινά, παραχωρήσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς μετάφρασεως τοῦ Κ. Ζαλακώστα, καίτοι γινόμενης ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ. Ὁ φίλος οὐ μόνον συνήνεσεν εἰς τὴν ἐμὴν παρακίνησιν, ἀλλὰ καὶ ἀξιεπαίνως ἐν τέλει κατεσίγησε τὴν φιλολογικὴν του φιλοτιμίαν, προβάσας ἐπὶ τὰ πρόσω τῆς μετάφρασεως τοῦ Κ. Ζαλακώστα, καὶ παρασχούσης οὕτω τερπνὸν καὶ ὠφέλιμον ἀνάγνωσμα εἰς τοὺς ἀγαπῶντας τὴν ἐπιτυχῇ μεθερμηνέυσιν εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν τῶν ξένων ἀριστουργημάτων.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς πρὸ ὀλίγων μηνῶν διατριβῆς μου ἐν Ἀθήναις ἐγνώρισα πρῶτην φοράν προσωπικῶς τὸν ποιητὴν Ζαλακώστα, καὶ ἡ φιλικὴ αὕτη σχέσις, τὴν ὁποῖαν ὁ θάνατος αἵφνης διέκοψεν, ἀφῆκεν εἰς τὴν μνήμην μου ἀξιολόγους ἐντυπώσεις καὶ τοῦ ἀνεξαρτήτου χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀγαθῆς τοῦ ἀνδρὸς συμπεριφορᾶς. Ἰσχυροῦ καὶ μετρίου ἀναστήματος, φέρων ἀπλῶς ἀλλ' εὐπρεπῶς τὴν στρατιωτικὴν στολὴν, στρογγύλος τὸ μέτωπον περιστεφόμενον ὑπὸ κόμης τὴν ὁποῖαν ἐνωρὶς ἤρχισαν νὰ λευκαίνωσιν οὐχὶ τὰ ἔτη ἀλλ' αἱ περιπέτειαι τοῦ βίου, αἱ στερήσεις καὶ αἱ θλίψεις καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα πένθη τῶν ἀλληλοδιαδόχως ἀναρπαγέντων ὑπὸ τοῦ θανάτου τέκνων του, διετήρει πρόσωπον ἱλαρὸν καίτοι μελαγχολικόν, καὶ φυσιογνωμίαν δεικνύουσαν καὶ ψυχῆς εὐλικρίνειαν καὶ καρδίας ἀγχιόττητα. Ἠγάπων, φίλε, τὴν συνομιλίαν του, διότι ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ οἱ ὀφθαλμοὶ του λαμβάνοντες πλείονα ζωηρότητα, καὶ ἡ φωνὴ του γινόμενη ἡχηρότερα, ἐρανέρονον ἄνθρωπον τοῦ ὁποῖου αἱ πεποιθήσεις καὶ αἱ ἰδέαι ἐμορφώθησαν οὐχὶ εἰς τὰ σχολεῖα, ἀλλ' εἰς τὰς ποικίλας ἀναγνώσεις καὶ εἰς τὰς ἰδίας μελέτας. Εἶχεν ἔμφυτον

φιλομάθειαν καὶ μετὰ πόθου ἐδίδετο εἰς τὴν φιλολογικὴν ἐργασίαν ἐκ τε τοῦ πρὸς τὴν μάθησιν ἔρωτος καὶ πολλάκις ἐκ τῆς πενίας ἥτις, ὡς πασίγνωστον, ἀγκυρᾷ πολὺ τὴν συντροφίαν τῶν καλλιεργούντων τὰ γράμματα. Τὴν αὐτομάθειάν του δὲν συνεσκίαζον οὔτε ἐπίδειξις οὔτε οἷσις, περὶ δὲ τῶν ποιητικῶν του στεμμάτων δὲν τὸν ἤκουσά ποτε ὁμιλοῦντα, καθότι ἦτο κάτοχος πολλῆς μετριοφροσύνης τὴν ὁποῖαν ἠρέθιζον ἐνίοτε, ἀλλ' ἄνευ δριμύτητος, αἱ φιλολογικαὶ ἐριδες εἰς ἃς ἀπεδύετο θαρρόντως ὡς γενναῖος στρατιώτης.

Οὐκ ἔστιν δὲ περὶ τῶν ποιημάτων του, καὶ τῶν ἐκδομένων καὶ τῶν ἀνεκδότων, μ' ἐξέφραξε τὸν πόθον καὶ τὴν πρόθεσιν τῆς εἰς ἐν τεύχος ἐκδόσεως ὅλων, καὶ ἐν ᾧ παρεδέχετο τὴν παρακίνησιν μου πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς προθέσεως ταύτης, ἐθεώρει τὸ πρᾶγμα δυσεκτέλεστον ἕνεκα τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα ἔργα ἐπικρατούσης παρ' ἡμῖν ἀδιαφορίας, καὶ ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἐκδοτῶν φιλομούσων καὶ προθύμων εἰς τὸ ν' ἀναδέχωνται ἐκδόσεις βιβλίων, καὶ μάλιστα ποιητικῶν, ἄνευ συνδρομητῶν.

Ἀλλὰ τὸ σκληρὸν τοῦ θανάτου δρέπανον κατέκοψε φεῦ! ἐν ὠρίμῳ ἡλικίᾳ καὶ μεστῇ ἀγαθῶν ἐλπίδων καὶ τὰ ὄνειρα καὶ τοὺς πόθους τοῦ ποιητοῦ! Ναί, ὡς ἀληθῶς λέγει ὁ φίλος Ὁρφανίδης, ὁ Ζαλακώστας ἀφῆκε μόνην κληρονομίαν οὐ μόνον εἰς τὴν τεθλιμμένην οικογένειάν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φιλότιμον αὐτῷ πατρίδα ὄνομα ἐντιμον ἀλλ' οὐχὶ ποσὸς ξηρόν, ὡς ἐκθάμβως ὁ σαταρικός τοῦ Ὀδισσοῦ ὁπαδὸς ἰσχυρίζεται. Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ κοινωνία ἐναθρονομένη νέμεται τὸ ἐντιμον ὡς ἀποκλειστικὴν κληρονομίαν τῆς, ἀλλ' ἄρα γε ἡ κοινωνία ἢ Ἑλληνικὴ θέλει ἐγωϊστικῶς ἐγκαταλείψει ὀλοφυρομένην εἰς τὴν σκοτίαν τῆς πενίας ἄνευ οὐδεμιᾶς παρηγορίας τὴν χήραν καὶ τὰ ὄρφανὰ τέκνα τοῦ ψάλτου τοσοῦτων πατριωτικῶν ἀσμάτων; Τὴν πικρὰν καὶ ὅσον δίδεται μελαγχολικὴν ταύτην αἰτίαν τίς καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὴν καρδίαν Ἑλλήνων δὲν θέλει προθυμηθῇ νὰ μεταίσχῃ, ἢ μᾶλλον νὰ διαψεύσῃ καὶ νὰ φέρῃ μικρὰν τινα παρηγορίαν εἰς τὸ πρόσωπον τῆς χήρας τοῦ Ζαλακώστα;

Εὐχῆς ἔργον βεβαίως ἐάν ἡ Κυβέρνησις χορηγήσῃ συνδρομὴν τινα εἰς τὴν πενιμένην τοῦ θανόντος στρατιώτου ποιητοῦ οικογένειαν· ἀλλὰ τὴν δικαίαν ταύτην συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως πέποιθα ὅτι δύναται νὰ ἐνισχύτῃ καὶ ἑτέρα τις παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας συνδρομῇ, οὐδὲν ἦτον δικαία τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ παροχὴ. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ εἰς ἕνα τόμον δημοσίευσις τῶν τε ἐκδομένων καὶ τῶν ἀνεκδότων ποιημάτων τοῦ Κ. Ζαλακώστα (1). Οὕτως οὐσιωδέστερα ἀποδίδεται ἡ μὴν τοῦ ἀποθανόντος κληρονομία ἐάν φιλότιμος καὶ ἀφιλοκαρδὴς ἐκδότης ἀναδεχθῇ τὸ ἔργον καὶ τὴν ἐπιστάσιν καὶ

(*) ΣΗΜ. ΠΑΝΔ. Περίεργος ἡ σύμπτωσις τῶν ἰδεῶν. Ἰδὲ ἀνεκτὸν τὴν περὶ ἀνατυπώσεως τῶν ἀπάντων τοῦ μακαρίου Ζαλακώστα ἀγγελίαν τῆς χήρας αὐτοῦ. Δὲν ἀμφισβηλοῦμεν ὅτι οἱ ὁμογενεῖς καὶ τὴν μνήμην ἐκείνου τιμῶντες καὶ τὰ ὄρφανὰ αὐτοῦ συντρέχοντες θέλουσι προθύμως συνδράμει τὴν ἐκδοσιν.

(1) Ἡ πόλις αὕτη μετὰ τῆς Μονεμβασίας, παρεδόθη εἰς τὸν Σουλεϊμάνον τὸ 1540.

(2) Ἰδοὺ τὸ Λατινικὸν κείμενον τοῦ Βυσβέκ. Qui eum haberet in mandatis à suo senatu, ut omnia experiretur si qua

ἐπεξεργασίαν αὐτοῦ ἀναθέσθαι εἰς ἄνδρα λόγιον καὶ περὶ τὴν τοιαύτην ἐνασχόλησιν ἀρμόδιον.

Τὴν ιδέαν ταύτην ἦν προβάλλω διὰ τῆς Παρ-
δώρας εἰς τὸ φιλόμουσον κοινὸν οὐκ ὀλίγοι νομίζω
θέλουσιν ἀποδεχθῆ καὶ ἐπιδοκιμάσει. Κολακεύομαι
δὲ ὑπὸ τῆς ἐλπίδος ὅτι ἡ τοιαύτη πραγματοποίη-
σις θέλει γενῆ οὐ μόνον ἀναγκαίου καλοῦ πάροχος,
ἀλλὰ καὶ μαλλόντων κοινωνικῶν ὠφελιμάτων πρό-
ξενος. Τίς, τῷ ὄντι, ἀγαπῶν τὰ γράμματα καὶ τὴν
πρόοδον τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας δὲν θέλει
προθύμως ἀγοράσει τὰ πονήματα τοῦ Ζαλακώστα ἐκ-
δομένα εἰς τόμον φιλοκάλως ἐκτετυπωμένον; Τίς,
ἐὰν τὸ καλὸν παράδειγμα τοῦτο δοθῇ, δὲν θέλει
εὐχρηθῆ νὰ ἴδῃ δημοσιεύμενα τὰ ἅπαντα τοῦ Διο-
νυσίου Σολωμοῦ, τὴν ἔμμετρον μετάφρασιν τῆς
Αἰνείδος τοῦ Βιργιλίου ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Ρίζου
Ῥαγκαβῆ, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἐπι-
κὴν, ὡς ἤκουσα, διήγησιν τῆς ἀλώσεως τῆς Κων-
σταντινουπόλεως, καὶ τοιαῦτα ἄλλα ὀψίθια κληρο-
δοτήματα λογίων ἀποθανόντων, κείμενα ἐν γωνίᾳ
καὶ παραβύσσει;

Ἀλλὰ πρὸς ἀσφαλεστέραν εὐόδωσιν τῶν τοιού-
των ἐθνωρελῶν ἔργων ὀφείλεται καὶ ἡ τῆς Κυβερ-
νήσεως πρόθυμος συνδρομὴ καὶ ὥθησις, καὶ ἡ τῆς
Πρυτανείας τοῦ Πανεπιστημίου ἠθικὴ παρακίνησις,
συντελοῦντος ἐν μέρει καὶ τοῦ παρ' αὐτῇ ὑπάρχον-
τος χρηματικοῦ κεφαλαίου πρὸς ἐμψύχωσιν αὐτῶν.
Οὕτω πως δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ ἐπιτυχῶς ὁ σκο-
πός, καὶ τὰ κληροδοτήματα τῶν ἀποθανόντων συγ-
γραφῶν δὲν θέλουσιν ἐπὶ τέλος ἀποβῆ τοῦ χρόνου
καὶ τῆς λήθης παρανάλωμα. Χαῖρε!

Μάντισσεστερ, 8 Ὀκτωβρίου 1858.

X. Α. ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ.

Ἰδοὺ ἡ περὶ τῶν ἀπάντων τοῦ X. Ζαλακώστα
ἀγγελία τῆς χήρας αὐτοῦ.

Ἀφοῦ μετὰ τοσαῦτα παθήματα, μοῖρα σκληρὰ
μοὶ ἐπεφύλαττε νὰ κλαύσω νεκρὸν καὶ τὸν πολύ-
τιμον σύζυγόν μου, τὸν ἀγαθὸν καὶ πεφιλημένον μου
Ζαλακώσταν, δὲν ἠδυνάμην νὰ ἔχω τοῦ λοιποῦ
εὐχὴν τινα ἢ πόθον ἐπὶ τῆς γῆς. Εἰς νύκτα δυστυ-
χίας ταφεῖσα, παρηγορίαν ἔχω τὴν μνήμην του,
προσκυνητήριόν μου τὸν λίθον, ὑπ' ὃν κατέκλινε
τὴν ἱερὰν κεφαλὴν.

Ἀλλ' εἰς τὴν μνήμην του ἀγίαν ὡς μύρον ἔρρε-
σε τὸ δάκρυον τοῦ κοινοῦ, καὶ αἱ προτροπαὶ σε-
βαστῶν μοι λογίων μοὶ ἐπιβάλλουσι νὰ ἀνακύψω
τὴν ἔρημον κεφαλὴν καὶ παρὰ τὸ μνημα πολυθρη-
νήτου συζύγου νὰ ἀγγείλω τὴν δημοσίευσιν ΤΩΝ
ΑΠΑΝΤΩΝ αὐτοῦ. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου μὲ πα-
ραμυθεῖ τοῦλάχιστον ἡ ιδέα, ὅτι πρὸς ὥραν κὰν
ἀναγεννᾶται εἰς τὴν ζωὴν, καὶ συντηρεῖ ἀκόμη τὰ
ἔρημα ὀρφανὰ του.

Διὰ τῆς συλλογῆς ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ αὐτοῦ θέλουν
δημοσιευσθῇ ὡς νεκρικὴ ἀνθοδέσμη του. α'. τὸ Χά-
νι τῆς Γραβιάς, β'. αἱ Σκιαὶ τοῦ Φαλήρου, γ'.
τὸ βραβευθὲν Μεσολογγίον του, δ'. τὸ Στόμιον τῆς
Πρεβέζης, ἐπιδιορθωθὲν, ε'. οἱ βραβευθέντες Ἀρμα-

τωλοὶ καὶ Κλέπται, ς'. αἱ Ὀραι, ζ'. τὸ Σπαθὶ καὶ
ἡ Κορώνη, καὶ ἡ ὁ Εὐεργέτης Σίνας.

Εἰς ταῦτα δὲ θέλουσι προστεθῇ τὸ Συναπάν-
τημα, ἡ Ἐπιθάνατος ὥδή του, ὁ Θεὸς καὶ ὁ Ἐ-
ρως, ἡ Ἀρθοπώλις, τὰ Δάκρυα, τὸ Φιλημά του,
καὶ πᾶν ὅ,τι ὠρσιον, δι' οὗ ἡ θλιβερὰ Μοῦσά του
ἐποίκιλλε τὴν Παρῶραν.

Ἰδίως ὁμως δίδεται ἡ πικρὰ εὐκαιρία τοῦ νὰ
γνωρίσῃ τὸ Κοινὸν καὶ ἔργα ὅλως νέα τῆς Μούσης
του. ἦτοι, Ὡδὴν τινα εἰς τὴν 25 Μαρτίου, Ἐλε-
γεῖα καὶ σκέψεις αὐτοῦ, μετάφρασιν τῆς πτώσεως
τοῦ Μεσολογγίου, τὴν Μάχην τοῦ Σοβολάκου, ἐ-
πεισόδιον τοῦ ἀγῶνος, τὴν Τελευταίαν νύκτα τῆς
Ἐξόδου, δοθεῖσαν εἰς τὸν ποιητικὸν ἀγῶνα, καὶ τε-
λευταίον τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου Βότσαρη γεγραμ-
μένον μετὰ τοσαύτης ἐμπνεύσεως καὶ φιλοπατρίας,
ὥστε, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν εἰδότην, εἶναι τὸ
εὐσώμωτον ἄνθος τὸ ἀγιάζον τὴν μνήμην του.

Τὴν Συλλογὴν λοιπὸν ταύτην προσφέρω ἀπὸ
μέρους τῶν ὀρφανῶν Ἐκείνου εἰς τὴν πατρίδα, διό-
τι ὑπὲρ αὐτῆς ἐμόχθει ἐν τῇ ζωῇ, ὑπὲρ αὐτῆς ἐ-
σκέπτετο καὶ θνήσκων ὁ σύζυγός μου.

Εὐδαίμων αὐτός! μὲ ἓνα γεννηθεὶς πόθον, τὸν
ἔρωτα τῆς Πατρίδος, παιδίον, τῇ προσέφερε τὸν
βραχίονά του, ἀκμαῖος, τῆς ψυχῆς του τὰ πάθη, καὶ
μεταξὺ πολέμου καὶ σκέψεως διελθὼν εἰς τάφον
ἄωρον συνετρίβη. Μὲ μένει σήμερον κληρονομία
πολύτιμος ἡ πενία του, καὶ τοῦ Κοινοῦ τὸ δάκρυ
τὸ εἰς τὴν μνήμην του ἐκχυθέν. Μὲ δίπλωμα τοι-
αύτης εὐγενείας εἰς χεῖρας, σφίγγω τὰ ὀρφανὰ τοῦ
ἐθνικοῦ Βάρδου καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐπικαλοῦμαι τὴν
συνδρομὴν τῆς Πατρίδος.

Τιμὴ τοῦ βιβλίου δραχ. 5. ἡ ἐκδοσις φιλόκαλος
καὶ πλουσία.

ΑΙΝΙΓΜΑ.

Εἰς τὰ νῶτα τῆς θαλάσσης ἱσταμένη δὲν σα.λεῖω,
πλὴν μετὰ τῶν ὀπλοφόρων περιτρέχω τὰ βουνά.
Καὶ ἂν μ' ἀποκεφαλίσῃς, εἰς τὸν Ὀλυμπον ἱππεύω,
ὅπου νέος εἰνοχόος θεῖον νέκταρ μὲ κερνᾷ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

ἐν τῷ 204 σελ. λαδῶ.

Σελ. 274, στήλ. α', στ. 23, Σαδῆρον γρ. Σεδῆρον, (καὶ
οὕτω διὰ τοῦ ε παντοῦ), στήλ. β', στ. 24, προσήχθημεν
γρ. προήχθημεν. Σελ. 276, στήλ. α', στ. 6, τῆς 15 γρ.
τῆς 15Τ, στ. 27, προσθέτεται γρ. προσέτεται, στήλ. β', στ.
12, οὐπὲρ γρ. ὅπερ, στ. 49, προσθέτεται γρ. προσέτεται.
Σελ. 277, στήλ. α', στ. 27, ἴνα γρ. ἴσα, — δύναται γρ. δύ-
νηται, στ. 32, τοῦτω γρ. τοῦτο. Σελ. 278, στήλ. α', στ.
19, Τρόφιμος γρ. τρώφιοι, στ. 20, ζωᾶς γρ. ζωῆς, στ. 26,
Ρ. Μεσχοῦσιου γρ. Ριττεσχοῦσιου. Σελ. 279, στήλ. α',
στ. 7, Τόπος γρ. Τίπος, στ. 10, αἰθερίας γρ. αἰθρίας,
στ. 24, παρελήφθη γρ. παρελείφθη. Σελ. 280, στήλ. α', στ.
1, ἀπειρεσίησιν γρ. ἀπειρεσίησιν, στ. 3, φθονερεῖο γρ. φθο-
νεροῖο, στ. 15, 1744 γρ. 1744, στ. 36, Τραγέροντος γρ.
Τριγέροντος, στήλ. β', στ. 46, γινόμενας γρ. γενομένης.
Σελ. 281, στήλ. α', στ. 14, ἔλεγε γρ. ἔλεγα.